

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Årgång 2022

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2022

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2022

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2022

REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*

ISBN 978-91-85601-48-6

ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Exakta Print AB, Malmö 2022

INNEHÅLL

DANIEL BONGE, Om lax och laxfångst	7
PETER SJÖKVIST, Bokliga gåvor till Charles De Geers bibliotek på Leufstabruk	65
PÄR AHLBERGER, Solander 250. En resa från Söderhavet till Arktis	89
ERIK HAMBERG, Linnéträdgården 100 år	113

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar	133
Linneana • Den gudomliga vedergällningen; Om havets natur; Hantverkarnas sjukdomar; Linneanska arter; Världens avförtrollning (David Dunér)	133
Linneaner • En orientalistis linneanska resa; Den romantiska biologin; Herbariet med dofter av svunna somrar (David Dunér)	140
Varia • Akademiska förlustelser; Paradoxer; Övervintring i Antarktis (David Dunér); Den gröna näringen (Ylva Haidenthaller); Ytterligare en volym (Erik Hamberg); Stockholmsfåglar; Nötskrikan (Simon Sorgenfrei); Djur i staden; Djur och krig; Historiska elefanter (Ingvar Svanberg)	145
Notiser och meddelanden • Till 300-årsminnet av Fredric Hasselquist (Eva Nyström); Peter Forsskål's last days (Marjatta Rautiala); Guinea pigs (Ingvar Svanberg); Linneana! (Hjalmar Fors); The Library of Leufstabruk (Helena Backman); Banks, Solander och Island (Sverker Sörlin); Linnés vänners verksamhet (Ann-Mari Jönsson); Linnés vänners resa (Eva Nyström); Skånska linneaner intog Krappertups slott (Christer Hjort); SkåL i Alnarpsparken (Christer Hjort, David Dunér & Widar Narvelo); Vi minns Gunnar Broberg; Gunnar Brobergs bibliografi (Eva Nyström & Ingvar Svanberg); Gunnar Broberg levde på 1700-talet (David Dunér)	158

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2021	207
Svenska Linnésällskapets styrelse 2022	208

DANIEL BONGE

Om lax och laxfångst

*Översättning av Johnny Strand,
med inledning och kommentar av
Kjell Danell och Ingvar Svanberg*

Inledning

Under 1700-talet framlades flera alltjämt läsvärda avhandlingar om fiskar och fiske vid Uppsala universitet. Det publicerades också viktiga aktstycken om svenska fiskar i *Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar*.¹ Det är studier som i dag är av kultur- och vetenskapshistoriskt intresse, men som också ger viktiga inblickar i tidens lokala kunskaper rörande fiskar, fångstmetoder och den fiskfauna som då fanns i våra sjöar.² Ett exempel är Olov Siljeströms avhandling *De lacu Siljan* (1730), där sjöns fiskfauna beskrivs i detalj, med uppgifter om fiskarnas lokala benämningar och de fångstmetoder som användes.³ Andra exempel är ett par avhandlingar som professor Lars Roberg presiderade för 1727–1730. Han ansvarade för en rad avhandlingar med zoologiskt innehåll.⁴ Några rörde lokala förhållanden och baserades på empiriska iakttagelser, uppenbarligen inhämtade av respondenterna själva, andra var läsefrukter av varierande värde.⁵ Avhandlingarna var alltså inte alltid skrivna av Roberg själv, utan av respondenterna, som då bör ses som författare.

Johnny Strand har tidigare översatt Roberg-avhandlingar: Jacob Sjöbergs om björnen och Johan Gabriel Geringius om fiskar.⁶ Robergs inflytande som zoolog var betydande och hans inflytande märks hos såväl Petrus Artedi som Linné. Denna gång har Strand tagit sig an Daniel Bonges detaljerade avhandling om det redan på 1700-talet ekonomiskt betydelsefulla laxfisket i Österbotten. Daniel Hermann Bonge var född 1706 i Uleåborg (Oulo) i nuvarande Finland. Föräldrar var köpmannen Zachris Bonge (död 1738) och hustrun Magdalena, född Pilkar. Sonen Daniel immatrikulerades den 20 januari 1726 vid Uppsala universitet och kom 1730, efter disputationen, till Ösel (Saaremaa). Han var gift med Sophie Juliane Tunder (f. 1711). Från 1733

till 1764 var Bonge pastor i Sankt Johannis (Jaana) församling och därefter, fram till sin död den 30 augusti 1777, i Karris (Karja). Från 1756 var han också innehavare av godset Hallik på Ösel. Han utsågs till assessor för Ösels konsistorium 1771.⁷

De biografiska uppgifterna om Bonge är i övrigt sparsamma. En intressant detalj rörande avhandlingen är att ingen mindre än Linné, enligt Fries stora biografi, tjänade som opponent när avhandlingen försvarades i Gustavianums stora hörsal den 23 juni 1730.⁸ Ämnet laxfiske kan tyckas vara ett udda ämne för en teologistuderande som står i begrepp att bli präst, men kan motiveras med att Bonge kunde återopa egna erfarenheter av aktiviteten. Först under senare år har Bonges avhandling börjat diskuteras i den vetenskapshistoriska forskningen, just för att den är, som Bernd Roling uttrycker det, skriven i ”a very personal and indeed Finnish manner”, och ger oss inblickar i tidens förhållanden i Österbotten och Kemi lappmark.⁹ Den kommenteras i förbigående i 1700-talets laxuppsatser. Viss uppmärksamhet fick avhandlingen också under 1800-talet, tack vare Fredrik Lundbergs sammanfattning av innehållet, inte minst om laxens fortplantningsförhållanden, som var vetenskapliga nyheter.¹⁰

Laxen

Laxen (*Salmo salar*) hade hög status som insaltad mat och var förr rikligt förekommande i våra större vattendrag och representerade, åtminstone sedan medeltiden, ett betydande ekonomiskt värde och var en av landets få exportvaror. De laxrikaste älvarna mynnade i övre delen av Bottenviken där laxen fångades i stora mängder under uppvandringen. Ordet lax återfinns redan i fornsvenskan, men också övriga germanska språk. Någon säker etymologi finns emellertid inte, men en hypotes är att ordet bildats till en indogermansk rot **lek* ’hoppa’. Laxen skulle alltså ha sitt namn efter dess beteende under uppgången i älvarna.¹¹

Den var en viktig basföda allt sedan stenåldern i de nordiska kustlandskapen. Som matfisk har laxen haft en vid användning. Konserveringsmetoder var torkning, saltning, syrning och under senare tid rökning. Trätunnor med saltad lax skeppades redan under medeltiden i stora mängder till Stockholm. Det dåtida Västerbotten var det främsta laxproducerande landskapet i Sverige, följt av Österbotten.¹²

Forskning om laxar

Många författare ägnar under 1700-talet laxen utrymme i sina studier. Bonge beskriver utförligt bland annat anatomin, ett ämne som vittnar om Robergs inflytande som menade att ”en yngling [bör] vara med i Kiöket och se på när Kvinfolken rensa sin fisk, när de skälla sina höns, sticka lamm och kalvar, men före allting när Oxarna slachtas, då alt inmäte nogare besichtigas”.¹³ Linné har 1732 anledning att i sin lappländska resedagbok referera till Bonges avhandling när han besökte Laxholmen, en laxfiskeplats vid Edefors i Luleälven och observerar *kroklax* ’lekmogen hane av lax’, vilka fiskarna förnekade vara en egen art. Linné konstaterar att Bonge misstagit sig.¹⁴

År 1745 trycks i *Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar* en artikel av torndalingen, astronomen Anders Hellant (1717–1789) om laxens fortplantning i norrländska älvar. Hellant hade redan 1738 försvarat, under Anders Celsius presidium, en avhandling vid Uppsala universitet rörande *Et akademiskt prof om et nytt sätt at fiska i the norländska elfwar* på 28 sidor. Avhandlingen var originell då den var författad både på latin och svenska. Det var den första tvåspråkiga avhandlingen som tilläts vid Uppsala universitet. Den är också intressant för att den förespråkar att ljustring av lax borde förbjudas och att fångst av uppvandrande lax i vattendragen över huvud taget inte skulle ske.¹⁵

Förutom Bonge och Hellant kan vi särskilt nämna provinsialläkaren i Västernorrland Nils Gissler (1715–1771) som 1751 utförligt avhandlar laxen i en artikel i *Vetenskapsakademiens handlingar*. Han nämner blanklax och vraklax, och med stor kunskap skildrar han utförligt laxens förhållande vid dess upp- och nedstigande i älvarna samt dess fortplantningsförhållanden. Artikeln är fortfarande läsvärd, och baseras på Gisslers iakttagelser och faktainhämtning på plats.¹⁶

Av Fredrik Lundbergs bibliografiska översikt framgår att laxen även framgent har varit viktig för fiskeribiologisk forskning i Sverige, vilket naturligtvis beror på dess stora ekonomiska betydelse. Många laxbärande vatten försämrades under flottningsepoken som räckte fram till efterkrigstiden. Utbyggnaden av massaindustrier och vattenkraftverk har också bidragit negativt till laxbeståndens fortlevnad. Kompensationsodling har medfört att laxpopulationen till största delen utgörs av utsatt lax. Numera är laxen betydligt sällsyntare, men det finns fortfarande, enligt Havs- och vattenmyndigheten i Sverige, 40 naturligt reproducerande bestånd av vild lax i Sverige. Även i Finland finns sådana bestånd.

Laxens komplicerade livscykel

Många detaljer i laxens livscykel klarläggs långt efter Bonges tid. Vanligen omfattar den uppväxt i rinnande vatten och vandring ut i havet för att tillväxa. Några få bestånd lever hela livet i sötvatten, i alltifrån stora sjöar som Vänern och Ladoga till mindre vatten, och i några fall även strömmande vatten. Laxar som växer upp i de älvar som mynnar i Östersjön tillbringar tillväxtfasen där, medan laxar från västra Sverige vandrar ut i Nordsjön och Atlanten, ända bort till området väster om Grönland. Den lever nu pelagiskt långt från strandområdena, men har en stark benägenhet att återvända till födelseälven för att leka.¹⁷

Lektiden är från oktober till och med januari och leken sker parvis och upprepas under två–tre veckor i strömmar med grusbotten. Där blandar ”snyltare”, små stationära, könsmogna laxhanar, *stirr*, sig in i leken. De deltar under det korta ögonblick då det lekande paret avger sina könsprodukter. Inför varje akt bereder honan en ny lekgrop; en normalstor hona kan producera 1 050–1 500 ägg per kilogram eller totalt runt 10 000 ägg. De ligger begravda i gruset tills de kläcker i mars–maj. De utlekta laxarna kallas vraklaxar och de flesta dör efter leken, men några vandrar ut i havet igen. Där återhämtar de sig, växer sig större och kan leka en eller flera gånger.¹⁸

Laxynglen lever på sin gulesäck i strömmande, friskt och syrerikt vatten under ungefär en månad. När de börjat äta försvarar de små territorier – en bra spridningsmekanism. De stannar vanligen ett till två år i hemälven. Inför utvandringen till saltare vatten ställer de om sig fysiologiskt och kallas *smolt*. Den sker under våren och toppar när vattnet är ungefär tio grader, strax efter vårflodens topp. Vistelsen i havet varar ett till fyra år och laxen simmar raskt, cirka 40 kilometer per dygn, till hemälvens mynning. Den antas inledningsvis navigera med hjälp av stjärnor och jordmagnetism, men närmare kusten och lekplatserna blir sannolikt lukten mer betydelsefull. Nu inträder en ny fysiologisk fas, bättre lämpad för sötvattensliv, som inleds i juni–augusti.¹⁹

Laxfiskenas kolonisation

Varje älv har sin historia när det gäller kolonisation, ockupation och beskattning av laxfiskena. Kronan och kyrkan beskattade fiskena för att få medel till

Näsby laxfiske (karsinapata) i nedre delen av Kalixälven. Där de två långa stängarna möts ligger karet där laxarna samlas och vid fisket stängs de in mellan två nät (kolkar) och dras upp i en av de stora båtarna. Vykort från 1940-talet.

byggnader och verksamheter söderut. Denna komplicerade historia har bara delvis beforskats av historiker, i första hand gäller det Torne, Kalix och Lule älvar samt Indalsälven.

De förhistoriska människorna nyttjade den protein- och fettrika och lättfångade föda som vandringslaxen erbjöd. De kringströvande jakt- och fiskegrupperna fann de rikaste fångstplatserna dit de återvände år efter år. Ett exempel är Nämforsen i Ångermanland, som är ett av Europas största hållristningsområden med omkring 2 600 ristningar, omkring 5 000 år gamla. Av de påträffade 20 fiskbilderna bedöms samtliga avbilda lax. Vid utgrävningar av norrländska stenåldersboplatser har man funnit brända laxben.²⁰

Medeltida bebyggelsecentra uppstod ofta vid laxrika älvmynningar och forsar långt innan odlingen blivit betydelsefull. De stormän som förlänades för dem avlägsna älvar anlade byggnader nära fångstplatserna. Laxfiskena i övre Norrland, som nämns efter Nöteborgsfreden 1323, har särskilt studerats då de eventuellt spelat en roll för tolkningen av statens förfoganderättighet.²¹

Tornedalens laxfisken ockuperas tidigt av rörliga fångst- och jägargrupper österifrån. De vandrade över stora områden beroende på årstid och möjlighet

att försörja sig och de fiskade med ljuster, pil och båge och byggde stängar av flätade viden i grunda strömmar. Fisken röktes och tillagades i kokgropar. Flera indicier pekar på att de kom från Satakunta, långt före den svenska kolonisationen av ”ingenmanslandet” som uppstod efter Nöteborgsfreden mellan Sverige och republiken Novgorod. Det östliga inflytandet märks än i dag genom många finska namn på arbetssätt och redskap. Fisket var ett lagarbete som krävde gedigen kunskap om fångstteknik och fiskarnas biologi. Sådana färdigheter utvecklas och bibehålls bäst inom små besläktade grupper. Det är troligt att fisket i högre grad än jordbruket bidrog till att de kringströvande blev orfsbundna.²²

Ägarna förfogade över andelar i dessa fisken som betraktades som privat egendom och kunde efter gällande sedvanerätt och lag överlåtas till annan person. Ett gott laxfiske kunde hävdas under många århundraden innan fast bosättning skedde. Sådana specialiseringar var högmedeltidens birkarlväsande i översta Norrland och erämen som nyttjade erämarkerna/ärjemarkerna (av finskans *erämaa*, utmarker eller obygd) för jakt och fångst i Satakunta och Tavastland. Etablerade nybyggare fick rätt till fiske om de hade land som ”ägde fiskevatten.” För att få delar i laxfisket behövde lotter förvärfvas. Fiskena blev inte under lång tid ett bihang till jordägarandet utan de tillhörde och brukades av fiskarlag.²³ Laxen återfinns i många norrländska sockensigill, vilket vittnar om den ekonomiska betydelse den en gång i tiden hade.²⁴

Förläningar

Lite längre söderut, på Storhålsinglands allmänning, förekommer en helt annan förvaltningsmodell. ”Företagargrupper” med fisket som huvudsyfte och styrda av betydande män som förlänats älvar i norr. Lotterna fördelades inom en snäv krets och bytte ofta ägare. Till en början upplät kungen stora områden av ”ingenmanslandet” mellan Skellefte och Ule älv, till adelsmän, herremän och biskopar i förhoppning att de skulle utveckla landsändan med dess rikedomar. Förläningarna omfattade de flesta större älvar i Norrland. Den katolska kyrkans intresse var tvåfaldigt. Dels att öka sina ekonomiska resurser för verksamheten, dels att värna om framtida tillgång på fastefisk. I takt med att fiskresurserna i de mellaneuropeiska vattendragen minskade genom exploatering ökade risken för brist på fastefisk. Detta yttrade sig bland

annat i att kyrkan började klassa dykänder, utter och bäver som "fisk" och därmed tillåten mat under fastan.²⁵

Om detta finns många skriftliga källor, bland annat privilegiebrev. Lule älvdal tillföll 1327 ärkebiskopen Olof Björnsson, fogden över Hälsingland Johan Ingmarsson samt Nils Farhtiengson och Peter Unge. De använde rättigheterna i första hand för att bedriva laxfiske i älven. Magnus Erikssons förmyndare förlänade fisket i Pite älvdal till riddaren Nils Åbjörnsson (Sparre), som 1441 skänkte det till Vadstena kloster, men efter klosterreduktionen tillföll det kronan. Medelpad var under 1520-talet förlänt till Staffan Sasse, men lades 1534 under fogden i Ångermanland.²⁶

Ett av de mest inkomstbringande laxfiskena i norr låg vid Laxholmen nära Edefors i Lule älv. Ena halvan lotter tillföll enskilda och andra halvan Uppsala domkyrka. Fisket inbringade under 1400-talet stora inkomster som till betydande del finansierade uppförandet av Uppsala universitet och Gammelstads kyrka. Under 1700-talet exporterades i första hand rökt lax, men efter 1870 ersattes den rökta laxen oftare av saltad lax. Edeforsfisket synes vara den första påtagliga vinsten av kolonisationsarbetet i norr. Efter reformationen övergick kyrkans andel till kronan och senare blev Edeforsfisket en av Lule stads viktigaste inkomstkällor. Uppsala domkyrka förfogade dessutom över hälften av ett laxfiske i Rickleån, donerat 1337 av en rik köpman Gudlav Bilder. En halv lott i Bredabyske i Kågedalen donerade han till Helgeandshuset i Stockholm. Båda donationerna kom efter 1530 i kronans ägo. Biskoparna i Linköping, Skara, Strängnäs och Växjö, riksföreståndaren Sten Sture den äldre samt ett antal riddare och väpnare, medlemmar av rikets råd fick även de förläningar i socknarna Lövånger, Skellefteå, Piteå, Kalix och Torneå medan Särkilax vid Övertorneå i Torne älv tillföll ärkebiskop Jacob Ulfsson. I Ume älv ägde kronan enligt 1530 års undervisning om rikets ränta Norrfors fiske samt hälften av fisket vid Klabböle.²⁷

Fångstredskap och fångst

Det norrländska fisket hade stor betydelse för den dåtida hushållningen inte minst på de kungliga slotten och gårdarna. Gustav Vasa nämner i ett brev 1525 *laxkistor* (*laxkar*) och 1551 fick kungatjänaren Sverker Simonsson, uppsyningsman över det kungliga fisket i Älvkarleby, direktiv att bygga laxkar i

”alle forsser udi Ångermanlandh och Mälpade.” De byggdes av två vertikala träväggar på varsin sida om en tredje v-formig spjälvägg med en öppning som laxen simmade in i. Luckor i den motsatta väggen reglerade vattenflödet. Det syd- och mellansvenska *laxkarets* nordgräns går i Ångermanland och är möjligen en gräns för det sydliga kulturinflytandet på fasta laxfisken. Norr därom dominerar det östliga inflytandet.²⁸

En variant är *minfisket* som består av en fast inhägnad med två rejäla stenväggar i ett strömparti vid stranden. De två stenväggarna står i strömmens riktning. Genom uppströmsändan strömmar vattnet in och kan regleras med luckor. Laxen vandrar in i karet genom nedströmsändan som kan vara försedd med tinor. Vid vittjningen stängs uppströmsluckorna och vattnet flyter bredvid karet. Nedströmssidan regleras så att karet helt eller delvis töms på vattnet. Fångsten kan då tas upp med håv, alternativt tinorna. Minfisket är enklare att driva än karsinapator och strandtinor eftersom det inte behöver sättas ut och tas upp.²⁹

Två fångstperioder per år dominerar laxfångsten då de lekmogna laxarna söker sig in i älvarnas syrerika vatten. Den första perioden inleds vid islossningen i Bottniska viken. Tidigt används nät vid mockapator, men ersätts senare av storryssjor och laxfällor vid mynningarna. Efter en mellanperiod på våren, då laxen söker sig fram längs älvränderna fångas den i tinor nedsänkta i strandpator av några tiotals meters längd eller i mockapator, notar, drivnät och löpnät.

På lekplatserna tog man ofta laxen genom ljustring när den räckte ner från lekplatserna. Ljustringen är en urgammal metod som förbjöds under 1950-talet. Som belysning användes i äldre tider en tjärvedsbrasa i fören på båten, senare fotogenlampor och batteridrivet lyse.³⁰ Fiskeribiologen Ivar Arwidsson framhöll 1914 om svårigheter att bekämpa ljustringen:

Tyvärr finnes det trakter af vårt land, där laxljustringen ännu har en om ej stor, så dock afgjord betydelse för folket, jag tänker t.ex. på Muonio och Lainio älfvar i Norrbotten. Här är motarbetandet af ljustringen afsefärt svårare, helst som landet är glest befolkadt och ljustringen ofta bedrifves i så godt som rena obygdor. Därtill kommer att man dels sedan gammalt är van att genom ljustring af lax tillföra hushållen icke så litet föda, dels anser att laxen ej skulle aftaga häruppe, om man ej fångande sådana afsevärda mängder längre ner i floden och icke minst utanför flodens mynning. Emellertid är det ju klart, att man äfven här och för övrigt på andra håll i Norrbotten måste göra allt för att få ljustringen af lax att upphöra. Då försvinner också – det må man beklaga – ett uråldrigt fångstsätt, som kräfver kraft och säkerhet af sina utöfvare.³¹

Kolken slängs ut i karsinapatans kvadratiske kar i Näsby laxtiske, 1940-talet. Foto: Tore Lidmark.

Huvudsäsongen kom senare, mellan Eskilsdagen den 12 juni och Jakobsdagen 25 juli, då laxen vandrar på bred front mitt i älven för att så snabbt som möjligt nå lekplatserna högt upp i älvarna. Då fångas den i olika typer av pator, speciellt de större karsinapatorna – stora byggverk mitt i älven, som nu tillhör historien. När laxen under uppfärden vilar på grynnor tas den med håv. På hösten fångas vraklaxen i strandpator. Under stor del av medeltiden och fram till början av 1600-talet togs laxen främst med not, *kol*. Kolkdragning sker mitt i älven eller vid stranden av lagmedlemmar från olika håll.³²

Storryssjan är en lång nätstrut med en serie ringar eller bågar, vilket gör att ryssjan kan skjutas ihop och blir trots sin storlek hanterlig.

Laxfällan är en ryssja som används för fångst av lax och öring vid Bottniska vikens kuster. Den är en vidareutveckling av storryssjan utvecklad i Finland och spridd till den svenska sidan. Laxfällan består av en fyrkantig nätkasse med en stormaskig ledarm som går långt ut från stranden och är mer effektiv

Strandpata (lohipato) i Kemi älv, 1920. Foto: Museiverket.

och lättskött än storryssjan trots sina större dimensioner. I dag tas huvuddelen av laxen i havet och vid kusten i sälsäkra push-up fällor.³³

Patafisket av finskans *pato*, strömhinder. Ursprungligen uppfördes mycket enkla hinder vid stränderna av trä och sten. Hindren kompletterades med strömreducerande riskvastar och trädgrenar och nedströms lade man ut korta, enkla nät av varierande maskstorlek och längd. I svenska källor nämns pata första gången 1387 i en dom från Söderköping, Östergötland. Patafisket är ett kulturlån österifrån och är vanligt i Finland. Förutom stenkistor ingår mocknäs-, strand- och karsinapator i gruppen.³⁴

Mocknäspatan (*mukka*, krök) eller *stakagård* som den kallas i äldre fiske-längder, är uppbyggd som ett stängsel av bockar med pålagda ryggstockar mot vilka slanor snedställs. I lugnvattnet sätts i y-form ett nät som avslutas med en tvär krök uppåt – en *mocka*, vars över- och undertelnar bundits samman till en påse. Mocknäsfisket var främst ett laxfiske.³⁵

En *strandpata* är en- eller tvåryggig konstruktion av träbockar med stockar eller bräder överst. Den har snedställda stängverk med tinor för sik, lax och nätting i öppningarna. Strandpatorna var förr vanliga i Torne, Kalix och Råne älvar, men numera är de sällsynta eftersom de ska sättas ut och tas in årligen. En av de mest kända strandpatorna är Hevospatan (Hästpatan) i Kukkola-forsen i Torneälven.³⁶

Karsinapatan (*karsina*, kätte) är ett stort fast byggverk som lämpar sig bäst i inte alltför strömt vattendrag med jämn botten. Den är känd i Finland från 1500-talet och infördes till Torne älv i början av 1600-talet, sannolikt 1603. Till att börja med förbjöds den i Sverige då den ansågs hindra transporter. Allt eftersom blev karsinapatan ett vanligt fångstredskap i de övre norrlandsälvarna.

Det fyrkantiga "karet" placeras där strömmen är som starkast i kungsådran och byggs av kraftiga pålar som stadgas av snedställda strävor. På strömsidan av pålarna nedpressas täta spjalgrindar av trä. Patans stängverk "skaften" går ut från karet mot vardera stranden samt kompletteras med en ibland mycket lång stängarm nedströms som tidigt fångar upp och leder den uppvandrande laxen in i karet. Anläggningens bredd beror på älvens bredd och fiskebestämmelserna, men vanligen lämnas en tredje- eller sjättedel av kungsfåran fri. Laxen simmar in i karet genom dess nedre vägg, tätväggen, som saknar tätande grindar.

Karet avfiskas eller vittjas med ett slags notfiske; den nya noten övertog den gamla benämningen *kolk*. För "kolkningen" krävs ett lag på upp till tio män och två till fyra båtar som måste arbeta mycket koordinerat. Det krävdes omkring 120 dagsverken för att slå ut och ta in en karsina med stängarmar. Till kolken åtgick 100 kilogram garn och man tillverkade mer än 100 famnar långt och åtta alnar djupt nät. John Granlund skrev 1975: "I dessa lever fångstkulturen huvudsakligen som en relik, vilken om man bortser från fiskeredskapens visserligen ålderdomliga men ständigt ändmålsenliga typer, yttrar sig i en nära nog otrolig yrkesskicklighet, av vilken en betraktare kan erfara en lika estetisk och spänningsfylld njutning som någonsin en elegant idrottsprestation kan skänka."³⁷

När lösflottning av timmer i älvarna tog fart krävdes ledbommar och andra skyddsåtgärder vid patorna. Detta fördyrade för flottningsföreningarna och därför löste de in flera anläggningar. På 1960- och 1970-talen sjönk laxfångsterna och de arbetskrävande redskapen blev olönsamma. Den sista karsinapatan i Torneälven, Kiviranta, lades ned 1971.³⁸

I slutet av 1800-talet utvecklades havsfisket efter lax genom olika redskap – *laxfällor*, *drivgarn* och *drivlinor med krok*.³⁹ Havsfisket var intensivt under delar av 1800-talet, men minskade under en period på grund av sämre laxtillgång. I slutet av 1940-talet ökade det igen och fortsatte att öka, men har minskat under senare tid. Fisket har förskjutits mot älvmynningsarna och reglerats för större hänsyn till vildlaxen. I helt utbyggda älvar, exempelvis Lule älv, har man terminalfiskeområden där man i stort sett bara fångar odlad lax.

Äganderätter, kronans och kyrkans beskattning

Laxfisket styrdes av många sedvanerättsliga bestämmelser eftersom flera fiskelag arbetade på hävdvunna fiskeplatser i närheten av varandra. Rätten till vissa stora laxfisken som Älvkarleby i Uppland var uppdelad så att olika parter fiskelag, kronan, kyrkan, bönder och bergsmän, ägde och nyttjade de enskilda delarna genom notfiske och andra fångstsätt. Enskilda fiskare eller ägare kunde ha andelar eller lotter och ingå i flera olika fiskelag, men det fanns fiskare eller ägare som bara hade delägarskap i ett fiske på platsen. Nyttjanderätten liksom beskattningen var därmed ytterst svåröverskådlig och varierade från plats till plats och över tiden.⁴⁰

I Torne älv nyttjades troligen laxfisket tidigt av finska fångstlag. På kolonisationsområdena, Västerbotten och Storhälsingland, var vissa laxfisken i herremäns ägo och saknade koppling till närliggande gårdar. En del av herremansfiskena går tillbaka till de svenska aristokraternas kolonisation under 1300-talet. Enlig skatteboken 1413 ägde även kronan några laxfisken i Norrland, som drevs i länstagarnas egen regi. Kronan skulle bekosta ”not, salt och folk och taring”. I Klabböle i Ume älv hade bönderna halva fisket och kronan den andra hälften. Bönderna nyttjade sannolikt sin hälft efter byamål eller jordatal, medan kronan höll ett avlönat arbetslag för sitt fiske.⁴¹

Laxfisket beskattades genom dels tionde till kyrkan, dels skatt eller stadga. Laxtiondena betalades mellan Eskils- och Margaretadagen. De rika laxtiondena var en viktig orsak till den långvariga tvisten mellan Uppsala och Åbo stift under senare delen av 1300-talet. Svårigheten berodde på att tionden från Kemi älv hörde till Åbobiskopen och tionden från Torne älv till ärkebiskopen. I norr fanns inte vid den tiden ordnade kyrkliga församlingar eftersom fiskena lydde under erämarksrätt och avtal om tionden måste ingås med fångstplatsernas innehavare. Förutom tionden betalades i vissa fall en så kallad helgdagsstadga för rättigheten att fånga lax på söndagarna.⁴²

Hälsingelagen nedteknades omkring 1320 och ersatte Kristoffers landslag. Byalagsbalkens avsnitt XIV handlar om åverkan i annans fiskevatten och inleds med att ”Nu skall envar själv råda över sina fiskevatten.” Den första punkten stadgar: ”Ligger där allmän segelled till havet och från, då skall en tredjedel ligga icke bebyggd ute på djupet. Bygger någon mera, skall han taga upp och flytta det, och böta tre marker att skiftas i tre lotter.” Den fö-

Laxfiske i forsarna vid Voyena. Anders Fredrik Skjöldebrand, Voyage Pittoresque au Cap Nord (Stockholm, 1801). Foto: Museiverket.

reskriver också att ”Den äger vatten som äger land”. Lagen kodifierades 1320 på initiativ av ärkebiskop Olov Björnsson – en av de stora kolonisatörerna och bolagsbildarna i Norrland. Han kände väl till de norrländska fiskerierna och lät Hälsingelagen ge intryck av att fisket kunde ha en särställning genom bisatsen: ”om det icke är med köp är undantaget”. På så sätt tillkom en laglig grund för handeln med laxfiskelotter.⁴³

Med Gustav Vasas regering börjar den nya tidens historia i Sverige. Landet lösgör sig från unionen med Danmark och bryter med påvekyrkan. För att kunna betala av Sveriges gamla skuld till Lübeck, den rika tyska hansestaden, ställde kungen stora krav på bönder och kyrka. Efter hans trontillträde började laxfisket, liksom andra näringar, beskattas mer systematiskt. Inledningsvis såg kronan laxfisket som ett regalt fiske, men då det var svårt att driva dem i egen regi prövades andra förvaltnings- och beskattningsformer. Efter flera hundra års experimenterande inlemmades laxfisket genom köp successivt i den gamla rättstraditionen, det vill säga blev jordägarens egendom som de givetvis skulle skatta för. Kronoskatt, stadga eller taxa enligt 1530 års undervisning om rikets ränta utgick från några fiskerier i övre Norrland. Gustav Vasa lade på ett öre på varje tunna lax, åtminstone i Ångermanland. I övrigt ingick skatten bland andra skatteskyldigheter fram till början av 1540-talet

då kungen började dels skattlägga laxfiskena, dels använda kungsådran som rättsinstrument för att utkräva avgifter och avradspenningar för laxfiskena. Detta blir inledningen till en intensifiering av fiskestriderna mellan kronan och laxfiskarna under de kommande århundradena.⁴⁴

Norrland låg i huvudsak under kronoförvaltning. De olika landsändarna skulle leverera sina skatter till kungliga kammaren och åtlyda kronans fogdar. Gustav Vasa misstänkte att kronans inkomster av fisket i Norrland var alltför låga. I ett brev den 8 juli 1551 till fogden Hans Fordell klagade han över att kronans rätt i tillräcklig utsträckning inte beaktades i Ångermanland och Medelpad och uppmanades därför att ”icke se egenom fingren”. Den 16 februari 1552 fick Ture Pedersson (Bielke) lagmansrätten i Medelpad och Ångermanland mot att kontrollera fiskeskatten i landskapen. Denna skärpta kontroll underlättades av den omfattande rannsakingen av fisket i norrländska åar och strömmar som genomfördes samma år.⁴⁵

Gustav Vasa hävdade starkt rätten till laxen i kungsådran – den del av älven som hölls öppen för sjöfart och fiskvandringar enligt farledsinstitutet i Hälsingelagen. I exempelvis Torneälven gjorde han anspråk på en tredjedel av fångsten med motivet att fisken togs i kungsådran. Tredjepartskravet ligger i linje med kronans gamla krav inom allmänningarna. Det rättsliga problemet för konungen var att övre Norrland inte löd under Hälsingelagen eftersom den upphörde vid Bygde sten norr om Umeå – ”norr härom råder ingen lag” – men beskattningarna genomdrevs likväl.

I vissa fall satte kronan stadgan, laxskatten, så hög att fiskena övergavs och blev ”skattevrak”, som sedan kronan övertog. 1559 års fiskelängd försökte detaljreglera skatteuttaget; byarna skattade för en del av fångsten. Ett svårbeskattat fiske var kolkdragningen mitt i älven, ofta med några utsocknes medlemmar i laget. Detta icke landbaserade fiske beskattades efter att konungens män kommit överens med huvudmännen för de individuella fiskarlagen om skatten. I och med detta ”civiliserar” även laxfiskena i norr.⁴⁶

Skatterna höjdes successivt och statens inkomster ökade under hela 1500-talet, men efter 1580 försämrades fisket. I början av 1600-talet förstатligade Karl IX fiskena och hälften av fångsten skulle tillfalla kronan. En dag skulle det fiskas för kronan och en dag för egen räkning. Hälftenbruksprincipen var ett vanligt avtal mellan jordägare och landbönder från medeltiden och fram till 1900-talet. Eftersom principen inte accepterades i norr tvingades Karl IX efter ett par år att lägga ut fiskena på ”stadga”. Det var en betydande reform som innebar att många kronofisken övergick i enskild ägo, men beskattades

desto hårdare. Endast på några få ställen skötte kronan själv fisket. Granlund skriver 1975: ”I stället för att som sina föregångare klippa fåret så nära skinnet som möjligt flådde han det.”⁴⁷

I Fiskejordboken finns inget som tyder på att laxfisket var avhängigt jordäganderätten. Fiskebruken var alltjämt individuella, ett slags bolagsföretag. Kronan krävde skatt som betalades och att fånga lax blev en reglerad näring. Samtidigt blev de öppna fångstgrupperna i hög grad slutna byagrupper. Stadgan tvingade fiskarlagen till ett ännu närmare samgående. En fördel var att den underlättade en starkare koncentration av karsinapatorna i älvarna. Detta kunde ge intryck av att vara ett centralstyre, men i själva verket togs besluten av folket. Stadgan blev normen efter vilken andelarna i respektive laxfiske fixerades, arbetsinsatsen utmättes och fångsten fördelades. Under svaga laxår måste kolklagens medlemmar vara solidariska och ekonomiskt solida. De gemensamma laxfiskena skapade sammanhållning inom byarna, men också trätor.⁴⁸

1700-talet präglades av många rättsfall som gällde kronans rätt till laxfisket och dess beskattning, men även klagomål på att fiskena hindrade sjötransport. 1734 års lag fastställde att en tredjedel av vattnet skulle hållas öppet, där kungsådra av ålder varit. De två mönsterbyordningarna, 1742 och 1751, syftade främst till att rationalisera jordbruket. I 1766 års fiskestadga, den första, föreskrevs en mindre kungsåra, en sjättedel av vattnet och att kronofisket inte fick hindra strandrättsägarna att utöva annat fiske. Arrendeauktioner hölls där hugade spekulanter kunde arrendera kronans fiske för olika tid, vanligtvis sex år.⁴⁹

1800-talets liberalism påverkade fisket. Det energiska hävdandet av fiskeregaleet under den gustavianska tiden väckte stor opposition och man sökte olika former för att friköpa fiskena från kronan. Kronan var dock försiktig eftersom den tjänade på att behålla fiskena. Under början av 1800-talet vann liberalismen insteg och vid 1809 års statsvälkning erkändes principen att staten inte skulle äga avkomstgivande egendom. En ny lagstiftning rörande kungsådran kom 1916. Över en natt förändrades bredden från en tredjedel av älvens bredd där den var djupare än sex fot till en sjättedel av bredden vid vanligast förekommande vattenstånd. En del fisken drog nytta av detta, exempelvis Näsby fiske i den nedre delen av Kalixälven.⁵⁰

Fördelning av fångsten inom laget

Fördelningen av fångsten skedde förr enligt ett starkt rättvisepatos. Med tiden förenklades den bland annat på grund av att en större andel av fångsten gick till avsalu. En mer komplicerad fördelningssituation var att fördela fångsten från ett större fast fiske när byns halvor låg på var sin sida om älven och dessutom fördela fångsten mellan gårdarna.

Ett exempel från Torneälven: Först delade man upp laxarna i tio högar för att kunna avskilja prästtiondet. Man började med att lägga ut de tio bästa laxarna och sedan de tio näst bästa och fortsatte så tills alla laxar var utlagda. Hela tiden fick man se till att fördelningen var rättvis, så att den största laxen fick den minsta kamraten och så vidare. Ibland hade man en extern kontrollant som övervakade. När laxarna var fördelade fick en man ”titta åt skogen”. Åt honom lämnade man tio olika pinnar som slumpvis fick lägga ut en pinne på varje hög. Den laxhög som fått den pinne som nästan osynligt märkts som prästens pinne togs undan. Sedan fortsatte man fördelningen av resterande laxar enligt samma principer.⁵¹

Beredning av fångsten

Efter urtagning och fjällning togs en del färsk fisk undan för direktkonsumtion i gårdarna. Huvud och ben kokades och äts som inkokt lax. Laxen fileades och man skar ut fjärilskotletter för stekning eller grillning. Saltning var förr en vanlig metod. Kall- och varmrökning lever kvar, men knappast fermentering. Gravad lax var ofta en daglig sommarmat vid laxälvarna. Filéerna gneds in med salt, socker och vitpeppar och dill ströddes på köttsidan. Före plastpåsens tid lade man ihop köttsidorna mellan två tallrikar med en sten ovan som press. Laxen fick sedan stå i matkällaren några dygn och man vände bitarna då och då.⁵²

Störst inkomster av laxförsäljning fick man om den färska laxen, rödlaxen, såldes till storstäderna, gärna Stockholm. Före fryshus och frysboxar förvarade man laxen i iskällare som byggdes nära landningsplatserna. Under vintern fylldes de med isblock eller packad snö som täcktes med ett tjockt lager sågspån från ett sågverk i närheten. Den färska laxen lades på isen och när man hade tillräckligt många packades den i trälådor som isades och kördes söderut med lastbil.

Under augusti–september fångades den utlekta laxen, grålaxen, i enkla fångstanordningar när den kom drivande med strömmen. Varje hushåll tog ett tiotal som nedsaltades i trätunnor för att ätas på vintern om det blev knäpert med mat. Det finns otaliga sägner om att pigor och drängar ville skriva kontrakt med husbonden om att slippa äta saltad grålax varje dag. Veterligen har inga sådana kontrakt påträffats, men den röda laxen var det nog aldrig tal om att bjuda till drängar och pigor. Ett kilo rödlax motsvarade mer än en dagslön för en piga.⁵³

Tillgången på lax

Data över laxfiskets årliga fångst under medeltiden är mycket fragmentariska, men sannolikt fluktuerade den. Det dåtida Västerbotten producerade mest lax och 1561 var det 100 000 kilogram, men 1563 endast 19 000 kilogram. Samma årtionde hade kronan 13 egna och bönderna 175 fisken som betalade skatte- eller stadgelax jämte tionde. I början av nya tiden, men redan under medeltiden, var laxen den viktigaste exportvaran i norra Österbotten.⁵⁴

Att laxen varierar i antal över åren är känt och dessutom samvarierar vissa älvars bestånd. En förklaring står att finna i naturliga orsaker, ännu inte helt klarlagda. Allmänt goda laxår noterades i slutet av 1890- och 1940-talen. Utöver bakomliggande ekologiska faktorer finns andra orsaker. Sedan statens ensamrätt, regalet, upphört 1824 samtidigt som laxpriserna var höga fick laxfisket ett rejält uppsving. Det skedde i stort sett oreglerat, men 1866 års bestämmelser om kungsådran begränsade utsträckningen av vissa laxfisken och 1899 infördes bestämmelser om större storlek på nätmaskor och mellan spjälor. En väl så viktig faktor var ökningen av havsfisket på älvfiskets bekostnad. År 1910 började storryssjor användas i skärgården vilket omedelbart avspeglades i mindre fångster i älven. Det tillfälligt minskande fisketrycket i Östersjön under några år av 1970-talet ökade laxuppgången i älvarna.⁵⁵

Nya hot mot laxen radade nu upp sig. Strömrensningsskommittén ledd av Göta Kanals skapare Baltzar von Platen 1819–1827 fick till uppgift att underlätta flottningen, men framför allt göra älvarna farbara för båtar och flottning av timmer, tjärtunnor, ved, smör och saltad fisk. Lösflottningen till industrierna vid kusten började i slutet av 1800-talet; i Kalixälven 1896. Flytande

stockar och sjunktimmer förstörde fångstanläggningarna och gav bark som besvärande bifångst. Ringbommar lindrade till viss del, men många fisken avvecklades. År 1974 avbröts lösflottningen i Kalix älv. Strömrrensningen hade förstört många av laxens stånd- och lekplatser och under 1940-talet dämades många svenska vattendrag för kraftproduktion. De negativa effekterna lindrades något genom laxtrappor, vilka gjorde att en del lax kunde gå vid sidan om dammarna. På grund av vattenkraftutbyggnaden har laxen förlorat upp till 80 procent av lekområdena. Tidigare fanns cirka 70 laxälvar med naturlig produktion i Östersjöområdet, i dag cirka 25. Massaindustrierna i älvmyningarna släppte inledningsvis ut orenat avlopp.⁵⁶

Långa tidsserier över laxfiskets uttag ur älvarna är få; ett undantag är Kalix älv. Fiskeriintendenten Ossian Olofsson uppdrogs 1930 att bedöma ersättningsnivåer till fiskerättsägaren för flottningens skador. Han cyklade upp och ned längs älven för att gå igenom fiskenas egna data och uppköparnas bokföring under en 50-årsperiod. Det som inte ingick var konsumtionslax samt lax som togs vid sidan om de gemensamma fiskena. På senare tid har Lars-Erik Holmberg gjort en enastående insats för att ge en sammanhängande fångstserie från 1870-talet fram till en bit in på 2000-talet. Det var en insats i sista stund, i dag har många laxböcker försvunnit eller slängts.⁵⁷

Under de bästa åren i slutet av 1800-talet uppskattades laxfisket i hela Kalix älv ge 60–80 ton årligen. Därefter sker en succesiv nedgång till början av 1900-talet och landar kring cirka 25 ton per år under 1910-talet. Under världskrigen når laxfångsten toppar på mellan 40–50 ton. Därefter sker en ihållande minskning till under 10 ton lax per år.⁵⁸

Under 1950-talet börjar kompensationsutsättning av odlad lax i vattenexploatorernas regi för att reducera skadorna på fisket i älvarna och havet. De älvspecifika stammarna bör hållas åtskilda, men så skedde inte fullt ut i början. Successivt ökade smoltproduktionen inte bara i Sverige utan även i andra östersjöländer. Under 1988–1992 utsläpptes i Östersjön i medeltal 5,3 miljoner smolt årligen. I dag bygger laxfångsten i havet främst på odlad lax. Många vilda bestånd har minskat och smoltproduktionen utgör omkring 20 % av den potentiella älvproduktionen. Av de 44 naturligt reproducerande bestånden i de nordliga älvarna i Bottenviken har bara tolv vild lax. Situationen för de baltiska naturligt reproducerande laxbestånden är allvarlig och 1992 bara ett som reproducerade sig med full kapacitet.⁵⁹

Ursprungligen fångades laxarna i älvarna men i slutet av 1800-talet ökade havsfisket. Från 1915 till mitten av 1940-talet var fångsten i Östersjön kon-

stant. Därefter tredubblades den och fortsatte att öka och blev det klart dominerande fisket medan älvfisket minskade till några få procent och flera vilda laxstammar är nära att utrotas. Vid kusten används fasta redskap som laxgarn och laxfällor och ute på havet brukades kilometerlånga drivgarn, som förbjöds en bit in på 2000-talet. I dag uppgår det svenska yrkesfisket i Östersjön till omkring 500 ton per år, jämfört med det tredubbla 1990. Älvfisket med spö uppskattas till max 50 ton per år. Både kust- och havsfiskare fiskar på blandade bestånd och skördar många olika laxstammar, vilket försvårar en ändamålsenlig fiskevård i laxens hemnavatten. Den internationella trenden i dag är en återgång till huvudsaklig beskattning i älven.⁶⁰

I dag är laxodling en storindustri, särskilt i Norge som är världsledande. Det handlar om odling för konsumtion och kompensationsutsättningar. En speciell gren av laxfisket är kassodling, det vill säga odling av lax i nätkassar för direkt konsumtion, som prövas efter norsk modell vid djupa avsnitt av norrlandskusten.⁶¹

Kjell Danell & Ingvar Svanberg

Översättarens förord

När det gäller poetiska avsnitt på latin i avhandlingen, har det varit min ambition att ge en metriskt motsvarande svensk översättning. Det gäller Bonges egen dedikationsdikt i inledningen, utdragen från Ausonius *Mosella* och ett Martialisepigram. Härvidlag har jag haft förmånen att diskutera dessa tolkningar med min vän professor Hans Helander, alltid redo att bistå mig vid språkliga beråd. Ett varmt tack till honom! Utan Sabira Ståhlbergs hjälp med finska översättningar skulle emellertid ingen utgivning överhuvud taget ha varit möjlig! Stort tack till henne!

Johnny Strand

Noter

Tack för värdefulla synpunkter på manuskriptet till Pekka Niemelä, Lo Persson, Olof Sandström, Kjell Sjöberg och Lars-Göran Tejdebrand.

¹ Se Fredrik Lundbergs outhärliga *Bidrag till Öfversigt af Sveriges Ichthyologiska Literatur* (Stockholm, 1872).

² Betydelsen av kulturhistoriska skrifter som källor för kunskap om förhållandet mellan människor och fisk i äldre tid framhålls i Ingvar Svanberg & Alison Locker, "Ethnoichthyology of freshwater fish in Europe. A review of vanishing traditional fisheries and their cultural significance and changing landscapes from the later medieval period with a focus on northern Europe", *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 16:68 (2020), 1–29. På svenska kan man läsa Ingvar Svanberg, "Nu liustras Asp och Idh, nu häfwäs Lögör, Norssar'. Ett litet bidrag till en europeisk etnoiktyologi", *Saga och Sed. Annales Academiae Regiae Gustavi Adolphi* 2016 (2017), 171–195.

³ Se Johnny Strand & Ingvar Svanberg, "Siljans fiskar och fiskerier. Utdrag ur Olof Siljeströms avhandling från 1730", *SLÅ* 2020, 73–80.

⁴ Se utförlig biografi med förteckning över tryckta verk i Gunnar Broberg, "Lars Roberg", *Svenskt biografiskt lexikon* vol. 30 (Stockholm, 1998–2000), 246. Robergs intresse för fiskar framgår av hans reseberättelse till Värmdö 1712, Åke Dintler, "Resa till Väddö juni 1712", *Lychnos* 1950–1951 (1951), 182–203.

⁵ Björn Dal, *Sveriges zoologiska litteratur. En berättande översikt om svenska zoologer och deras tryckta verk 1483–1920* (Kjuge, 1996), 26–29.

⁶ *Björnen. En dissertation under Lars Roberg*, övers. Johnny Strand, komm. Ingvar Svanberg & Johnny Strand, Bibliotheca Neolatina Upsaliensis 11 (Uppsala, 2018). I Lundberg 1872, 32, nämns *De piscibus* (Uppsala, 1727) med Johan Gabriel Geringius som respondent. I den dissertationen beskrivs nejonöga, lake, mal, spigg, torsk, gråsej, nors, lax, sik

och ål. Geringius intressanta avhandling föreligger i Johnny Strands översättning och kommenterad av Ingvar Svanberg i manuskript och kommer så småningom att publiceras.

⁷ Biografiska uppgifter återfinns i Johan Friedrich von Recke, *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon Der Provinzen Livland, Esthland und Kurland* I (Mitau, 1827), 219; Arved von Schmidt, *Die Pastoren Oesels seit der Reformation* (Tartu, 1939), 17.

⁸ Theodor Magnus Fries, *Linné. Lefnads-teckning* I (Stockholm, 1903), 75.

⁹ Se Bernd Roling, "Introduction", i Bernd Roling, Bernhard Schirg & Stefan Heinrich Bauhaus (red.), *Apotheosis of the North. The Swedish appropriation of classical antiquity around the Baltic Sea and around* (Berlin, 2017), 1.

¹⁰ Lundberg 1872, 25.

¹¹ Ingvar Svanberg, *Havsråttor, kuttluckor och rabboxar. Folklig kunskap om fiskar i Norden* (Stockholm, 2000), 152.

¹² Johan Granlund, "Laxfiske", i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* X (Malmö, 1965), 375–381; Svanberg 2000, 157.

¹³ Broberg 1998–2000, 246.

¹⁴ Carl Linnaeus, *Iter lapponicum. Lappländska resan 1732* I (Umeå, 2003), 157.

¹⁵ Lundberg 1872, 40, 48.

¹⁶ Nils Gissler, "Rön om Laxens natur och fiskande i de Norrländska Äfvarne", *KVAH* 1751, 11–31, 95–129, 171–190, 268–284.

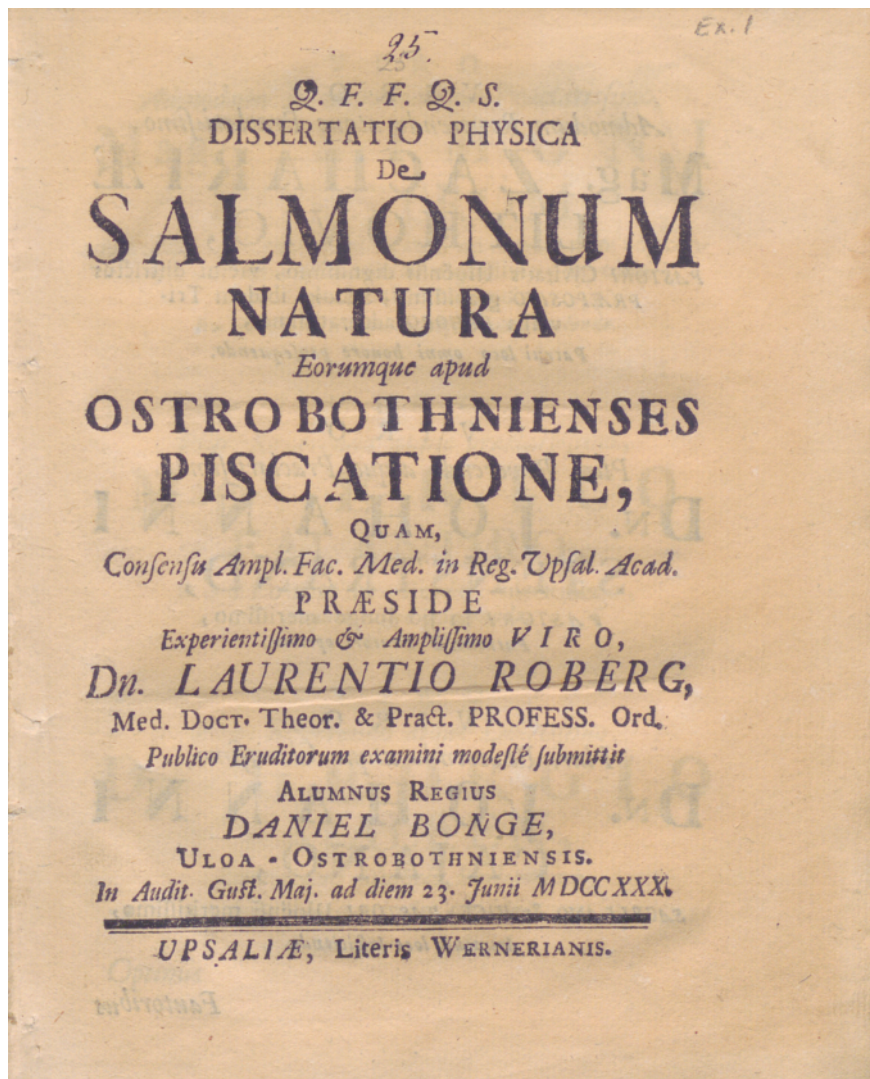
¹⁷ Sven O. Kullander & Bo Delling, *Ryggsträngsdjur: Strålfeniga fiskar. Chordata: Actinopterygii* (Uppsala, 2012), 181.

¹⁸ Lars Karlsson & Östen Karlström, "The Baltic salmon (*Salmo salar* L.). Its history, present situation and future", *Dana* 10 (1994), 61–64; Kullander & Delling 2012, 181.

¹⁹ Karlsson & Karlström 1994, 61–65; Benny Lindgren, "Lax", i *Människan och faunan. Et-nobiologi i Sverige* III (Stockholm, 2007), 445.

²⁰ Gustaf Hallström, *Monumental art of north-*

- ern Sweden from the stone age. Nämforsen and other localities (Stockholm, 1960), 327; Phebe Fjellström & Sten Andreasson, "Laxfiske: historia", i *Norrländsk uppslagsbok* III (Umeå, 1995), 32.
- ²¹ Granlund 2000, 375–381.
- ²² John Granlund, "Laxfisket i Tornedalen", i Harald Hvarfner (red.), *Jakt och fiske. Nordiskt symposium om livet i en traditionell jägar- och fiskarmiljö från förhistorisk tid fram till våra dagar* (Luleå, 1975), 159–160.
- ²³ Granlund 1975, 159–160.
- ²⁴ Svanberg 2000, 160.
- ²⁵ Granlund 1975, 165–166; Lars-Erik Holmberg, "Fisket i Kalixälven", i *Svunna tider vid älven. En bok om Bondersbyn, Marieberg och Stora Lappträsk* (Kalix, 2011), 153–154.
- ²⁶ Gunnar Prawitz, *Ett bidrag till fiskeregalets historia i Sverige. Sötvattensfisket i de norrländska kustlandskapen* (Uppsala, 1952); Lars-Göran Tedebrand, *Selånger – en sockens historia* (Sundsvall, 1983), 57; Granlund 1975, 160.
- ²⁷ Granlund 1975, 158–159; Fjellström & Andreasson 1995, 32; Holmberg 2011, 154.
- ²⁸ Tedebrand 1983, 59; Granlund 1975, 156; Olof Hederyd, "Karsinapata", i *Norrländsk uppslagsbok* II (Umeå, 1994), 318. För en bredare kulturhistorisk översikt om pator, se Uno T. Sirelius, *Die Sperrfischerei bei den finno-ugrischen Völkern* (Helsingfors, 1906).
- ²⁹ Nils Rosén, *Om laxen och laxfisket i Västerbottens län*, Meddelande från Kungl. Lantbruksstyrelsen 214 (1918), 22–23.
- ³⁰ Gunnar Ullenius, "Laxljustring", i *Svenska kulturbilder*, ny följd, 5 (Stockholm, 1937), 201–218; Svanberg 2000, 153–154; Holmberg 2011, 173.
- ³¹ Ivar Arwidsson, "Om ljustring av lax", *Svensk Fiskeri-Tidskrift* 23 (1914), 105; Holmberg 2011, 173.
- ³² Granlund 1975, 155–156, 161.
- ³³ Fjellström & Andreasson 1995, 32.
- ³⁴ Olof Hederyd, "Patafiske", i *Norrländsk uppslagsbok* III (Umeå, 1995), 377.
- ³⁵ Hederyd 1995, 377.
- ³⁶ Hederyd 1995, 377.
- ³⁷ Granlund 1975, 163–166; Hederyd 1995, 318; Fjellström & Andreasson 1995, 32; Holmberg 2011, 154.
- ³⁸ Hederyd 1995, 318.
- ³⁹ Fjellström & Andreasson 1995, 32.
- ⁴⁰ Granlund 1965, 375–381.
- ⁴¹ Granlund 1965, 375–381.
- ⁴² Granlund 1965, 375–381.
- ⁴³ Elias Wessén & Åke Holmbäck, *Svenska landskapslagar* Ser. 3 *Södermannalagen och Hälsingelagen* (Stockholm, 1940), 376; Granlund 1975, 157; Fjellström & Andreasson 1995, 32; Holmberg 2011, 154.
- ⁴⁴ Tedebrand 1983, 57–59; Granlund 1965, 375–381.
- ⁴⁵ Tedebrand 1983, 57.
- ⁴⁶ Granlund 1975, 161–162.
- ⁴⁷ Granlund 1975, 161–162; Holmberg 2011, 155.
- ⁴⁸ Holmberg 2011, 155–156.
- ⁴⁹ Holmberg 2011, 156–157.
- ⁵⁰ Holmberg 2011, 159–160, 167.
- ⁵¹ Granlund 1975, 196–197.
- ⁵² Svanberg 2000, 157–158.
- ⁵³ Holmberg 2011, 163.
- ⁵⁴ Granlund 1965, 375–381.
- ⁵⁵ Holmberg 2011, 179–180.
- ⁵⁶ Lindgren 2007, 445–446; Holmberg 2011, 160–161, 163, 173, 179–180.
- ⁵⁷ Holmberg 2011, 182.
- ⁵⁸ Holmberg 2011, 182.
- ⁵⁹ Karlsson & Karlström 1994, 61, 65–66, 68–69.
- ⁶⁰ Karlsson & Karlström 1994, 69–71; Fjellström & Andreasson 1995, 32; Lindgren 2007, 446.
- ⁶¹ Sten Andreasson, "Laxfiske", i *Norrländsk uppslagsbok* III (Umeå, 1995), 31.

Till lycka och välgång!

Naturvetenskaplig avhandling

om

LAXARS NATUR

och

LAXFISKET I ÖSTERBOTTEN,

vilken,

med bemyndigande av den frejdade Kungliga Akademien i Uppsala

under presidium av

den högst framstående och vittberömda

herr LARS ROBERG,

doktor i teoretisk och ordinarie professor i praktisk medicin,

underdånigt framlägges till lärda offentliga granskning av den

kunglige alumnen

DANIEL BONGE

från Uleå, Österbotten

i Gustavianums stora hörsal den 23 juni 1730.

Uppsala, Werners tryckeri.

Till den vördnadsvärde och högt framstående
Magister ZACHARIAS LITHOVIUS,
Synnerligen värdig pastor i Uleå stad,
högt ansedd prost i angränsande distrikt, synnerligen
omsorgsfull eforus i därvarande trivialskola,
som farbroder värd att omfattas med all heder.

Till den högärevördige och klart Lysande
Herr JOHANNES STENSTRAND,
Högt förtjänt pastor i Ijo,
min förnämste beskyddare och gynnare.

Till den högärevördige och vittfrejdade
Herr JOHANNES CAJANUS,
Högförtjänt sakellan och vicepastor i Uleå,
min vördade morbror.

Till den synnerligen vördnadsvärde och lysande
Magister SIMON FORSTRÖM,
Samvetsgrann pastor i Poldamo och högvärdig prost i angränsande distrikt
liksom tidigare trofast handledare,
Värd att som gynnare omfattas med all respekt.

Till den högärevördige och klart lysande
Magister ERIK FALANDER,
Högförtjänt pastor i Kelvio,
Min morbror värd all heder.

Till den högärevördige och lärde
Herr GEORG RAJALEEN,
Högt uppskattad sakellan i Uleå,
Fordom min högt älskade lärare.

Mina utomordentliga gynnare

*V*arför har hemlandets ljuva behag sådan makt över alla
 Och inte tillåter att bortglömd av någon få bli?
 Så sjöng Ovidius en gång, då han mindes det han förlorat
 Och försmäktade bland hotfulla getiska folk.
 Ej heller mig förälskad så djupt i fädernejorden
 Tillåter mitt Fosterland att jag detta försmår.
 Ty mina tankar sig rör i hemlandets floder och havsdjup,
 Och vad då kommit fram av min penna beskrivs.
 Givet då laxen blir nämnd och det skickliga bottniska folket,
 Som med sin konstfärdighet vet att den få i sin fångst.
 Lättviktigt, må vara så, det verk som jag Eder nu ägnar.
 Dock en ärofull glans kan det vårt Fosterland ge.
 Tag det alltså emot, men gör det med ljus min och glädje.
 Dock för allt gott Ni mig gjort är det en blygsam tribut.
 Därför en innerlig bön med ödmjukt hjärta jag sänder
 Att Gud bevarar Er tryggt och helbrägdä jämväl,
 Så Hans Kyrka och Hus på elfenbensgrund kan få vila,
 Och att Ni mätta av år föres till Himmels land.

*Era högärevördiga namns
 Högaktningsfulle dyrkare*

DANIEL BONGE.

Ähreborne och Högwälachtade Herrar/
Krono-Befalnings-Mannen
Herr SIMON RUUTH,
Min gunstige Wälgynnare/

Råd- och Handels-Mannen i Uleå/
Herr ZACHARIAS BONGE,
Min Högtärade käre Fader/

Och
Handels-Mannen i Stockholm
Herr JOHANNES BONGE,
Min Högtärade k. Farbroder.

L andet ä' rikt af slikt/ som å jordene särla och ärla;
Watnet ä' rikare dock/ som lärde de finna/ besinna/
Under uti naturen och under i skapade tingen.
Nöjsam tid jag då dref/ då jag skref uppå bladena dessa
Om vår omistliga Lax den silwersköldade fisken/
Som sitt hemwist i saltaste haf wil pläga och äga;
Men när strömmarne strömma/ och is sig i hafwene lossnar,
Straxt med en hast han hafwene plöjer och strömmarna följer;

Der han strider emot starkt stridande stormande strömmar/
 Upføre flodar och forss med kraft sig swinger och springer/
 Slänger och swänger i kring/ ja ock högt up i luftene hoppar/
 När hans kraftiga kropp förlustes af kättja och lättia.
 Sent mot hösten igen sin kropp han späker och wräker
 Utföre strömmar och wil om wintren i hawene wandra;
 Måste med listige konst dock af fiskare finnas och winnas.
 Hwad nu i hast och fast det ei zirlig' ä' skrifwit och blifwit;
 Bladena dessa jag dock Ehr will frambära/ förära.
 Så tager an/ tager an/ som tekn af kärliga hiertan
 Som den kärlek I mig städz mände bewisa/ beprisa:
 Löna bekröna du derföre Gud alt rikliga/ låt dem
 Länge i ro wälsignade bo här i tiden/ i friden/
 Sen när lifwet är alt/ och slut uppå timliga timmar/
 För då siälerna Gud/ tin Brud/ in i frögden i högden!

Högwälachtade Herr Befälnings-Mans
Min gunstige Wälgynnares/
och Min Högtärade kära Faders
och k. Farbroders

Hörsamme Tjenare
och Lydigste Son
 DANIEL BONGE.

Då det ju ansetts viktigt för naturvetenskapen att forska även om mindre betydelsefulla fiskarter, hoppas jag i alla fall att slippa bli kritiserad om jag behandlar laxen, den ädlaste i svenskt hav, inte genom att så mycket redogöra för vad som berättats av andra som att beskriva vad jag själv sett och upplevt. Ty ända sedan barnsben har jag nästan varje sommar, och särskilt under de senaste åren 1728 och 1729, varit med och fångat speciellt denna fisk, vilket äger rum i älvarna Kemi, Ijo och Ule. Så noggrant jag kunnat har jag sammanställt denna lilla avhandling *Om laxars natur och laxfiske* och presenterar den för den Vålvillige Läsaren i förhoppningen att vinna tilltro. Åtminstone när det gäller beskrivningen av landets naturalhistoria, är det sedan länge det naturligaste sättet för oss som har detta intresse att, även om vi kommer från avlägsna orter, samlas vid detta hulda Musernas säte. Det som var och en hemma insamlat och kommit fram till efter bästa förmåga i en akademisk övning överlämnas till att diskuteras av opponenter och sedan att begrundas av mängder av andra på valfritt sätt.

Dock skall jag inte avvika från traditionen i våra skolor. Jag skall nämligen framför allt behandla laxens etymologi, ty den är inte självklar, sedan schweizaren Gessner¹, kallad tyskarnas Plinius², på grund av alla sina verk inom naturvetenskapen, hävdar att romarna fick namnet lax från germanerna vid Rhen eller gallerna eller akvitanerna³. Det är sannerligen ingen lätt sak att se någon samstämmighet mellan vad som sagts om denna fisk i äldsta tid, om nämligen *Esox* är lax, ty Plinius nämner båda i bok 9, kap. 15 och 18, varför *Sulmo*, *Salangs* och *Elops*⁴ och våra *Slom* och *Lake* är alla okända.

Du Fresne hänvisar i sitt *Glossarium*⁵ till följande ställen hos äldre författare: Isidor av Sevilla, *Libri differentiarum*⁶ 10, Gregorius av Tours, bok 1, *De gloria confessionis*, kap. 5, Severus⁷, Paulinus och Fortunatus i *Vita Sancti Martini*⁸, skotten Adomnón, *De sancta columba*, kap. 24⁹, *Chronicon montis sereni anno 1171*¹⁰ etc. *Glossae Latinae Saxonicae* kapitlet *Om fiskar: Esocius*¹¹ eller *salmo, Laex*. Flodoard, bok 14, sång 18 ”och fem *Esoces* tar de till middag”¹². *Lex Visigothorum*, bok 8:4, § 29¹³. Även om Hesychius¹⁴ *isox* för honom är valfisk enligt herr Du Fresne förefaller det inte vara något annat än *esox* (gädda). Detta lämnar vi därför därhän att undersöka till dem som har tid och lust. Bland modernare författare ville dock den berömde Vossius¹⁵ att *salmo* har sitt namn av *salire*, hoppa, ty den brukar både hoppa över vattenfall och vandra till floder och återvända till havet och det varje år, en outtröttlig simmare under vida förflyttningar. Det är dock inte sant att den under hoppet biter sig i sin stjärt och övervinner sina hinder formad som ett hjul. Emellertid finns det även andra hoppande fiskar: enligt Plinius bok 9 *hoppas ofta hotade tonfiskar upp i båtarna. Multar är så särdeles snabba att de hoppas tvärs över båtar*. Gessner berättar att tyskarna vid den helige Jakobs dag¹⁶ kallar laxar (*Lachse*) för *Laechse*, liksom ”lassi”, trötta, då de därefter är matta och trötta. Willugbeius ansluter sig till dem som härleder ordet från *Leich*, vilket på tyska betecknar födelse, till exempel *Froschleich* ’grodlek’. Samma betydelse har det i begreppen *fiskelek*, *fågellek* och därmed *orrlek*, *tjäderlek* med mera, till vilket hör samman ordet ”leka”. Även bland romarna betydde *ludi* lek och skämt som att älska, festa, dansa och liknande. Härav *julelekar*, *lekstugor*. Härav även *ludio* och *histrio*, skådespelare. Och Catullus säger i bröllopsdikten v. 211: *Och lek som er lyster, ge snart upphov till barn*.¹⁷ Därför har det franska ordet *jouer* sitt ursprung i *jocari*, leka.

Då jag befann mig i denna ovisshet, rådfrågade jag den utan jämförelse mest lysande filologen herr professor Olof Rudbeck¹⁸. Han bekräftade för mig att det i hög grad förelåg en överensstämmelse mellan laxens namn *salmo* och *salire*, hoppa, då den ju fortfarande i stort antal brukar hoppa men samtidigt behöva mycket salt för sitt hoppande och med rätta haft hög status bland insaltad fisk. Den har därför också fått sitt namn från ordet salt, *sal*, och bägge orden, både *sal* och *salmo*, överensstämmer utmärkt i alla europeiska språk. Men låt oss gå igenom själva orden som meddelades av den höglärde mannen. *Sal* heter det på spanska och latin, *sale* på italienska, *Saltz* på tyska, *salt* på engelska och svenska, *sel* på franska, *sout* i Belgien, *sol* på polska, *so* på ungerska, *suola* på finska, *hals* och *halme* på grekiska, *Salfugo* och *Salamora*

är saltlake på grekiskt folkspråk. Samma sak gäller för ordet lax *Salmo* på latin, *salmon* på spanska och engelska, *saumon* på franska, *salm* i Belgien och Tyskland, *sal* på ungerska, *salmon* och *salame* för saltad lax i Italien, *som* i slaviska länder, *salomón* och *sálmon* på nutida grekiskt talspråk och *somos* i Egypten. På samma sätt förhåller det sig med grekiska *bals* 'saltlake': *halek* och *alek*, saltad fisk, i Grekland *hallex*. På spanska *aleche*, därav *hallex*, en som tänker på inläggning i England. Med det grekiska *halykós* av *Hals*, salt, sammanfaller *lake*, saltlake, på svenska, och *lax*, som är svenska motsvarigheten till *salmo*. *Lachs* och *Lacs* på tyska, *Lachs* i Kärnten, *Lachs* och *Lack* i Tyskland och Belgien, *Lex* i slaviska länder, *lax* bland islänningarna i Eddan. *Laex*, *lex* och *los* bland anglerna¹⁹, *lassis* i Lettland²⁰, *lazalz* i Ungern, *losos* bland slaver, böhmare och polacker, *losa* på samiska²¹, *löhhe* i Estland²² och i angränsande Finland *lohi*. *Sálags* på grekiska och på arabiska *mul*, 'egendom'. Se Schindler. Men det latinska *esox* heter *isicius* hos Beda och *ísox* hos Hesychius och hos Gelenius *hysca*, i Ungern och Polen heter det *wiza* och *wyz*. I Ungern slutligen är *sos* salt (adj.) och *soska* en salt ört, det vill säga en harsyreväxt. *Sous* och *sus* är salt på turkiska²³, *sossag*, sälta. I västgoternas lag, bok 8:4, kan man läsa: "Större floder genom vilka *mesoces marini* drivs upp." Jämför Meninsky *Thesaurus Linguarum*.²⁴ Arabiska kemister kallar salt för *massing*, detsamma gör man på Malaya. Min berömda sagesman tillägger att man inte ska fästa sig så mycket vid vokalskillnaderna som vid ordrötterna.

Allt detta håller jag gärna med om. Salt har under alla förhållanden varit en urgammal aptitretare och en nödvändig krydda, ty vi har alltid avskytt smaklös mat. Därför kallar latinska författare under efterklassisk tid såser och marinader för *salsas** och fransmännen kallar dem *saulces* och i dag för *sauces*. Rötter av kalmus²⁵ och ålandsrot²⁶ preparerade med honung eller socker är utmärkta medel mot bröst- och magbesvär; de kalla även i vårt land för *insyltade tyg*.²⁷ Därför kallas inte bara saltkaret utan hela skålen för *salseer*, och vi kallar inläggningar av rödbetor, kål och sallat för *sallader*. Om det nu inte som den ädle herr Olof Rudbeck framhållit för mig skall härledas från ett arabiskt ord, som enligt honom betyder "sallat", vilket är en röra och blandning av säd och örter.

Nu äntligen över till annat. De minsta smålaxarna kallas *digitales*, fingerstora, därefter *Salares* men lite äldre *Sariones* och sedan *Salmo* och slutligen

* Därför enligt skolan i Salerno: "Salvia, timjan, peppar, vitlök, salt, persilja. Av dessa blir det en god *salsa*".

Anchorago. Aurelius Cassiodorus, goterkungen Theodoriks sekreterare och *patricius* och slutligen abbot i cenobiet i Ravenna²⁸, nämner Anchorago i samband med de högtidliga måltiderna och härskarens bord. Han säger: *Donau bör bestämma karpen, Anchorago bör komma från Rhen*. Med *carpa* avses fisken *carpio* som tyskarna än i dag kallar *ein Karpf* och vi på latin *cyprinus*²⁹, omnämnd även av Aristoteles, bok 4, § 247. Namnet är en anspelning, då skillnaden inte är stor mellan *carpa* och *cyprinus* enligt Scaliger *De Animalibus*³⁰. Svenskarna anlägger inte dammar³¹ för dessa, kanske för att sjöarna är fulla med den nämnda breda *cyprinus*, på tyska kallad *Brasem*³², hos oss *braxen*, *Brama* enligt Rondelet³³ och Willughby³⁴, de två mest framstående iktologerna. Det är tydligt att *Anchorago* är beteckningen för en äldre ansenlig och ståtlig lax. Därför brukar man hos oss, gästvänliga som vi är, erbjuda dessa som gåvor till mer ärevördiga främmande gäster på besök. Den kallas för *kroklax* därför att underkäken är böjd som ett ankare och perforerar överkäken och går ner i den.³⁵ I Finland kallar man den därför för *kojamo*³⁶. *Koukko* betecknar nämligen allt som är försett med krok³⁷. Efter ordet *Hank*, krok, säger tyskarna *Kanklaks*, fransmännen säger *bécard*, *bec* är nämligen näbb, kanske av *bucca*, uppblåst kind. Denna växer ut på laxen då den befinner sig i floderna, men då den är tillbaka i havet förlorar den denna krokiga form, något jag observerat hos dem som fångas hos oss i havet. Även våra fiskare bekräftar att det förhåller sig så. Då därför herr Jonsonus³⁸ hos Gessner hävdar att fisken använder denna bevapning för att jaga bort fiskar som äter upp deras rom och till att försvara avkomman, är detta ett osäkert antagande, då laxar i havet saknar den. Vad tyskarnas *Kupferlax* är, känner vi inte till.³⁹

Den lax som nått mogen ålder kallas för *Salmo*, i Finland alltid *lohi*⁴⁰, utom när man ger den epitet beroende på dess vandring och färg.⁴¹ Då den just lämnat havet och går upp i älvmyrningarna, kallas den för *kirkas lohi*, det vill säga *blank-lax*. Då den emellertid länge uppehållit sig på grunt vatten och antagit en mörk färg, kallar man den för *musta lohi* det vill säga *svart lax*. Då den lämnar älvarna och simmar ned, kallas den *lasku lohi*, det vill säga *vrak-lax*.⁴² På just denna passar därför framför allt Ausonius' eleganta beskrivning. Han var läkare och poet under kejsarna Valentinus och Valentinianus⁴³. Han skrev en dikt om floden Mosel, i Gallia Belgica⁴⁴, vilken vid Köln förenas med Rhen. *Mosella* I, 97–105⁴⁵:

*Ej du bortglömd skall bli, du lax med ett kött liksom purpur;
När då och då det kommer ett slag från kraftfulla stjärten.*

*Sprids det djupt nerifrån och når upp till ytan av floden,
 Avslöjar där den stöt som du gjort där nere i djupet.
 Du har ett harnesk av fjäll på bröstet och glatt är din panna
 Och en måltid skall bli, där det uppstår problem med att välja.
 Långa tider du tål att förvaras utan att skämmas,
 Fläckigt huvud utmärker dig och den väldiga magen
 Gungar fram och tillbaks med en slapp löst hängande fettbuk.*

Sario är yngre än föregående nämnda lax, hos oss kallad *kirro*. Den är likaså känd av Ausonius. Han sjunger nämligen så här om den, *Mosella* 1,128-130:

*Vem känner inte dig, som befinner dig mitt mellan arter,
 Ingen men båda ändå, ej Salmo, ej Salar, dock bäge,
 Fångad mitt mellan dem i en genomsnittsålder som Sario.*

Gessner uppger dock att vissa kallar den *Fario* och härleder därav *Fore*, *Fohren*, *Forellen*. Ty de vill mena att de kallats *Furine*, det vill säga försedda med rödaktiga fläckar påminnande om eld. Men våra *Sariones* saknar sådana fläckar, även om de har laxens yttre kännetecken. Därför tror jag att *Fariones* avser laxöring, vilken med stigande ålder aldrig blir som laxar som en *Sario* gör. Kanske *Fariones* är sådana som romarna kallade *varii* ('fläckiga'). Men mer om laxöring senare.

Den som är yngre än *Sario* kallas *Salar* och hos oss *lohen kossi*⁴⁶ eller *poika*, alltså *laxgosse* eller *laxpojke*. Den är så lik laxöringen att bara en expert kan skilja dem åt, och därför tar vissa en *salar* för laxöring, när dock *salmo* är liten. Därför kallas den *Selmling* i Tyskland⁴⁷. Kanske vårt *slo* kommer härifrån. Det är dock troligt att dessa kläcktes i havet föregående år och att de därefter följt föräldrarna upp i floden. Så återstår *Salmuli digitales*, ('de fingerstora') eller smålaxar. Är det manne dessa som grekerna kallar *Alpikoí*, sådana som kommer från ett blodkär! Gessner kallar dem *Kanitzle*, *Kanitze* och *Kuntzle* efter deras litenhet. Rudolf Agricola kallar dem för dvärg-*salares*⁴⁸. Hos oss uppträder de vid flodstränderna i otaliga mängder särskilt vid starkt solsken. Vid lite kyligare luft drar de sig ut på djupet. Då man här hos oss kastar i laxars inälvor i vattnet, slås de så att säga om arvet, glupskt slitande till sig födan.⁴⁹ I Hamiota fångar man dem med en tygduk som man drar som ett nät för att använda dem som bete vid abborrfiske. De uppträder på våren, då laxen går upp i floderna. De följer sina föräldrar, då de återvänder till havet, allt under naturens

ledning. De syns nämligen varken förr eller senare till i floderna. Under hela sommaren visar de ingen aktivitet; de måste alltså växa till i havsvatten. Detta är verkligen laxens avkomma, mindre än ett finger, med samma utseende som laxen själv, med en linje på bägge sidor, rak från gälarna ner mot stjärten; den har runda fläckar, stora med tanke på den lilla kroppen, svarta eller blåaktiga. Köttet är vitt, naturligtvis mörkt, ja, i början helt slemmigt.

Då det skulle vara bra att skilja på så snarlika ting, skulle jag vilja säga att *truttae* heter så efter *trudere*, stöta, knuffa, då de kämpar sig fram motströms. Denna åsikt har Baptista Platina från Cremona⁵⁰ eller, om vi följer den ädle Olof Rudbeck, från hebreiska *trit*, *terit*. 'sardin' som nämns i 5 Mosebok 33:19 (*Ty havens rikedom suger de till sig*). Alltså var det en lækkerhet. V. Buxtorf.⁵¹ Även om denna fisk enligt alla folks åsikt har ett mycket välsmakande kött, kan det aldrig röra sig om lax. Även våra landsmän kallar laxöringen med sitt namn, *tajmen*⁵², den största kallar man i Kemi *viisormiainen*, alltså fem fingrar lång, vid mogen ålder *tajmen*, halvgammal *tammacko*, och som minst *puukko-taimen* eller *tammakko*, det vill säga inte längre än en kniv. Dessa skiljer sig dock från små laxar genom sitt kortare och nästan runda huvud, trubbig nos, kortare och massivare kropp i förhållande till storleken, mindre och inte så silverfärgade fjäll, flera och runda svarta fjäll, bred stjärt och inte delad, medan stjärten hos laxen är avsmalnande, en lång kluven fena. Därför blev den i Grekland kallad *platýourous*, bredstjärt. Då de älskar kallt vatten är de vanliga i älvarna vår och höst, inte på sommaren som laxarna. Våra landsmän uppskattar dessa mycket, ty de överträffar laxen i fråga om smak och fetare kött. Stockholmarna efterfrågar dem dock sällan men borde, om de kunde, till och med leverera dem levande.

Laxens blanka huvud är täckt av en slät och fet hud, hos oss markerat med svarta fläckar. Ryggen är mörkblå och täcks av fina fjäll på den lite feta huden. Laxen är silverfärgad utom på ryggen. Säkert är att alla slags fisk, ja, även fåglar, har mer markerad färg på den sida som är vänd mot himlen och solen, enligt vad den berömda herr Praeses har lärt mig. En liten linje löper på båda sidor ganska rakt från gälarna till stjärten. Magen är fet och utomordentligt lækker. Munnen är medelstor, tänderna små. Köttet har samma färg som en människas men blekare. Saltad behåller det färgen, stekt bleknar det. Påtagligt är att fiskarnas kött blir blekare, då de uttröttas av den mödosamma vandringen i älvarna och efter lektidens slut. Även finnarna ratar dem då och jämför deras kött med kalvkött, både för den bleka färgen och för att de ogillar att äta kött från spädkalvar.

Men inte heller försäljare av torkad fisk i Stockholm gillar saltad lax, om den inte har rätt kött och glänsande skinn. Köttet är fullt av ”lameller”, nämligen tjocka muskler, varifrån denna deras påfallande rörlighet och kroppsstyrka härrör. Scaliger skriver i bok 1 till Aristoteles, *De Animalibus*, att laxen har en ljuvlig lever, en åsikt som rätt många inte håller med om. Strupens skivor tilltalar många på grund av deras klibbiga struktur. Ty jag har hört att vissa kan utvinna ett slags fisklim av laxars inälvor. Gessner berättar i *De Salmone*, s. 822, hur man bör kunna tillreda en förnämlig maträtt av kokt och i aromatisk buljong preparerad laxrom. Men liksom vanligt förekommande mat från denna fisk uppskattas av många, kan den också lätt väcka leda. Därför brukar vi inte sällan föredra abborre och gädda framför lax. Saltad lax forslas vitt och brett. Rå lax brukar vi krydda med oregano, uppblött med vatten och stekt med ärtika och lök. Den rökta hålls för en delikatess och anses inte onyttig, då det uppges att det i röken finns ett flyktigt kemiskt salt som är nyttigt för människokroppen. Om vi ska göra en definition av vår lax enligt fiskars klassindelning, ska vi säga: En fisk levande i hav och flod, blodförsedd⁵³, andandes med gälar, hjärta med en kammare, romläggande, simmande med upprätt rygg, med en inte lång och slemmig men ganska kompakt kropp, fjällig, ej vassa fenor, två på ryggen, tandförsedd och av laxöringssläktet. Jag lämnar ingen kommentar för att undgå att verka alltför omständlig.

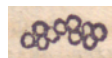
Jag ska dock tillägga något som Julius Caesar Scaliger lärde mig i *De Animalibus*. Det som vi kallar laxöringar är antikens *Turdus*⁵⁴. Då menar jag inte trastar om vilka Martialis⁵⁵ *Epigram* 15:41 säger:

*Om någon frågar mig, är trasten den yppersta fågeln,
Och bland fyrfota djur haren tar priset direkt.*

Det som vi, liksom tyskarna kallar kramsfåglar – de kallar också enbusken för *Krametstaude*⁵⁶ – kallas *kychla* på grekiska, något som påminner om vårt kyckling. Men läppfisken har ett skiftande och brokigt yttre och genom de typiska prickarna liknar den trasten. Läppfiskar är därför huvudsakligen ett havs- och flodsläkte. Tidigare hade den under sig två arter, en har släktets namn, den andra kallas *Merula*, bägge på Medelhavskusterna.⁵⁷ Den *turdus* som lever i sötvatten har många underarter. Den största är *Salmo*, närmast i storlek kommer *Sario* och den tredje arten är *Salar*. Alla har samma färg, gyllene fläckar, röda, purpurfärgade, mörka, vilka också är typiska för marina *turdi*. Så långt Scaliger. Emellertid bör alla ha en välkänd karaktäristisk liten fettfena utan

strålar längst ut på ryggen. Och sålunda skall inte bara laxöringar, så vanliga i våra sjöar, utan även nors, som och sik och eventuellt andra upphöjas till den ädla skaran av *turdi*. Vi saknar goda beskrivningar av dessa.

Nyligen bevittnade jag en anatomisk analys av en laxhona på tolv pund härrörande från Älvkarleby i sjukhusbyggnaden, då främst dess inälvor undersöktes av den berömde herr Praeses. Jag ska tillfoga det viktigaste. Tungan är försedd med några tänder. Ögongloberna är täckta av en vit fetthinna, på båda sidorna var de förbundna med en mycket tunn synnerv till den knöliga hjärnan. Hjärtat var trekantigt med en hjärtkammare. Välvda blodådror, stort förmak, stora artärer likaså en bredvidliggande liten säck, som är allmänt förekommande bland fiskar. Matstrupen hade naturen med enastående finess försett med 123 bihang som svällde av tjock kylus samt mängder av mycket långa vita platta små maskformade saker som brukar förekomma och som vi kallar för "fasciales". Slukade romkorn kunde skönjas av denna storlek. Två romsäckar svällde av liknande korn, så att det var tydligt att denna fisk ännu inte uppnått sin mognad. Dessa romsäckar var emellertid mycket stora, så att det var tydligt att hon av en huld natur var förutbestämd för ungdom och fortplantning. Simblåsan består av en tunn hinna utsträckt i bukens längd. Att fisken med denna skulle bearbeta föda anser någon hos Gessner ganska befängt. Levern är stor med gallblåsa och gallgång. Mjälten är måttligt stor med en färg som svart blod. Och slutligen med ungefär samma färg ett organ som hos Gessner sägs vara okänt, liggande vid ryggraden och täckt av en hinna liknande koagulerat blod, men det är njuren. Jag lämnar det övriga därhän.

Låt oss härnäst närmare betrakta laxarnas lekperiod. Om denna presenterar Gessner följande mycket överskådliga fakta:

Omkring slutet av november beger de sig mot flodernas högre liggande trakter och simmar upp så långt de kan för att leka, även om de även gör det i Rhen. De börjar dock inte långt efter sommarsolståndet, och därefter under höst och vinter fortsätter de att leka, några till och med ända till våren, det vill säga början av mars. De söker upp en lämplig plats för leken, löst grus över vilket floden strömmar snabbt. Gropar av detta slag tomma på vatten visar sig här och där vid stränderna. Här gräver de ut en tre till fyra dubbelsteg lång och fyra fot bred grop och i den lägger honan de ärtstora romkornen, som hanen befruktar med sin mjölke. Men de bygger upp groppen och förstärker den inuti vid sidorna med förunderlig sinnrikhet, så att

rommen är säker och täckt för att inte föras iväg av det försande flodvattnet. När så hanens mjölke avgivits, ligger rommen ända till våren. Då först får den liv, och de små fiskarna föds, vilka man kallar för salmul, smålaxar.

Om inte annat så bevisar detta djurs klokhets och medfödda instinkt. Jag vill inte förneka att detta kan ske på platser, där laxen vid tiden för kläckningen är kvar i älven och vattenströmmen medger de lossnade romkornen att hänga kvar. I våra älvar har vi aldrig sett dessa utgrävda gropar, fastän det dock ofta händer att de torkar ut till den grad att man kan gå över dem till fots, där man kort dessförinnan kunde fånga fisk. Vid en annan väderlek är det brottstycken av is, som med väldig kraft får stenar att lossna från botten och rulla ner. Då alla dessa är tunga och i vattnet får en annan vikt än på land, kan näp-peligen den lätta fiskrommen hålla sig kvar. Från den helige Jakobs dag börjar laxen att uppsöka havet igen, men liksom långsamt och motvilligt överger de sötvattnet. På grund av den tidiga isbildningen på dessa platser ger de sig iväg av tvång snarare än frivilligt. De som vi då fångar är emellertid fulla av rom. Denna är mogen och romkornen är av en ärtas storlek och strömmar ut med en lätt hoptryckning av buken. Buken på vissa fiskar antar även en röd färgton, som om rommens vätska trängde igenom den. Det är ett tecken på att romläggningen är förestående. Sådan är den sista laxfångsten hos oss. Och så börjar ungefär i november romläggningen i havet och fortsätter under vintertiden.

Då andra fiskarter leker, simmar de i stim och deras fjäll blir strävare som hos mört och siklöja och andra släkter. Därför brukar de gnida sig på grund av klåda och kittlingar. Av den anledningen bekläder fiskare hinder och fångstburar med granris, och fiskarna gläds och njuter väldigt av risets strävhets. Detta kan inte konstateras hos laxen, vilken vi vet överger våra älvar och återvänder till saltvatten. Ibland men i mindre utsträckning tvingas de, på grund av att de stannat för länge, att söka skydd i högre belägna älvars vatten, då de avskurits på grund av vattendragens tillfrysning. De laxar som vi därefter fångar är blodlösa och magra, och vi kallar dem för *talvikko*, det vill säga *vinterliggare*⁵⁸, eller av deras svarta färg liksom gråbleka *ler-bakar*.⁵⁹ Jag tror att en avkomling till dessa är de så kallade *ör-laxarna* i Dalarnas sjöar och våra degenererade och fjällösa som vi kallar för *nahkalohi*. Rommen befruktas dock vid lektiden av hanens mjölke. Därför utvecklas så småningom sidor som annars skulle ha varit fördolda. Rondelet uppger att fisken uppsöker skyddade ställen och går ner i stim mot botten. Han anser det likaså säkert

att laxarna leker i havet, där de också lever på vintern, något som vi hävdat ovan. I våra älvar skiljs de nämligen åt, då vi ser dessa täckas av is och bli helt avstängda, utom där det finns forsar och snabba strömmar, vilka vi kallar *palavat kosket*, det vill säga 'brinnande forsar'. I lugnare vatten uppnår isen en tjocklek på två alnar. Den Benägne Läsaren kan lätt föreställa sig vilken kyla djuren och växtligheten blir utsatta för i dessa områden! För övrigt har vi sett, om än sällan, att även laxar tagits vid strömmingfiske på havsisen, något som invånarna i Kello och Karlö ägnar sig åt hela vintern. Dessa strömmingar, stora som sillar, fångar de ibland i stora mängder. För ett pund av dem betalas 18 öre kopparmynt, och med stora ansträngningar forslas de omkring av medborgare och allmänhet frysta och täckta med snö till ett antal av mer än 50 000 stycken. De är nämligen välsmakande och mycket feta.

I början av maj och ofta på själva Jakobs dag flyter isen iväg och avlägsnas så att vattnet på en eller annan dag blir rent. Men då den tjänliga vårvärmen smälter snön på klippor och berg, ökar vattenmängden och med lossnade isstycken forsar det fram med sådan kraft och häftighet, att kvarnar, strandbyggnader, broar och båtar samtidigt dras med. Då älven är isfri, sätter invånarna skyndsamt ut sina *korvapatas*, där vattnet inte är alltför djupt, det vill säga provisoriska grundkonstruktioner, från stranden till nio eller tio famnar. Då får man mest de så kallade taimen och smålaxar, mera sällan större laxar. Men då älvvattnet drar sig tillbaka, bryts även lätt strandisen på närliggande kustområde upp och sprids åt olika håll av vågor och vindar, så att havet ligger isfritt för betraktarna. Då först kommer laxarna till våra älvmynningar, nämligen i mitten av maj, så ganska ofta vid Dominica Exaudi⁶⁰ erbjuds fiskärarna de första laxarna. Dessa första premiärrätter kallar man skämtsamt sina 'räddare', *lohduuttaja*⁶¹. En större tillströmning av lax blir det, då landvindarna för ut sötvatten längre, särskilt om också den följande havsvinden gagnar fisken. Den brukar slutligen förhålla sig stilla och dröjer med själva uppstigningen. Därför är vi vana att gissa oss till fisktillgången efter vindarna. Innanför älvmynningar ser vi redan anlända fiskar, vilda och yra på mindre djupa ställen simma i kapp med varandra, som jag tror i forna dagar skedde på kapplopningsbanorna. Men åskmuller och buller skrämmer dem. Därför förbjuder fiskeribestämmelserna bösskott och våra landsmäns husbyggen längs stranden och liknande verksamheter. Ty för dem som kommer från det fredliga havet är allt buller ovant, så att de antingen skrämde simmar tillbaka eller stannar kvar på grunt vatten. Fiskarna är nämligen försedda med hörsel. Våra landsmän är därför tysta när de fiskar och ror lugnt och försiktigt. Själva

uppförandet av *patae regiae*, då man måste placera ut stolpar med hjälp av en pålkran, skrämmar fisken. Men även röken av cederolja eller lukten av nytjärade båtar skrämmar dem.

Hos oss finns en mycket rovgirig fiskfångande fågel, som jag tror är en lom eller någon sorts havsörn. Man kallar den för *kalasääski**. Den har grå överkropp och är vit undertill.⁶² Den flyger högt över forsarna med en så skarp synförmåga att den kan upptäcka fiskarna i själva vågorna och dyker plötsligt ner och griper fiskar som siklöja, lax och laxöring, inte med näbben utan med klorna, ty den har tår på fötterna. Så tar den sitt byte och flyger till skogen och äter det, bara för att snart återvända. Denna lilla rövare tar ofta fler fiskar än någon fiskare, men ibland gör den fatala misstag. Jag har sett att den släppt sitt byte i klorna, då den blivit skrämmd av rop och skrik. Det har hänt att en större lax fångats i en ryssja, och i dess rygg satt denna fågel fast, död och intrasslad med klorna. Över de forsar där dessa fåglar kretsar kan man förvänta sig att mängder av fisk håller på att simma upp. Liksom jakthundarna visar sina herrar bytesdjuren och leder dem till deras bon, på samma sätt gör dessa fåglar fiskarna en tjänst.

Men nu kan man undra vad laxarna äter. De som fångas och rensas i våra älvar har tomma magar. Det tycks märkligt om de kan få sin näring av blotta älvvattnet, då vårt vatten inte är grumligt utan väldigt klart och rent, så att vi kan se den steniga botten på nio alnars djup.⁶³ Laxen är inte heller intresserad av betade krokar, med vilka vi brukar fanga laxöring på våren vid älvmyrningarna och på sommaren gädda, abborre och andra fiskar. Låt oss alltså säga att sötvatten räcker för dem, ty även havsvatten förmår att ge näring enligt Rondelets bok 1, kap. 2. Ty om växter kan suga upp vätska från vattnet så att de växer på talrika platser i våra älvar direkt från botten till en höjd av tre famnar och olika sorters gräs spirar så att de når över vattenytan, varför skulle inte då samma sötvatten ge fiskarna deras näring? Det räcker emellertid med Rondelets minnesvärda påpekande, bok 1, kap. 12:

Min hustru födde upp en fisk hemma i ett glaskärl fullt av rent vatten; den skulle nämligen snabbt dö, om någon fast föda lades i kärlet. Uppfödd så bara på detta tillväxte den till en sådan storlek, att den inte rymdes i kärlet och inte kunde komma ut där den kom in.

* Kanske *Haliaetus*, fiskgjuse, Aldrovandi.

Det händer dock nästan varje sommar att våra landsmän fångar laxar med ganska stora järnkrokar i magen. Orsaken är att omkring Öland ger sig invånarna ut och fångar med krok och lina tusentals fiskar som vi kallar *torsk*. Som bete har de en liten fisk som de kallar för *tobis*⁶⁴, som är mindre än nejonöga, och i brist på sådana sill, enligt vad jag hört från vänner på öarna. Det är tydligt att även laxen tar dessa krokar. Hursomhelst är laxen ointresserad av föda i floderna och i sin återhållsamhet gläder den sig åt blotta vågorna som Ovidius säger (*Metamorfoser* 15, 323), men i havet tycks den däremot vara hungrig, lysten och glupsk.

Här är något märkligt som jag vill återge för den Benägne Läsaren. År 1650 då borgmästaren i staden Uleå Andreas Göransson Lystraeus⁶⁵ återvände sjövägen hem från Stockholm och med förlig vind korsade havet vid Gävle, hände det sig efter sjömännens middagsmål, då köksgossen diskade, att han råkade hälla ut sin husbondes silversked i havet, vilken denne vid avfärden hemifrån fått ta med sig efter mycket motstånd från hustruns sida. Gråtande erkände gossen sitt misstag, vilket de var vittnen till, som såg det blänkande silvret, då det sjönk ner i vattnet. Borgmästaren var först upprörd men sade sedan att detta åtminstone är vår enda förlust. Den här gången ska jag se det som att jag gör en vinst genom att jag slipper betala en belöning till den som gav tips om min förrymda sked. Ty havets Acheron kommer inte att återbörda till ljustet det den en gång fått. Tack vare förliga vindar nådde våra landsmän på bara tre dygn staden Uleå. Men hör här vad som under tiden hände här! Denne ämbetsman har här också sina laxnät, som de varje år brukar erbjuda spekulanter, varifrån, liksom från övriga, varje dag laxar fångas. Härifrån levererades en större lax som nyss tagits upp till konsulns hustru, och hon tog genast tillvara den och lät tillaga den. Man kan förstå hennes stora förvåning, då hon i inälvorna påträffade skeden och kände igen den som den som hon lämnat till maken vid avfärden! Hon tog det som ett tecken på att maken förolyckats i ett skeppsbrott och fått sin grav i vågorna. Övriga i familjen kunde inte tro något annat heller. Det syntes dem också märkligt att, eftersom strupen på en lax inte är så vid, den kunnat ta emot en oböjlig och ganska stor sked. Fisken var redan rensad och sparad ett dygn, då man nåddes av beskedet att konsuln var att vänta, och att fartyget nu låg i hamn. Denne trodde först att det måste vara ett fantasifoster men tog upp i handen den sked som han förlorat i det vida havet mer än hundra mil från Uleå. Så tittade han på den fisk som bara på två dagar hade tillryggalagt en så lång färd för att återlämna det byte som berövats maken. Skall jag också

berätta vad som dessutom hände med denna sked? Den förlorades på nytt och hamnade i en gödselhög, som det visade sig, och bortforslad tillsammans med denna till en åker i närheten, där den låg gömd i ett helt år men återfanns och återbördades till ägaren. Den förvaras i dag hos sakellanen i Lumijak, den högärevördige och lärde herr Isac Lithovius i Österbotten.⁶⁶

Till detta ska jag tillfoga det märkliga jag fått berättat av den högärevördige mannen Herr Henricus Prochaeus⁶⁷, synnerligen värdig pastor i Finska kyrkan i huvudstaden. Det hände sig på en plats åtta mil från Uleälvens mynning, att en guldring gled av fingret på en herr Tamelander, preses i Kajana, då han tvättade händerna. Då han emellertid hade tagit sig uppåt en mil till vattenfallet, fångades där en lax, i vilken guldringen återfanns. Fiskarna återlämnade den till ägaren preses, då han visat på sitt i ringen inristade namn.

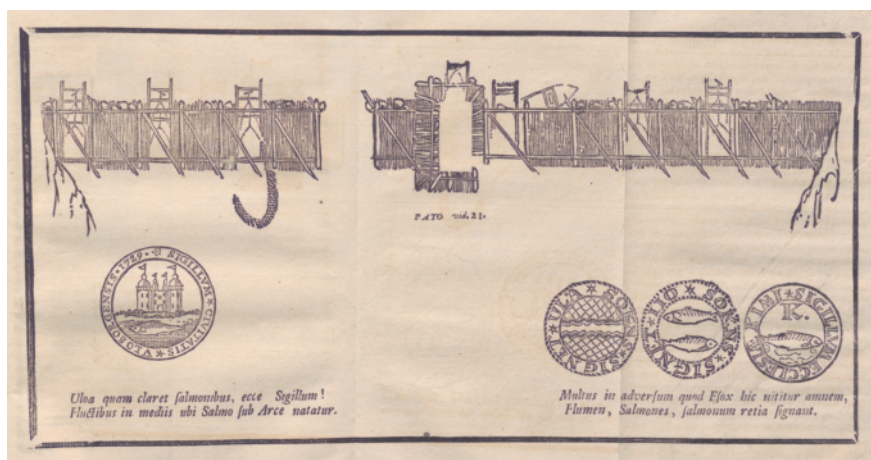
Våra landsmän, som är vana vid sina huskurer och lättillverkade mediciner, känner till vissa delar av laxen som är till nytta vid sjukdom. Soltorkad galla anser de vara lika bra som björngalla. En liten del av denna löser de upp i sädesbrännvin och använder som medicin vid magbesvär. Man påstår också att denna beska dryck hjälper vid långvarig oläkt sårbildning, likaså vid rinnande ögon och utslag. Vi använder också samma galla vid klåda i öronen. Laxfett är verksamt vid värk i öronen, och salt kött av denna fisk steks till pulverform för rinnande sår i huvudet. Läkare framhåller dock att långvarigt intag av lax ger försämrad synskärpa, liksom fettet från gäss och kustfåglar. Likaså har man noterat att fiskätare inte sällan plågas av skabb, även den svåra varianten, hos dem som har ett mera stillasittande liv, särskilt om det kombineras med frekvent intag av mjölkprodukter.⁶⁸ Detta är inget att förundra sig över, då vi betänker det berömda kemiska experimentet, i vilket även milda och söta oljor kan förvandlas till ytterst skarpa och rent av frätande vätskor. Här brukar man under några veckor samla ihop rensade fiskars inälvor och koka med mycket vatten i ett kopparkärl och skumma av det fettlager som flyter upp. Detta använder man till att smörja skodon och stövlar⁶⁹ eller strumpor och man föredrar utan vidare detta framför vagnsmörja gjord på sälfett, vilket är vanligt bland övriga nordbor. Jag har hört att även tvållverkas av detta med tillägg av osläckt kalk och asklut. Om nu någon skulle få för sig att prova liknande nymodigheter.

Nu kräver emellertid min planering att jag skildrar laxfisket som våra bott-niska landsmän flitigt och mycket skickligt utövar. Det skall vara på sin plats att särskilt framhålla dessa och jämföra dem med landets dugliga och nyttiga invånare som gruvarbetare, bönder och hantverkare som betjänar dem. Jag

skall i korthet beröra detta. De som bor på öarna närmare älvmyrningarna lägger ut sina laxnät hängande lodrätt i en lång sträckning i vattnet. Näten tillverkas av hampa som måste införskaffas ända från Stockholm; den är ren och ordentligt kardad med fyra trådar till en tjocklek som en smal skrivpenna och så hårt åtdragen att de inte kan ryckas itu av en naken hand. Maskorna är stora, ty de mäter åtta fingerbreddar tvärsöver. De tillverkas nämligen bara för de större laxarna. Nätet är på det hela taget femton famnar långt och bredden tre. Det är nämligen för det mesta tillräckligt för fångstställets djup. Man börjar vid stranden och knyter ihop två eller tre nät och sätter upp mot lax som kommer från havet. På vissa ställen hängs det på stenar som drar ner näten till botten, medan träflöten fästa upptill flyter i vattnet. På så sätt sträcks nätet ut i vattnet som ett långt staket, men i ytterändarna böjs det i vinkel. Ty då laxen kommer till nätet försöker den inte genast att komma igenom det utan är misstänksam och svänger av och följer det i längdriktningen, ända till den kommer till nyssnämnda avvikelse. Då är den otålig över fördröjningen och kör huvudet in i maskorna och fastnar direkt och kastar sig några gånger hit och dit men blir härigenom bara mer intrasslad och lugnar sig. Detta märker vi ganska väl genom krusningarna på vattenytan. Då huvudet och magen därför fastnat så hårt dör den efter en halvtimme. Härav förstår vi att garnet måste vara starkt och hållfast. Det är emellertid också nödvändigt att ha en dubbel uppsättning av nät. Ty om de inte växelvis torkades i luften, skulle vårt varma sommarvatten få dem att fullständigt ruttna bort. Även Plinius i bok 19, kap. 1, kräver hållfasta nät vid fiske. Därför är näten utsatta hela sommaren så länge fisken vandrar, även om fångsten inte blir mer än fem eller sex laxar och ibland ingen alls. Vindarna hindrar nämligen ofta tillgången, men ofta är de också till fördel. Från de här näten får de dock inte sådant som från de svallande havsvågorna trasslar in sig och vrider ihop sig så att finnarna i sitt skämtlynne liknar dem vid korvar. Då de därför åter tar itu med att rensa näten, brukar de säga *Lähtekäämme makkaraa syömään*, det vill säga 'låt oss ta itu med korykalaset'. Men även sälen, benämnd sjökalv⁷⁰, omintetgör ofta den väntade fångsten. Den gnager nämligen på laxarna som hänger i näten och trasar sönder dem helt. Därför tvingas man hålla vakt. Man har sina skjul och hyddor på klipporna, där den fångade fisken saltas in. De som inte bor så långt hemifrån för hem den fångade fisken en gång i veckan, under tiden förvarande den nedgrävd i jorden med löv och blad lagda däröver, där laxen kan förvaras färsk en vecka. Det är därför, tror jag, som Ausonius har sagt att laxen kan hålla sig färsk länge, medan Plinius om ripan i bok 9, kap. 48,

säger att dess kropp genast undergår försämring. Man har noterat att laxen simmar hellre och snabbare vid medvind. Därför är inte fångstutfallet likartat på alla platser, då de utsätts för olika vindar. Vid total stiltje simmar emellertid laxarna ytterst sakta. Tämligen sällan och då illavarsnande händer det att stör fångas i dessa nät, hos oss kallade så på grund av sin imponerande storlek, eller kallas de *accipenser*⁷¹, mycket högt skattade vid de romerska gästabuden. Från deras rom eller kaviar beredes denna så berömda fisksås eller kaviar av turkar och ryssar, överlägsen både surströmming och den italienska ansjovisen. Då unga säljar, som vi kallar *kuutti*,⁷² jagar lax, händer det att de trasslar in sig i näten och stryps, vilket ofelbart brukar ske under berättigade applåder från fiskarnas sida. I älvmynningen i Uleå finns en plats som man kallar för Turkka⁷³, där man fiskar på följande sätt: Man spänner ett nät tvärs över älven. Så åker två båtar längs bägge stränderna nedför älven ungefär två pistolskott bort, sedan närmar de sig sakteliga varandra med ljudliga årtag tills de möts och bildar en slinga, så att fisken innesluts allt tätare inom ett snävare och snävare område. Med långa störar piskar man våldsamt vattnet och drar snabbt till sig de inneslutna laxarna. De upprepar outtröttligt denna operation. Man inleder detta mödosamma arbete åtta dagar före den helige Johannes dag⁷⁴ och slutar åtta dagar före den helige Jakobs dag, ett under alla förhållanden hårt och svårt arbete. Med undantag för gudstjänsten i kyrkorna får de varken dag eller natt avbryta arbetet. Om det uppstår oväder medges inget avbrott för berörda arbetare. De går nämligen i skift. Bottendjupet är alltför djupt för att man ska kunna bygga ett brofäste. Försök gjordes på order av den ädle landshövdingen över Österbotten von Essen, men försöket misslyckades.⁷⁵

I Kemi och Ijo älvar har man emellertid ett lätthanterligare fiske tack vare den konstruktion som vi kallar för *pato*.⁷⁶ Med släggor slår man nämligen ner pålar i älvbotten tvärsöver till andra stranden. De är av cirka sex alnars längd, ty det räcker för det mesta. De har ett omfång på en halv aln eller tjockare. De sticker upp tre alnar över vattnet. Dessa förstärkes emellertid mot strömmen av andra pålar, som placeras orubbligt i botten. Upptill är de fastbundna runt om med säljbarksrep. Pålarna står på tre alnars avstånd från varandra, och de har också ovanpå långa tvärbjälkar eller två ribbor på vilka stenar är lagda, vilka förstärker hela brobygget genom sin tyngd. Mellanrummet mellan pålarna stoppar de till med en konstruktion av vidjor av ungbjörk och gran och nedtill med två stänger, mot vilka det strömmande vattnet effektivt stärker hela detta flätverk. Man täpper dock inte till allt utrymme mellan

pålarne på det sättet, för man lämnar åtta eller nio öppningar, där de placerar sina fångstnät och sänker ner i floden. Dessutom lämnas ungefär på mitten av brobyggnaden en port eller passage ungefär nio alnar bred, vilken båtär på väg uppifrån älven skall komma igenom. Den kallas här för *väylä*, vi kallar den för *kungsådran*⁷⁷. Förutom denna så kallad *pata* finner jag i äldre tid så kallade kvistnät som stack upp ur flodbotten till hinder för passagen. På franska *des arrêts*, hinder, Gessner kallar dem *vallum*, vall, pålverk. Förutom dessa flätverk, menar jag, sätter man här ut även andra försåt för laxen. De spänner givetvis ut, nedanför denna anordning, ett sorts nät med en böjning mot flodstranden i avsikt att fisken ska svänga av mot nätet och dess längdsträckning, då den simmar medströms, sin vana trogen sökande efter en utgång, och hamnar vid ovannämnda avspärning och stryps då den fastnar i maskorna.

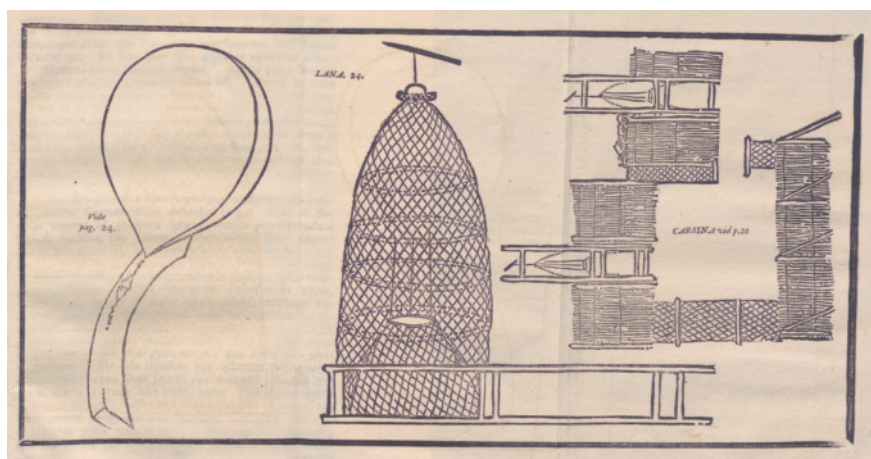
Ryssjorna eller nätfällorna är placerade i själva öppningarna eller mellanliggande områden som vi beskrivit och har en vidd av 110 maskor. De enskilda maskorna är fyra tum breda men ryssjans diameter en och en halv aln. Själva nätet på hela ryssjan är utspänt genom tunna granbågar. Dessa bågar är sammanbundna genom själva maskorna med ett avstånd sinsemellan på nio maskor. Den på detta sätt nätformade och utsträckta ryssjan sänks ner i floden genom en träanordning som sticker fram i ryssjans framkant. Och för att den ska förbli utsträckt och rak binds den fast med ett säljbarksrep vid en påle fästad i botten. Gessner helt kort: "De lägger träd i floden och spjälkar dem med störar och mellan stöarna placeras stora ryssjor". I dessa

fångstredskap är i varje fall fångsten god. Man får åtta till tio samtidigt men inte fler än fjorton till femton. Morgon och kväll genomförs fisket, fyra eller fem båtar åker till *patä*, och i varje båt har tre män störrar i händerna, för de driver fram båtarna motströms. En är lutad mot den bakåtvända stören och håller kvar båten. De övriga lyfter upp den nedsänkta ryssjan men tar inte ut fisken utan att först bedöva den i huvudet med en påk, om den är vid liv. Då de är åter på stranden, lägger de fångsten i en rad, var tionde lägger de undan till prästen, övriga delar kamraterna upp sinsemellan.

Omkring den helige Johannes fest,⁷⁸ rent av på själva dagen, ligger fångsten som högst, ända upp till 300 fångade samtidigt. Härefter börjar fisken att hoppa två–tre alnar över vattnet, förvisso av livsglädje, då de just då är kroppsligen som starkast och inte är ansatta av andra. Det är dock tecken för de våra att fisken från och med nu inte längre simmar uppströms utan bara lever upp på grundare vatten och fisket härmed blir obetydligt och minskar. Härav följande uttryck: *jo loppu lohtapää kala* ('Nu är det slut på den ädlaste fisken'). Efter Sankt Jakobs dag förekommer inget fiske vid forsarna, men vid älvmynningsarna sker det med nät på det sätt som vi beskrivit tidigare och med nät och dragnoter. I Uleälven finns en kunglig eller offentlig fiskeplats, i Ijoälven fyra, i Kemiälven omkring nio. De ligger på en mils eller halvmils avstånd eller kortare: och dock brukar en del av laxarna kämpa för att nå älvarnas översta källor.

Återstår för mig att beskriva det som här kallas för *karsina*⁷⁹, man skulle nästan kunna kalla det fångelse.⁸⁰ Och den Vålvillige Läsaren skall finna en skiss med tillagda ritningar. *Pata*⁸¹, gårdar på svenska, liksom trädgårdar, en stolpomgiven inhägnad. Medan laxen annars är försiktig, går den in i dessa utan fruktan. Den är cirka fem famnar bred och nio eller tio lång. Den är byggd av nedpålrat material. Det är dock tillräckligt och åstadkommer att sidorna tillsluts av nät. Ingången är krökt för att det ska vara svårt att komma ut. Det försöker den inte heller, då den inte märker att den är fångad. I denna gård kommer tre eller fyra båtar in, man stänger ingången, skrämmer fisken samtidigt som man drar efter sig ett medfört nät, som fisken fångas i. Inte bara främlingar utan även de som är vana vid detta arbete betraktar med stor förnöjelse dessa fiskar, som piskar och slår våldsamt med stjärterna därinne.

Allt detta fiske är strängt taget statligt reglerat. Ty fiskarna måste leverera en viss mängd till de kungliga befallningshavarna varje år. Från Uleälven 35 ton, från Ijoälven 45 ton, från Kemiälven 55 ton trots att fiskefångsterna inte blir lika stora varje år. Ja, detta även om vissa fiskeplatser är länge blockerade

på grund av översvämningar och också helt överväxta med skog och i dag är skuggiga, där en gång båtar roddes omkring och fisket var utomordentligt givande. Lyckan är flyktig här i världen, somliga förlorar det de en gång fått, andra får tillbaka det som tagits ifrån dem. Det hände i Uleå i månaden november 1714 att nästan hela staden översvämmades av en hastigt stigande vattennivå. Översvämningen ryckte med sig hela bostadshus, sädesmagasin, saltförråd, allt medan invånarna flydde. Men liksom ibland motigheter ibland kan ge upphov till positiva ting, så när hela älven täpptes till av ismassor, tvingades vattnet i en annan riktning och gav upphov till en ny hamn och båtplats för de hårt drabbade invånarna; den lilla kanalen kallas Toppilansalmi, och genom vattenflödet blev den så renad att den nu har ett djup på sex famnar där tidigare dess ringa bredd knappt hade plats för en eka. Uppdämningarna i flodmynningarna som gradvis sker är det främsta skälet till att under närmaste år det tidigare så rika fisket uteblir. Om en klok lösning skulle kunna avhjälpa detta, vore det en ytterst välkommen gärning. Äldre fiskare hos oss påstår att vart sjunde år blir fisket bättre, och år 1733, som nu står för dörren, förutspås bli mycket givande. Så både fiskare och bönder hyser gott hopp.

Det är förvisso mycket som betungar våra landsmän. De primära behoven gör att de flesta försummar sina åkrar. En annan sak är att de till högt pris måste skaffa hampa från annat håll. Deras egna och grannarnas hampaodlingar är på något sätt förfallna. Så måste de varje år köpa salt från Spanien, ty det franska anses sämre liksom det som landvägen brukar anförskaffas ända

från Ryssland. Jag behöver inte nämna att de måste betala tionde och tåla andra offentliga pålagor. Men som Vergilius säger:

Labor omnia vicit improbus

Et duris urgens in rebus egestas. (Georgica I, 145 f.)

(Med oändliga mödor, trots hårda villkor och trängande nöd har allting besegrats. Övers. Ingvar Björkeson)

Vi ber därför Gud om fredliga tider, så att den fredbringande nåderike Konungens namn skall egga medborgare och alla invånare till allt välsignelserikt som må ställas i utsikt för oss. Vi ber också med fromt sinne denne om det där kejserliga fisket, som den lysande skalden Oppianos från Kilikien en gång bönföll sin kejsare om i sin skrift *De piscatione* bok 2, 55.⁸²

För att återgå till ordningen tror jag att det äntligen är dags att beskriva insaltningen. När laxen alltså befriats från sina inälvor vid flodstranden och rensats ordentligt förs den till saltstugorna, laxbodan⁸³. Ryggen skärs i två delar som klyvs, vilket ger fyra bitar. Dessa beströs med mycket salt i ett stort kärl, så att köttet täcks av salt. Så lämnar man dem över sommaren begravda i salt. Omkring den helige Jakobs dag tar man upp dem och sköljer bort olösta saltkorn från saltlagen. Sedan packar man ned dem i granträtunnor utan något tillägg av nytt salt. Saltlaken håller man emellertid på genom ett sidohål; utan den skulle nämligen fisken härskna. Laxar som ska rökas läggs i ett dygn i saltlag, sedan hängs de upp i en hel månad i högre belägna hyddor, så kallade *kåta*, för att de ska genomträngas av rök från brinnande gransågspån.⁸⁴ *Salares, sariones*, laxöring kokar vi i saltvatten, när så deras buljong svalnat med måttligt tillägg av kryddor lägger vi dem i mindre träkärl fyllda med vinättika och avsänder till Stockholm, till stor glädje för läckergommarna bland fint folk.⁸⁵

Det är emellertid vanligt att man för måltider på färsk fisk tar till andra tillagningssätt, grekiska *tagenisás, anthrakíeis, hepsetós*, det vill säga stuvade, stekte, sudne. Plautus nämner stuvade och stekta.⁸⁶ Se Apicius, *De re culinaria*.⁸⁷

Om därför levande laxar kunde fraktas till skilda platser, skulle det vara väldigt betydelsefullt. Detta har så vitt jag vet ännu inte ens prövats. Vi ser emellertid att levande karpar fraktas från Preussen till Stockholm varje år på fraktfartyg med perforerad botten. Under antiken var det i alla fall ingen ovanlig sak att frakta levande fisk över haven. *Jag forslar sardiner från Pontus*

säger Juvenalis hånfullt, det vill säga *coracini*. *Karutschen* på tyska, vi kallar dem efter ordet *aurata* (gyllene) för *rudor*.⁸⁸ Och Petronius, kollegan till Juvenalis säger: *Och papegojfisken från havets djup från Sicilien levande till bordet*. Snultran liknar papegojfisken säger Gessner. Bägge lever i Medelhavet. Hos Gaius Plinius finns ett minnesvärt ställe i bok 9, kap. 17: ”Papegojfisken har hållits för den förnämste fisken hos romarna. Under Claudius kejsartid tog amiralen Optatus, hans frigivne, snultror från udden vid Troja och spred ut den kring Ostia och på den kampanska kusten. Under fem års tid såg man till att alla fångade snultror slängdes tillbaka i havet. Därefter återfinns dessa här inte tidigare fångade fiskar i stort antal på Italiens kust. Så bedrev en gång romarna naturvård. Laxen är under alla förhållanden inte underlägsen papegojfisken. Dess bild har också det botteniska Ångermanland i sina sigill.⁸⁹ Det är inte heller en mindre livskraftig fisk: man kan se dess uttagna hjärta slå i nästan en halvtimma. Och bland alla laxens delar och inälvor har den efter anrättningen det klart fastaste köttet. Och inte mindre är oenigheten om laxen i handelssammanhang eller mindre betydelsefull, om det inte prutas något på vinsten på grund av dessa transporter förutom kostnaden för salt. Dess pris ändras nästan varje år allteftersom utlandsresor medför det, eller någon mäktig entreprenör piskar oss till att tro att denna produkt är nödvändig för oss, som Plinius säger i bok 33, kap. 13. Emellertid, även om jag, som man säger, ”med torr fot” gått förbi mycket som skulle ha sagts om detta rikhaltiga material, så nöjer jag mig med detta lilla och gör halt här.

*Du som laxarna sänder till oss från himmelens höjder,
Dig, Trefaldige Gud, vare pris och evinnerlig ära!*

SLUT

Till den unge mannen,
Herr DANIEL BONGE,
Synnerligen utmärkt av lärdom och sedlig elegans,
Då han i Uppsala offentligen disputerar i ämnet
Om Naturen och Laxfisket i Österbotten.

Här som Uppsalabo du gastronomerna retar;
De har tillräckligt med fisk här i sin nordliga älv.
Ej nog att havet är fullt och rikt på gäddornas mångfald,
Utan även var flod mycket att bjuda ju har.
Långvarig tradition har alltså det bottniska folket
Och med sin skickliga konst vant de bärgar sin fångst.
De som sin hemvist har vid kusten dessa då bjuder
Havet en håva så skön, laxarnas kostliga spis.
De som åter har fått en boplatz nära en flodstrand,
De får från strömmarnas djup födan för sina behov.
Bottnia på detta sätt får föda från hemlandets vatten
Och kan klara sig bra utan all utländsk import.
Detta Du redogör för, men vad är Din höglärda mening?
När Du männe idén: lära sig fiskandets konst?
Det är alls inte fel att lantbor får lära den konsten,
Men det väl anstår ej Dig och Ditt stora geni?
När av Dig fiske beskrivs, då fiskar Du också i vågor,
Vilka en svävande häst stampat med ilande fot.
Måtte Du så lyckas väl med Ditt fiske, och måtte Din farkost
Vända tillbaka nu tyngd av den fisk som Du fått!

Så gratulerade
L. H. C. BACKMAN,
kollega vid trivialskolan i Uleå.

När
Föregående wackra Disputations Utarbetare
Herr Daniel Bonge Zachrisson,
Utgaf sitt moogna proof i Bookwett
Om
Laxens Natur, och des Fänge i Österbotn.

Naturens Ljus ju härligt är,
som storan Nyttä med sig bär,
Hwartil wäl ingen rättsint nekar;
Åt os tet tydligt wisar ut
Fördolda Tings inbundna Knut
Och på Naturens Herre pekar.

Förutan andre, som lagt Winn
I denna Wettskap komma in,
Och i Physiken framsteg gjöra,
Hr. BONGE en ibland dem är
Ty skal dess Loford här och där,
Ja längst i Noorden Gensvar höra.

När jag med Nöje genom såg,
Fast än i hast ett kort Uttåg,
Af Edert Snillefoster kjäcka:
Hur I om Lax och dess Natur,
Dess Fänge och den Pato Bur
Däri han tages, månd' uptäcka.

Ja när jag äfwen warse blef
Utritning af den Silfwerskjed,
Wid GEFLE föll i Hafs Afgrunden:

Som ej af Gjedda eller Brax,
Men wil man weta? af en Lax
Upswälgdes; föll jag i förundran.

Än större Under detta är,
Af samma Lax, med stort Beswär
Til Norra Poolen sig begifwer;
Och efter par Dygns Resa swår,
Med ULEÅ Elf i Bragder går,
Och der med Skjeden fångad blifwer.

Bland mera sällsynt I, min Vän
Här wackert infört, är ock den
Gullringen, som af Fingret runnen
Blef, och på näst omrörda Sätt
I Elfwen föll; då var ej mätt
Den Lax hwari han gen blef funnen.

Men som hwar Booksynt sielf
kan se,
Hwad mera rart I mond' framte
I Edert Wärrck; ty wil Jag sluta,
Med Önskning up til högre Ort,
At I alt meer, och immerfort
Ett sjelfbehagligt Vål må njuta.

Yttrade således sitt Nöje
HANS J. TUNAEUS

När
Föregående wackra Disputations Utarbekare
Herr Daniel Bonge Zachrisson/
Utgaf sitt moogna proof i Bockwett
Om
Laxens Natur / och des Fänge i Österbotn.

Naturens Ljus ju hårligt är /
Så som storan Nyttia med sig bär/
Swartil wål ingen rättsint nekar;
Utt os tet tydligt visar ut
Förborda Tings inbundna Knut
Och på Naturens Herre pekar.

Förutan andre / som lagt Wiin
I denna Bettskap komma in /
Och i Whysiken framslæg gjöra /
Hr. BONGE en ibland dem är
En skal des Loford här och där /
Ja långst i Noorden Genswar höra.

När jag med Nöje genom såg /
Fast än i hast ett kort Uttåg /
Af Edert Snillefoster tjäcka :
Hur I om Lax/ och des Natur/
Des Fänge och den Patu Hur
Dåri han tages / månd' upträcka.

Ja när jag Åstwen warse blef
Ultritning af den Silfwerstjed /
Wid BEGE föll i Hafs Ufgrunden :

Som ej af Sjedda eller Brax /
Men wil man weta? af en Lax
Uppwälgdes; föll jag i förundran.

En större Under detta är /
Utt samma Lax/ med stort Besvär
Til Korra Poolen sig begifwer;
Och efter par Dygns Risa swär/
Wid UHLÄ Elf i Bragber går/
Och der med Skjeden sångad blifwer.

Bland mera säll synt I/ min Wän/
Här wackere infört / är ock den
Gullringen / som af Fingret runnen
Blef / och på näst omrörda Sätt
I Elfwen föll; då war ej mått
Den Lax/ hwari han gen blef funnen.

Men som hwar Bocksynt sielf kan se/
Hwad mera rart I mond' framte
I Edert Vård; ty wil Jag sluta /
Med Onskning up til högre Ortz
Utt I alt meer/ och immerfort
Ett sielfbehagligt Wål må njuta.

Yttrade således sitt Nöje
HANS J. TUNÆUS

Cunniasucuiset ja Hywäsä Arwosa Pidetyt
 Herrat /
 Cauppamies Stockholmissa,
 Herr JOHANNES AXEEN,
 Nijn myös
 Cauppamies Oulussa,
 Herr ZACHARIAS BONGE, Jun.
 Minun Rackahat Weljeni.

Pimpleidein Caupung / tämä Musain cuckula Sala.
 Mända pane coljail (jote' Virtus wiettele wieckast)
 Cans polwuil kiwisill / cust cunnia cullanen culke,
 Jo'ong Pohja poloinen myös poickesin poicanen Bonge,
 Castalidein Cansar cusa itzeni annon ja wannon.
 Tääl sijs nytt pännäl minä pienellä pickusen pijrsin/
 Mingä Lohell lawta loi Luonnon Luoja / ja luoduin
 Callijmman caickein calasen cuing' cuckula cosken/
 Cans wäkewät wäylät / sekä wirjast wijltäwä wirta
 Tuo tuonell tuimall / wie wierar wiettele werckoon/
 Ett' Cojamo caunis / Lohi kircas / kijldäwä Kirro/
 Cossi ja myös Taimen / merras sekä potcusa potki/
 Cunnia cust Jumalall ilo joucoll sytty ja syndy.
 Wiel mutak murusen täsä kirjasa kirjoitin kijrust/
 Jong minä nytt lahjar Teill lahjotan annan ja kannan.
 Cans päälle päättär täsä toiwoni toiwotan totta/
 Ett Corkein lainnais Teill onnia maasa / ja cosca
 Päätet on päiwän / ilo taiwas corkia cohtais!

Sywäsä arwosa pidettyin Cauppamiestein,
 Minum Racastein Weljeini
 Culjainen palwelija / ja uscollinen Weli
 DANIEL BONGE

Av ärade släkt och högt värderade
herrar
köpmannen i Stockholm
herr JOHANNES AXEEN
och likväl
köpmannen i Uleåborg
herr ZACHARIAS BONGE d.y.
Mina kära bröder

Pimpleidernas [musernas] stad / denna musernas kulle Sala.
Vandrande på klipporna (som Virtus [manlighetens gud]
listigt förför)

och på steniga stigar / där den gyllene äran vandrar,
till stackars Norden avvek jag pojken Bonge,
med Castalide [nymferna] dit jag hänger mig och svär eden.
Här alltså nu med en liten penna ritade jag en aning/
om laxen som Naturens Skapare skapat / och den skapade
dyrbaraste allra minsta fisken, hur forsens kulle/
och starka farleder / och strömmen som skär sig ur strömmen
den allvarliga döden / främmande lockar i nätet/
så att den vackra hanfisken / ljusa laxen / skinande regnbågen/
kossin [lilla fisken] och även tajmen / i ryssjan och fällan sparkar/
äran av detta till Gud, glädjen hos alla tänds och föds.
Ännu några andra smulor i denna bok skrev jag hastigt/
som jag nu ger och bär till Er som gåva.
Och innan jag avslutar, här önskar jag att det måtte ske/
att den Högste lånar Er lycka på jorden / och då
Era dagar ändas / att Ni möter den höga himlens glädje!

I djupt värde hållna köpmännens,
mina kära bröders
hörsamma tjänare / och trogna broder
DANIEL BONGE

(Översättning från finskan av Sabira Ståhlberg)

Noter

- ¹ Conrad Gessner (1516–1565), schweizisk naturforskare och författare till flera zoologiska arbeten.
- ² Plinius den äldre (23–79), författare till *Historia naturalis*, ett ännu under 1700-talet ofta citerat arbete, inte minst på grund av dess utförliga beskrivningar av zoologiska förhållanden.
- ³ Akvitanerna var en keltisk-iberisk befolkningsgrupp.
- ⁴ Det har spekulerats i vad Elops är för en slags fisk. Några anser att det rör sig om stör, andra menar att det är fråga om svärdfisk.
- ⁵ Charles de Fresne (1610–1688) utgav *Glossarium scriptores mediæ et infimæ latinitatis* (3 band, 1678) och *Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ græcitatatis* (2 band, 1688).
- ⁶ Isidor av Sevilla (ca 560–630) var en spansk biskop och en mycket produktiv författare. *Libri differentiarum sive de proprietate sermonum* utgörs av två delar. Den första delen är en synonymordbok medan den andra består av förklaringar av metafysiska och religiösa idéer.
- ⁷ Gregorius av Tours (född 538 eller 539 i Clermont-Ferrand, död 593 eller 594), var en galloromersk historiker och biskop av Tours. Katolikerna vördar honom som helgon, och hans festdag infaller den 17 november.
- ⁸ Den helige Martins levnad är författad av Paulinus av Périgueux som levde på 400-talet. Poeten och biskopen Venantius Fortunatus (ca 540–ca 600) författade sin Martin-biografi på uppmaning av sin vän Gregorius av Tours.
- ⁹ På latin kallad Adamnanus eller Adomnanus (ca 624–704), abbot på Iona Abbey, beläget på ön Iona på Skottlands västkust och författare till *Vita Columbiæ*.
- ¹⁰ Krönikan över Petersberg utgavs av J. J. Mader, *Chronicon Montis-Sereni sive Lauterbergense* (Helmestadi, 1665).
- ¹¹ Esoces avser här gädda.
- ¹² Den frankiske krönikören och prästen Flodoard av Reims (893–966).
- ¹³ *Lex Visigothorum* (Västgoternas lag), är en uppsättning lagar som utfärdades av kung Chindasuinth för det västgotiska kungariket under hans andra regeringsår 642–643. År 654 publicerade hans son, kung Recceswinth (649–672), en utökad version som kom att gälla lika för de erövrade goterna och den övriga befolkningen, av vilka majoriteten hade romerska rötter och hade levt under romerska lagar.
- ¹⁴ Hesychios från Alexandria, grekisk filolog och lexikograf. Han sammanställde en ordbok över ovanliga grekiska ord. Hans lexikon *Hesychii Dictionarium* utgavs i tryck första gången 1514. Ett bevarat exemplar finns i Carolina Redivivas specialsamlingar.
- ¹⁵ Gerardus Joannis Vossius (1577–1649), tysk-holländsk filolog, teolog och historiker.
- ¹⁶ Sankt Jakobs dag inföll den 25 juli men togs bort år 1772 i samband med en kalenderreform.
- ¹⁷ Den romerske poeten Gaius Valerius Catullus (84 f.Kr.–54 f.Kr.) var känd för sina kärleksdikter och bröllopskväden.
- ¹⁸ Olof Rudbeck den yngre (1660–1740), naturhistoriker och språkforskare.
- ¹⁹ Anglerna var en forngermansk stam som bosatte sig på de brittiska öarna efter romarna.
- ²⁰ *Lasis* på nutida lettiska.
- ²¹ Lax heter på nordsamiska *luossa*, på lulesamiska *loese*.
- ²² *Löhe* eller *lōhi* på nutida estniska.
- ²³ Felläsning eller tryckfel? Salt heter *tuz* på turkiska.
- ²⁴ Den franske orientlisten François Mesnien (1623–1698) utgav 1680 *Thesaurus linguarum orientalium, turcicæ, arabicæ, persicæ* i tre volymer.
- ²⁵ Roten av kalmus, *Acorus calamus*, har en lång tradition som magstärkande och aptitretande medel, se Ingvar Svanberg, "Sweet flag, *Acorus calamus*", i C. Cumo (red.), *Encyclopedia of cultivated plants* III (Santa Barbara CA, 2013), 1011–1014.

²⁶ Ålandrot, *Inula helenium* L., nämns redan i Apicius, som ett medel för att testa honung, se Marina Heylmayer, *Ancient herbs* (Los Angeles CA, 2007), 48.

²⁷ SAOB anger sammansättningen *syltetyg*, där tyg betyder en tillagad matvara, SAOB 13 (2009), spalt T 3440.

²⁸ Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (490–585), romersk statsman, författare och munk. Han var verksam som konsul under ostrogoternas kung Theoderik den store.

²⁹ Karp heter numera *Cyprinus carpio* L.

³⁰ Julius Caesar Scaliger (1484–1558), italiensk lärare och utgivare av Aristoteles *Historia de animalibus*. Den kom i tryck först ett par årtionden efter hans död.

³¹ Detta påstående är inte riktigt, men som kommandes från Österbotten var Bonge nog inte förtrogen med de ruddammar som anlades i prästgårdar, städer och herresäten under 1600-talet. En del tjänade som odlingsdammar, andra för förvaring av levande fisk, se Madeleine Bonow & Ingvar Svanberg, "Historical pond-breeding of Cyprinids in Sweden and Finland", i Madeleine Bonow, Håkan Olsén & Ingvar Svanberg (red.), *Historical aquaculture in northern Europe* (Stockholm, 2016), 91–123.

³² Kallas på tyska bland annat *Brasse(n)*, *Brachsen*, *Brachsme(n)* och *Bresen*. L. Häpke, *Ichthyologische Beiträge* (Bremen, 1872), 172.

³³ Guillaume Rondelet, även kallad Rondeletius (1507–1566), fransk naturforskare och författare till *Histoire entière des poissons* (1558).

³⁴ Den engelske zoologen Francis Willughby (1635–1672) skrev *De historia piscium* I–IV (Oxford, 1686) som utgavs rikt illustrerad postumt.

³⁵ Krok-lax, benämning för äldre laxhanne med "krok".

³⁶ *Kojamo*, finska för 'stor hanlax'. Ferdinand Ahlman, *Svensk-finsk och finsk-svensk ordbok* (Helsingfors, 1874), 133.

³⁷ *Kuokka*, finska för 'krok, hake'. Ahlman 1874, 148.

³⁸ Torde syfta på Ben Jonson.

³⁹ Enligt Jonas Wikfors, *Tyskt och svenskt lexikon* (Stockholm, 1804), 1001 är *Kupferlax* 'en rödaktig lax'.

⁴⁰ *Lohi* 'lax' på finska.

⁴¹ Linné hade som opponent på avhandlingen åtskilligt att anmärka på rörande Bonges beskrivning av laxen. Einar Lönnberg, "Linné som opponent på en ichthyologisk disputation 1730", *SLÅ* 1921, 69–79 att i jämförelse med respondenten framstår den unge opponenten både såsom den ojämförligt vida mera beläste och skarpsinnigare".

⁴² *Vraklax* kallas sådan lax som efter avslutad lek låter sig driva(s) nedåt i vattendrag.

⁴³ Valentinianus (323–375) utropades till romersk kejsare av romerska soldater 364.

⁴⁴ Gallia Belgica var en provins i romerska riket som skapades genom Augustus delning av Gallien i flera provinser år 27 f.Kr.

⁴⁵ Ausonius, *Mosella* 'Lovsång till Mosel'.

⁴⁶ I Kemi älv kallades mindre lax på två till fyra kilo för *kossi*, se Ingvar Svanberg, *Havs-rättor, kuttluckor och rabboxar* (Stockholm, 2000), 153.

⁴⁷ Selmling för liten öring återfinns med avbildning redan i Conrad Gessner, *Historiae animalium liber III. qui est de piscium & aquatiliū animantium natura* (Zürich, 1555), 971.

⁴⁸ Den nederländske humanisten Rudolf Agricola (1444–1485).

⁴⁹ Lönnberg 1921, 76 n 1, anmärker att detta säkerligen är en felobservation av Bonge. De småfiskar som han sett äta utkastade inälvor var inte några laxungar, utan förmodligen elritsor, *Phoxinus phoxinus* (L., 1758).

⁵⁰ Bartolomeo Platina (1421–1481) från Cremona, italiensk humanist och gastronom.

⁵¹ Johannes Buxtorf (1564–1629) verksam som orientalist i Basel.

⁵² Lokal benämning på öring, *Salmo trutta* L., 1758.

⁵³ Linné raljerar över denna beskrivning i sin opposition: "Jag skulle önska få veta av Dig förträfflige Herr Respondent, om motsatsen finnes, jag ber, att Du skall uppräknå några

fiskar, som sakna blod. Ja än mera jag ber, att Du skall visa om något enda litet levande djur i hela världen är utan saft och vätska för näring och cirkulation”. Lönnberg 1921, 72.

⁵⁴ I den förninneanska zoologiska terminologin betydde *Turdus* inte bara trast, utan också läppfisk. Lönnberg 1921, 74, skriver: ”Den förvirring i nomenklaturen, mot vilken senare Artedi så kraftigt drog i härnad, tillät nämligen, att man då även kallade vissa fiskar *Turdus*, dock havsfiskar och helt andra än laxöringar. Dessa vore emellertid fläckliga och därför sammanställer författaren dem med laxöringar”.

⁵⁵ Marcus Valerius Martialis, uppges vara född mellan 38 och 41 e.Kr. i nuvarande Aragonien, död mellan 102 och 104 e.Kr. Han var en romersk poet och betraktas som en mästare på epigram.

⁵⁶ *Krametstaude* är en av många tyska lokala benämningar för enebusken, *Juniperus communis* L.

⁵⁷ Man urskiljer numera tre arter, stensnultra, *Ctenolabrus rupestris* (L., 1758), skärsnultra, *Symphodus melops* (L. 1758) och berggylta, *Labrus bergylta* Ascanius, 1767.

⁵⁸ Vinterliggare var beteckning på finska säsongarbetare.

⁵⁹ Om fisk med lerafärgad rygg; exempelvis i uttrycket ”Lax, Lax Lerbaak, / Intet kommer du på Bispens faat”. *SAOB* 15 (1939), spalt L 537.

⁶⁰ Sjätte söndagen efter påsk.

⁶¹ Översätts i Ferdinand Ahlman, *Svenskt-finskt lexikon* (Helsingfors, 1885), 264, med ’hugsvalare’, med modern svenska väl ’tröstare’.

⁶² *Kalasääski* är den finska benämningen på fiskguse, *Pandion haliaetus* (L., 1758).

⁶³ Att laxen skulle få näring ur sötvatten är förstås oriktigt. Laxarna äter över huvud taget inte när de stiger upp i älvarna. Lönnberg 1921, 75.

⁶⁴ Blåtobis, *Ammodytes tobianus* L., 1758, har i Sverige framför allt använts som agn, se Svanberg 2000, 52–53.

⁶⁵ Anders Göransson Lythraeus utnämndes till borgmästare i Uleåborg 1657 och avsattes 1676. Död 1681.

⁶⁶ Isaac Lithovius (1709–1788) var pastor i staden Lappo, Österbotten.

⁶⁷ Henricus Johannis Prochaeus (ca 1694–1746), kyrkoherde i finska församlingen i Stockholm.

⁶⁸ Lönnberg 1921, 76 antar att Bonge med *lacticinium* ’mjölkkrätt’ avser surmjölk eller tåtmjölk.

⁶⁹ Det var ett välkänt användningsområde även långt senare. Johan Wilhelm Zetterstedt, *Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens län, förrättad år 1832* (Örebro, 1833), 44, skriver att såväl samer som nybyggare framställde fett av fisk som användes till att smörja skodon med.

⁷⁰ Benämningen sjökalv för säl finns belagt i svenska sedan 1538, jämför tyskans *Seekalb*, *Meerkalb*, engelskans *sea-calf* och latinets *vitulus marinus*.

⁷¹ Avser fisken stör, *Acipenser* sp.

⁷² Kut var i synnerhet i Bottniska viken benämning på sälunge.

⁷³ Det här kan man läsa i turistinformationen från Uleåborg: ”Förutom att Ule älv var en viktig trafik- och handelsled var den även en viktig laxälv. En av de främsta metoderna för laxfiske var fiske med pata. De äldsta skriftliga omnämnandena av laxfisket på Ule älv har daterats till mitten av 1500-talet och gäller laxpatan i Turkka. Laxpatan i Turkka låg cirka 560 meter ovanför Turkansaari. År 1560 hade 80 bönder antecknats som delägare i laxpatan, vilket motsvarar det antal hus som på den tiden fanns i byarna Oulunsuu och Oulunsalo”.

⁷⁴ 24 juni.

⁷⁵ Reinhold Wilhelm von Essen (1669–1732) utsågs till landshövding för Österbottens län 1720 och verkade där fram till sin död.

⁷⁶ Pato ’fördämning’.

⁷⁷ Kungsådran var benämning på en del av strömfåran i vissa vattendrag, som enligt lag fram till 1983, inte fick stängas eller överbyg-

gas. Detta var för att fisket eller sjöfarten i vattendraget inte skulle hindras.

⁷⁸ Det vill säga vid den gamla midsommarhelgen, Johannes döparens dag den 24 juni.

⁷⁹ Av finskans *karsina* 'hägnad för laxfångst'. *SAOB* 13 (1935), spalt K 618, beskriver en karsina så här: "fiskebyggnad som utgör den väsentliga delen av en s. k. 'karsinapata' och som består av en inhägnad (omkring 30 × 60 m., med långsidorna ungefär jämlöpande med älvränderna) byggd på älvbotten ute i strömfåran av pålar, störar och 'grindar' (stundom ersatta av nät) och försedd med en eller två ingångsöppningar för fisken", se O. Hederyd, "Karsinapata", i *Norrländsk uppslagsbok* II (Umeå, 1994), 318.

⁸⁰ Bonge sammanställer karsina med det latinska *carcer* 'fängelse', som är en oriktig etymologi. Ordet är av finskt ursprung, se föregående not.

⁸¹ *Fiskpata*, en plats för drivfiske, en nätplats eller någon annan med dessa jämförlig del av en sjö eller ett vattendrag som används för fiske. *SAOB* 13 (1935), spalt K 618, beskrivs laxpata så här: "i norra Norrlands älvar använd fiskeinrättning för fångst av uppvandrande lax (stundom äv. sik m. m.), bestående av en karsina o. en l. två från denna utgående (upp till 250 m. långa) 'ledarmar', medelst vilka fisken ledes emot den i karsinan anbragta öppningen".

⁸² Oppianos var en antik grekisk författare från Kilikien, verksam under mitten av

100-talet. Han efterlämnade en lärodikt i fem böcker om fiskarnas levnadssätt och metoderna för deras fångande.

⁸³ Laxbod var en byggnad för förvaring av saltad lax.

⁸⁴ Efter att laxen legat i saltlake upphängdes den i en kåta, där den röktes under en hel månad.

⁸⁵ Köpmansdottern Sara Wackling påminde sig med välbehag den lax som fångades i hennes hemorts Ule älv. På frukostbordet stod vanligen fyra karotter med "graf-, inlagd-, stekt och rökt lax". Sara Wackling, *Hundra minnen från Österbotten* (Stockholm, 1844), 24.

⁸⁶ Titus Maccius Plautus, romersk författare, född omkring 245 f.Kr. i Sarsina, Romagna, död omkring 184 f.Kr.

⁸⁷ Apicius är en samling romerska matlagningsrecept som vanligtvis tros ha skapats under senare delen av 300-talet eller tidigare delen av 400-talet.

⁸⁸ Ruda, *Carassius carassius* (L., 1758), heter *Karutze*, *Karusche* och *Karausche* på tyska. Berthold Benecke, *Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen* (Königsberg in Pr., 1881), 109. Med epitetet *aurata* torde författaren här syfta på romarnas havsbraxen, där guldbraxen, *Sparus aurata* L., var särskilt värderad av romarna.

⁸⁹ Laxen har varit vanlig på sockensigill i Sverige och Finland. Svanberg 2000, 160.

Summary

On the Salmon and Salmon Fishing

By Daniel Bonge

Translated by Johnny Strand with an introduction and
commentary by Kjell Danell and Ingvar Svanberg

In 23 June 1730, Daniel Herman Bonge (1706–1777), born in Oulo in contemporary Finland, defended a thesis about the natural history of the salmon (*Salmo salar*) at Uppsala University. The thesis, consisting of 28 pages, was written under the presidium of the Professor Lars Roberg. Bonge was apparently familiar with the salmon from his home province and provided many first-hand insights in salmon biology and salmon fishing. He was able to critically discuss the information in ancient sources. In the dissertation, there were also several woodcuts that depict various kinds of gear used by fisher peasants in northern Finland for capturing salmon. Bonge's dissertation is still of interest for scholars, especially the ethnographic descriptions he gives about the fishing. He also provides local ichthyonyms in Swedish and Finnish used in Ostrobothnia. A contemporary writer, Professor Bernd Roling, comments upon Bonge's dissertation that it is written in "a very personal and indeed Finnish manner", and that it gives us insights into the cultural and conditions of Ostrobothnia and Kemi Lappmark in the early eighteenth century. Bonge's dissertation was followed by other scientific descriptions of salmon and salmon fishing in Sweden, also still of historical interest. In 1745, an article by the Tornedalian and astronomer Anders Hellant (1717–1789) about the reproduction of the salmon in northern Swedish rivers, was published in the Proceedings of the Swedish Academy of Sciences. Beside Bonge and Hellant, we can especially mention the provincial physician in Västernorrland Nils Gissler (1715–1771), who in 1751 discusses salmon and salmon fishing in detail in an article in the same journal. The salmon was of course of great local and national economic interest, which led several scientists to study it in detail from different perspectives.

Utgivarnas adresser:

Docent Johnny Strand, Mellby 212, 454 94 Brastad. E-post: strand.johnny@telia.com;
Prof. emer. Kjell Danell, Institutionen för vilt, fisk och miljö, Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå, 901 83 Umeå. E-post: kjell.danell@slu.se; FL Ingvar Svanberg, Institutet för Rysslands- och Eurasienstudier, Uppsala universitet, Box 514, 751 20 Uppsala. E-post: ingvar.svanberg@ires.uu.se.

PETER SJÖKVIST

Bokliga gåvor till Charles De Geers bibliotek på Leufstabruk

Sjuttonhundratalsbiblioteket på Leufstabruk i norra Uppland har beskrivits många gånger vid det här laget. I en liten paviljong bredvid herrgårdens huvudbyggnad byggde den Charles De Geer (1720–1778) som brukar kallas entomologen, för att skilja honom från andra i släkten med samma namn, upp en samling bestående av tryckta böcker, handskrifter, musikalier och gravyrer.¹ I viss grad har biblioteksbeståndet även utvidgats av senare generationer, främst då av barnen Charles De Geer politikern (1746–1805) och Hedvig Ulrika (1752–1813), men huvuddelen speglar smak, intressen och forskariver från entomologens tid vid bruket, till nytta och nöje för honom själv och övriga familjen. Huvuddragen i bibliotekets historia utifrån dåvarande forskningsläge, samt resultaten från ett för något år sedan avslutat katalogiseringsprojekt, har nyligen sammanfattats på annat håll.² Dit hänvisas alltså den läsare som önskar mer kontext än vad som kommer att ges här. Det skall likväl betonas att förutsättningarna för forskning på detta biblioteks uppbyggnad nu är mer gynnsamma än någonsin. Från att ha varit del av en fideikommiss från 1730 till och med 1986, och därigenom ha hållits intakt och relativt orört från generation till generation, ägs det nu av Uppsala universitetsbibliotek, och är tillgängligt för forskare även fysiskt, om än under särskilda villkor. De tryckta böckerna står kvar på hyllorna i sin ursprungliga byggnad vid Leufstabruk, den som en gång ritades av Jean Eric Rehn (1717–1793), och är ordnade i ett system från tiden. De mest värdefulla har dock flyttats in till Uppsala universitetsbibliotek. Mycket kringmaterial till biblioteket är bevarat, såsom äldre kataloger med hyllplaceringar och prisuppgifter, bokhandlarräkningar, boklistor av olika slag och läsaes anteckningar påträffade i böckerna. Det allra mesta är numera digitalt katalogiserat (gravyrerna pågår för närvarande), och delar har även digitaliserats i sin helhet.³ Dessutom finns arkivet från de nederländska bokhandlarna Luchtmans i Leiden, varifrån Charles entomologen

Graverat porträtt av Charles De Geer ur dennes Mémoires pour servir à l'histoire des insectes (1752–1778). Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

gjorde ett stort antal beställningar genom åren, numera tillgängligt på internet via universitetsbiblioteket i Amsterdam.⁴ Bokhandeln och inköpen till Leufstabiblioteket finns det därigenom utmärkta möjligheter att följa i detalj.

Ett bibliotek av detta slag byggs dock på flera sätt, förutom genom köp, både antikvariskt och helt nytt, så även genom arv och gåvor. Listor på böcker som Charles entomologen ärvde från sin farbror, Charles De Geer landshövdingen (1660–1730), och från fadern Jean Jacques De Geer (1666–1738), finns kvar och har digitaliserats.⁵ Böcker som direktören Erik Danielsson Touscher köpte in för entomologens räkning finns även de listade.⁶ Notiser om gåvor förde entomologen själv in i sina bibliotekskataloger under flera decenniers tid, på den plats där annars prisuppgifterna vanligen återfinns. De är således mer spridda, och inte heller särskilt många, men man ser snart att ett samlat grepp om dem kan ge intressant information rörande Charles entomologens nätverk, både vetenskapligt och socialt, och de speglar och kompletterar sådant som nämns på andra håll. Detta inte minst mot bakgrund av att hans inkommande korrespondens verkar vara förkommen.⁷ Det är alltså den sistnämnda förvärvsvägen – gåvorna – som är ämnet för föreliggande behandling.

Två omständigheter som redan nämnts förtjänar att betonas ytterligare. Till att börja med skrivs det i de äldre bibliotekskatalogerna, som är åtta till antalet, alltså ut i klartext om den aktuella boken har kommit till biblioteket som gåva. Ofta nämns även vem givaren varit, men inte alltid, och bara den detaljen är intressant. I katalogsammanhanget ter det sig stundtals viktigare att notera *att* det är en gåva och inte har inneburit någon ekonomisk insats, än *vem* som har varit givaren. Uppgifterna finns, med olika grad av utförlighet, spridda i flera av de bevarade 1700-talskatalogerna, vilka samtliga har konsulterats för denna undersökning. En kort notis om en särskild bok som en gåva i en katalog kan ges en lite längre med namnet på givaren i en senare. Materiella belägg i själva boken kan i några fall ge vidare indikationer om gåvans slag. Den siffra vi slutligen kommer fram till kan låta förvånande liten. I en samling om ungefär 10 000 titlar, där uppemot 8 000 har förvärvats under Charles entomologens tid, är det faktiskt bara 43 nummer som i katalogerna uttryckligen anges ha kommit till biblioteket som gåvor. Ytterligare en titel har kommit till biblioteket med handskriven tillskrift runt tiden för Charles död. I förhållande till köp är alltså gåvan kvantitativt sett närmast obetydlig som förvärvsmetod. I kvalitativt avseende blir bilden än annan. De bokliga gåvorna rör, som sades ovan, ofta själva centrum i hans lärda utveckling och verksamhet. Låt oss då se närmare på vilka titlar det var som skänktes till

Charles De Geer och vilka givarna var, utifrån notiserna i katalogerna, i någorlunda kronologisk ordning. Själva böckerna, som finns kvar på hyllorna i Leufstabiblioteket utom i några få fall, bidrar med kontext och tvingar oss att även reflektera över eventuella meningsbärande materiella detaljer. Bokbanden skall genomgående nämnas särskilt, eftersom de kan ge indikationer om den aktuella boken har anlänt till Leufsta oinbunden och bundits först efteråt, eller om den redan hade sitt band när den kom. I brist på Charles egna inkommande brev kan vi ofta få ett slags ingång till hans vetenskapliga kontakter och bokförehavanden via Carl von Linnés rikliga korrespondens, vilken till stora delar bevarats och tillgängliggjorts på ett så förtjänstfullt sätt i projektet Linnékorrespondensen,⁸ även om de bådas nätverk inte överlappade helt och Linnés ställning inom vetenskapen givetvis överträffade Charles.

Ungdomstiden i Nederländerna

De tre första bokliga gåvorna återfinns alla i den äldsta katalogen, vilken har karaktären av förvärvskatalog och sträcker sig fram till 1744. Den påbörjades med all sannolikhet redan i Nederländerna. Flytten till Sverige 1738 markeras tydligt: 'här börjar jag räkna enligt svensk valuta' står i klartext på nederländska vid prisuppgifterna i sviterna för de olika formaten, där Charles sedan fortsätter att fylla på med titlar som i större utsträckning än tidigare också är på svenska. De tre gåvorna har alla kommit under tiden i Nederländerna. Först av alla är ett exemplar av Johannes Mauritius Mommers *Luther gereformeert* (Leiden, 1729), ett verk på nederländska om betydelsen av utbildning och eftertänksamhet för kristen förbrödring och tolerans, vilket står uppräknat som den första boken i sviten av kvarto-volymer i katalogen, med den latinska notisen *Hunc librum dono accepi* ('jag mottog denna bok som gåva').⁹ Enligt en underdånig tillskrift i själva boken, som antyder ett klientförhållande till familjen, var den en gåva år 1734 till den då fjortonårige Charles från predikanten i Noordwijk Cornelis Drinkveld (–1740?). Boken är bundet i ett brunt skinnband med guldtryck på rygg och pärmkanter samt med stänkta snitt, och kan förmodas ha givits i detta skick.¹⁰

Nästa bok Charles får är fyra volymer i pergamentband med dekorativa blindtryck innehållande en rad skrifter författade av den nederländske naturforskaren – mikrobiologins fader – Antonie van Leeuwenhoek, som Charles

Dit Boek, genaamt *Luiker*
gereformeert, wort met alle onder
danigheijt in Liefde tot een
gedenkteken Van Verpligte
Vriendſchap Vereert aan
Jonck^{re} Charles De Geer
Heere van Lentfort, &c &c &c.
Door hem, Sijs met toewenschenge
Van alle Leijl & genade, Sijs
in Verschuldigde Eerbiedt Tekent
C^{yn} Hoogh^{de}. Gehoorſaamedien:
Noordwijk
aan Zee.
7 Oct^{br} 1734.
Corn: Drinkveld.
Predikant te
Noordwijk aan Zee.

Tillskrift av Cornelis Drinkveld till Charles de Geer från 1734 i volymen Leufsta 3.3.
Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

Prelia.		Tippis. In Octavo.			
Amst.	1684.	M. Accii Plauti Comedia, ex recensio,	107.	122	
		ne Joh. Fred: Gronovii.			
Phil.	1691.	Iustini Historica Philippica, ex recensio,	108.	123	
		na Joh. Georgii Gronovii.			
Haga Comitum.	1708.	C. Iulii Caesaris Magnae, ex recensio	109.	124	
		Amstelredamensis.			
Lydiae Babronum		C. Iulii Caesaris quae actant omnia, ex	110.	125	
et		duo sso Joan: Georgii Gronovii.			
Delphis	1713.				
1-10	"	Leysa.	1726.	111.	
		de l'Etat du Manuscrit de l'Original d'Antiquite			
2-10	"	Amsterdam.	1737.	112.	
"-11	"	videm.	1736.	113.	
		Silvius de Botanica.			
1-10	"	Lydiae Babronum.	1737.	114.	
		que caracteres naturales.			
"-6	"	videm.	1737.	115.	
		Collationem Generum Rariorum.			
1-4	"	videm.	1737.	116.	
		Deoze lue in eor. Band.			
		Critica Botanica.			
Amst.	1736.	Alce, ou Les Americains, Tragedie de	117.	127	
		M. de Voltaire.			
Phil.	1738.	L'Enfant Prodigue, Comedie de M. de	118.	128	
		Voltaire.			
2-10	"	London.	1735.	119.	
		The Philosophical Grammar, by Bengt			
		Martin. Oxon. &c.			
Amst.	----	Dictionnaire de Musique, par M. de	120.	129	
		Voltaire.			
Phil.	1737.	Historie Ancienne de Egyptiens, des	121.	130	
		Assyriens, des Babyloniens, des Perses, des			
		Macedoniens, des Grecs. Tom. II me.			
Librum hunc dono mihi		Herm: Hugo Lucitatis seu, de Prima	122.	131	
dedit Editor et Suppl.		scribendi Origine, et universae rei			
notarum, var eruditius		Laboraria Antiquitate, cui notae, quae			
et olim mihi praeceptor		culum de scribis, hic: adject C. H. H. H.			
fidelissimus, atque in		Johes.			
aeternum venerandus.		2. Exemplum.			

Sida ur katalogen Leufsta MS 46, där notisen om gåvan från Christiaan Hendrik Trotz kan läsas nederst till vänster. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

tidigt tog starkt intryck av, bland annat dennes *Ontleding en ontdekkingen van levende dierkens in de teel-deelen van verscheyde dieren* ... (Leiden, 1686).¹¹ Också här markeras gåvan på latin i katalogen: *Dono hic liber mihi traditus est* ('denna bok har förmedlats till mig som gåva'),¹² men det anges inte vem givaren var, och inga tecken i de fysiska volymerna ger besked därom. Att Charles entomologens naturvetenskapliga intresse hade grundats redan i barndomen är välkänt – ett uttalande från fadern Jean Jacques i ett brev om sonens fascination inför naturen återges ofta,¹³ och Charles själv har i brev även beskrivit hur han studerade små djur och hur han tidigt började läsa Réaumur¹⁴ – och gåvan är helt i linje med denna tidiga intellektuella inriktning och även med de första bokköpen.

Som allra sista nummer bland de mindre formaten innan avfärden till Sverige finner vi en gåva noterad – förmodligen en avskedspresent – från Charles avhållne lärare i Utrecht, den tyske juristen Christiaan Hendrik Trotz (1703–1773), nämligen två exemplar (bara ett finns kvar på Leufsta i dag, i ett pergamentband med blindtryck) av Hermann Hugos *De prima scribendi origine et universa rei literariae antiquitate* (Utrecht, 1738), om skrivandets och litteraturens ursprung och ålderdom, vilken just kommit ut i ny upplaga med kommentarer av samme Trotz.¹⁵ Charles notering i katalogen är här särskilt erkännssam: *Librum hunc dono mihi dedit editor et auctor notarum, vir eruditus, et olim mihi praeceptor fidelissimus, atque in aeternum venerandus* ('Denna bok gav mig utgivaren och kommentarförfattaren som gåva, en lärdd man, och en gång i tiden min mycket trogne och evinnerligen hedervärde lärare').¹⁶ Anteckningen är ju av privat karaktär, och egentligen inte avsedd för någon publik alls, även om andra i viss utsträckning kan antas ha konsulterat katalogen genom åren, varför orden förmodligen speglar en autentisk känsla av tacksamhet hos Charles. Intressant nog ger även Trotz i översvallande ordalag i en av bokens kommentarer Charles äran för en användbar referens – det verkar som att ynglingens kunskaper har gjort intryck på Trotz – till ett ställe i Claude du Molinets *Le cabinet de la bibliothèque de Sainte Genevieve* (Paris, 1692),¹⁷ vilken Charles köpt redan som ung i Nederländerna och som alljämt finns kvar på Leufsta.¹⁸

Som vi har sett har de tre katalognotiserna hittills varit på latin, medan de böcker som Charles har fått har varit på nederländska och latin. Därigenom representerar de tydligt miljön under skol- och ungdomstiden i Nederländerna, där latinstudierna hade varit en väsentlig del av utbildningen. Flera av hans skolböcker från tiden finns för övrigt bevarade i biblioteket på Leufsta-

bruk. Bokbanden på de tre tidigaste gåvorna skiljer sig vidare från dem som annars är vanligast förekommande under Charles ungdomstid (enkla röda kvartsskinnband med kammarmorerat papper), men även från dem som senare kommer att vara de vanligaste på Leufsta (bruna halvskeppband med sprängt papper och sprängda snitt), och det bör tyda på att de har givits i redan inbundet skick, just med avsikten att vara fina presenter. Klarast belägg för det har vi givetvis när det gäller boken från Drinkveld, där en handskriven högtidlig tillskrift till Charles finns kvar på ett av försättsbladen.

Framväxten av ett vetenskapligt nätverk

Till Sverige kom Charles De Geer entomologen alltså år 1738. Han spenderade den första tiden i Uppsala, bland annat med att förkovra sig i svenska språket. Även om han aldrig formellt lät skriva in sig vid universitetet, knöt han tidigt kontakter i den lärda svenska miljön som skulle bli bestående, bland annat med Olof Rudbeck den yngre och Carl von Linné. 1739 blev han dessutom, bara nitton år gammal, invald i Kungl. vetenskapsakademien, och gjorde sig med tiden som bekant ett eget namn som naturforskare med ett särskilt intresse för insekter, även om man nog till en början främst hoppades att han skulle bli en givmild mecenat. Denna tydliga inriktning speglas även i de böcker som Charles får som gåva under den närmast följande tiden. I den katalog som sammanställs runt år 1750 har latinet övergetts till förmån för franskan i gåvoinformationen – bara det ett tecken på ett slags frigörelse från ungdomens skoltid och en anpassning till svensk aristokratisk kultur – och där finner vi flera intressanta namn.

Av Linné fick Charles till att börja med ett exemplar av den fjärde utgåvan av dennes egen *Systema naturae* (Paris, 1744). I boken i Leufstabiblioteket finner vi "Charles De Geer" skrivet på titelsidan, och ett antal sidor inbundna med Charles egna handskrivna anteckningar gjorda vid läsningen, med ett kort egentillverkat index och en latin-svensk ordlista, vilket vittnar om flitig användning. Själva volymen har blivit bunden, eller snarare ombunden, på 1800- eller 1900-talet.¹⁹ Om tillskrifter från Linné tidigare förekommit på bokens försättsblad kan de ha försvunnit vid (om-)bindningen. I en senare katalog, den från runt 1760, ser vi dessutom att Linné skänkt Charles ett exemplar av den italienske botanikern Giuseppe Montis *Indices botanici et ma-*

Volymen Leufsta 70.16, som givits till Charles av Carl von Linné, med egna anteckningar av Charles. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

teriae medicae (Bologna, 1753). Linné hade enligt ett brev från Monti daterat 5 juni 1753 mottagit två exemplar av detta verk direkt från författaren, och det är väl troligt att det är ett av dem som Linné har givit till Charles, även om det ena enligt brevet var avsett för Johan Gustaf Hallman.²⁰ Det har bundits in i ett på Leufsta typiskt bruksband, i brunt halvsjinn med sprängt papper och sprängda snitt.²¹ Det naturligaste antagandet är då, och i liknande fall i det följande, att boken har kommit till Charles oinbunden eller bara i enklare pappomslag. Genom Linné har även *Observations sur les plantes* (Paris, 1747) av den franske naturalhistorikern Jean Étienne Guettard, vilken med tiden blev medlem både i de franska och svenska vetenskapsakademierna precis som både Linné och De Geer, i två volymer förmedlats till Charles – boken har registrerats som en gåva i katalogen, men senare preciserats som en gåva just från författaren (*un présent de l'auteur*).²² De har de typiska bruna halvsjinnbanden med sprängt papper och sprängda snitt, varför de lär ha kommit till De Geer i oinbundet skick, eller bara i tillfälliga pappomslag, och ha bundits genom egen försorg, precis som de direkta gåvorna från Linné. I ett brev från

Linné till Abraham Bäck den 4 oktober 1748 omnämns för övrigt att Linné hade fått flera exemplar av Guettards bok till sig och att han skulle sända ett exemplar till Bäck med Olof Celsius, och att han dessutom hade ett kvar avsett för De Geer.²³ Om även en senare gåva från Guettard, nämligen första volymen av dennes *Mémoires sur différentes parties des sciences et arts* (Paris, 1768), har förmedlats av Linné kan vi inte säga i nuläget. Den har i vilket fall noterats som en gåva från författaren i den senare katalogen från runt 1760. Vi vet också att det i ett senare brev till Linné från Jacob Jonas Björnsthål (25 april 1772) omnämns att Charles entomologens son Emanuel reser i Guettards sällskap i Italien, så kontakter med författaren fanns även via andra närmare kanaler.²⁴ Också denna bok är bunden i ett brunt halvskinnsband med sprängt papper och sprängda snitt, så vanligt i Leufsta.²⁵

Under hela sitt liv kom Charles De Geer entomologen att hålla fortsatt goda kontakter med Nederländerna, där han hade levt mellan tre och arton års ålder. Den välbekante fysikern Pieter van Musschenbroek (1692–1761) hade varit hans lärare under 1730-talet, och denne var morbror till bokhandlarna Samuel och Johannes Luchtmans i Leiden som Charles främst kom att göra sina inköp från under resten av sitt liv. De Geer och Musschenbroek fortsatte också sitt vetenskapliga utbyte.²⁶ Musschenbroek blev även invald som korresponderande ledamot i Kungl. vetenskapsakademien 1747. I bibliotekskatalogen från runt 1750 införs så två nya titlar som båda anges som gåvor från författaren själv: Pieter van Musschenbroeks *Institutiones logicae* och *Institutiones physicae*, båda publicerade just av Luchtmans i Leiden 1748.²⁷ De tre volymerna har de för Leufsta så typiska bruna halvskinnsbanden med sprängt papper och sprängda snitt, och har förmodligen kommit till biblioteket i oinbundet skick, eller i enklare pappomslag. Om tillskrifter fanns när gåvan förmedlades måste de ha försvunnit vid bindningen.

År 1744 skall Charles De Geer så ha initierat en korrespondens, som kom att bli mångårig, med den välbekante fysikern och entomologen René Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757), vilkens volymer av *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* han hade börjat köpa redan som tonåring i Nederländerna på 1730-talet allt efter som de kom ut. Charles lånade även titeln till sitt eget entomologiska huvudverk rakt av från Réaumur, och beskylldes till en början att inte vara självständig nog gentemot den franske kollegan.²⁸ Kontakten gjorde med tiden avtryck på flera sätt. Réaumurs inkommande korrespondens finns bevarad på vetenskapsakademien i Paris, och där finns alltså även brev från Charles. Slående är att Réaumur blev invald som ut-

ländsk ledamot i vetenskapsakademien i Sverige 1748, samma år som Charles De Geer blev invald i den franska vetenskapsakademien. Spåren syns även i bokhyllan. Fem titlar har i katalogerna angivits såsom gåvor från Réaumur, en i den från runt 1750, och de övriga i den från årtiondet senare. Den första titeln är de tre första delarna av Joseph-Adrien Lelarge de Lignacs *Lettres à un Américain sur l'histoire naturelle, générale et particulière de monsieur de Buffon* (Hamburg [falsk tryckort], 1751), som finns bundna i Leufsta i ett typiskt brunt halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt.²⁹ De övriga fyra gåvorna är dels första och andra upplagan av Réaumurs bok om konsten att föda upp tamfåglar *Art de faire eclorre et d'élever en toute saison des oiseaux domestiques de toutes especes* (Paris, 1749 och 1751),³⁰ bundna i bruna skinnband med guldtryck och förgyllda snitt, samt bruna marmorerade skinnband med guldtryck och röda snitt, dels två titlar inom entomologi: Henry Bakers (1698–1774) *Essai sur l'histoire naturelle du polype, insecte* (Paris, 1744)³¹, översatt från engelskan, bundet i ett brunt marmorerat skinnband med guldtryck på ryggen och röda snitt, och Charles Bonnets (1720–1793) *Traité d'insectologie; ou observations sur les pucerons* (Paris, 1745) i två volymer, likaså bundna i bruna marmorerade skinnband med guldtryck på ryggen och röda snitt.³² Vi skall strax återkomma till den sistnämnde författaren, den döve naturalhistoriker och entomolog i Genève som Charles De Geer också brevväxlade med. Utifrån banden kan vi anta att de fyra sistnämnda gåvorna från Réaumur har kommit redan inbundna till Leufsta, medan den första har kommit oinbunden eller i enklare pappomslag, och blivit bunden efter Charles försorg. Det återstår att undersöka Charles brev till Réaumur för att närmare förstå de sammanhang i vilket böckerna skänktes till Leufsta.

Charles blev alltså invald som korresponderande ledamot i franska vetenskapsakademien som 28-åring år 1748, och även det har lämnat spår i bokhyllan. Vid den första volymen av *Mémoires de mathématique et de physique, présentés à l'Académie royale des sciences, par divers sçavans, & lus dans ses assemblées* (Paris, 1750) anges i katalogen att denna bok hade skänkts till honom som gåva av akademien.³³ När man i dag ser i hyllan på Leufsta har denna volym ett vackert brunt marmorerat läderband med guldtryck på rygg och pärmkanter samt röda snitt, medan de följande volymerna (2–7) har det vanliga enklare halvskinnbandet med sprängt papper och sprängda snitt. Den första volymen lär alltså ha kommit som present från akademien i Paris, medan de följande, som Charles bekostade själv, har bundits in på vanligt Leufsta-sätt. Däremot är ett tidigare påstående om att han även fått hela

Diderots och D'Alemberts encyklopedi därifrån uppenbarligen felaktigt.³⁴ Den finns inte förtecknad som gåva i katalogerna. Den finns också angiven på flera av de bevarade räkningarna från Luchtmans.³⁵

I katalogen från cirka 1750 anges tre titlar som gåvor, men givarna förblir okända. Det gäller Nicolas Andry de Boisregards *Gründlicher Unterricht von Erzeugung der Würmer im menschlichen Leibe* (Leipzig, 1716), i översättning från franskan.³⁶ Intressant nog finns en handskriven bokhandlarinitial *F* nerst på titelsidan, vilket tyder på att volymen förvärvats antikvariskt, men alltså av någon annan än De Geer själv. Bandet är dock typiskt för Leufsta, ett brunt halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt, varför vi kan anta att boken kommit till Leufsta oinbunden. Det gäller Olof Deckbergs *Kårt och tydlig beskrifning om den turkiska tobakens planterande* (Stockholm, 1747)³⁷, som finns i Leufsta i ett enkelt kammarmorerat pappersomslag, samt James Logans *Experimenta et meletemata de plantarum generatione* (London, 1747),³⁸ i engelsk översättning, bundet i ett typiskt Leufsta-band i brunt halvskinn, sprängt papper och sprängda snitt.

Noterbart från denna period är naturalhistoriens tilltagande betydelse i Charles De Geers liv och vetenskapliga verksamhet, vilket speglas i bokgåvorna till hans bibliotek, av vilka många dessutom är på franska och latin. Via kontakter från ungdomen i Nederländerna, tiden i Uppsala och den egna korrespondensen, bygger entomologen ett nätverk bestående av flera av tidens främsta inom ämnesområdet, och detta gör avtryck i den egna bokhyllan. Vi ser från perioden att böcker skänkts bland annat av Linné, Guettard, Musschenbroek och Réaumur. Volymerna själva finns ännu kvar i Leufsta, men bär inga direkta spår av att vara gåvor. Om sådana har funnits, kan de ha försvunnit vid bindning eller ombindning. Snarare än som presenter, bör man således kanske se böckerna som en del av ett vetenskapligt utbyte kolleger emellan, också i de i flera fall då de har givits redan inbundna i vackra band. Information om gåvorna finner vi enbart i notiser på franska i bibliotekskatalogen.

Väletablerad i samhället och vetenskapen

När nästa katalog där gåvoinformation finns påbörjas runt 1760 har en äldre biblioteksbyggnad med säteritak ersatts med en ny, den som står kvar ännu i vår tid. Här blir gåvorna fler. Det är tydligt att Charles De Geer har stärkt

sin position både inom vetenskapen och i samhället i stort. Ovan såg vi hur kontakterna med Réaumur givit utslag bland bokförvärven. Denne hade också skänkt en bok författad av Charles Bonnet. Svaret på om det var på den vägen De Geer fick kontakt med Bonnet lär stå att finna i den korrespondens mellan de båda som finns bevarad vid Bibliothèque de Genève. Enligt arkivförteckningen där är det första inkommande brevet från De Geer daterat 1752.³⁹ Året efter väljs Bonnet in som korresponderande ledamot av Kungl. vetenskapsakademien (han var redan tidigare medlem av den franska vetenskapsakademien och flera andra). Därefter har flera böcker givits till De Geer från Bonnet, enligt uppgifter i katalogerna, och alla har varit författade av Bonnet själv. Dessa är: *Recherches sur l'usage des feuilles dans les plantes* (Göttingen och Leiden, 1754), bundet i ett marmorerat brunt skinnband med guldtryck på rygg och pärmkanter, samt med röda snitt;⁴⁰ *Essai analytique sur les facultés de l'ame* (Köpenhamn, 1760), bundet i ett typiskt Leufsta-band i brunt halvskinn, sprängt papper och sprängda snitt;⁴¹ *Considérations sur les corps organisés* (2 band; Amsterdam, 1762), bundna i bruna halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt;⁴² *La palingénésie philosophique ou idées sur l'état passé et sur l'état futur des êtres vivans* (2 band; Genève, 1769), bundna i bruna halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt;⁴³ och *Recherches philosophiques sur les preuves du Christianisme* (Genève, 1771), bundet, eller ombundet, på 1800- eller 1900-talet.⁴⁴ Alla volymer utom den förstnämnda har band typiska för Leufsta, och har förmodligen bundits in i Sverige. Den sistnämnda långt senare än de övriga. Ingen av dem har några tillskrifter.

Flera internationella givare återfinns bland dem som nämns uttryckligen med namn i katalogen. Av den peruanske naturalhistorikern Pedro Franco Dávila (1711–1786), som grundat och förestod det spanska kungliga naturalhistoriska kabinettet, fick Charles en katalog över dess samlingar i tre volymer, bundna i bruna marmorerade skinnband med guldtryck på ryggen och förgyllda snitt, *Catalogue systématique et raisonné des curiosités de la nature et de l'art, qui composent le cabinet de M. Davila* (3 band; Paris, 1767).⁴⁵ Det återstår att undersöka hur kontakten mellan dem etablerats, men klart är Dávilas verk öppnade dörrar för författaren till många lärda sammanhang i Europa. Vi ser exempelvis hur Dávila från Paris skriver på franska till Linné och skickar sin katalog till honom med baron Sparre den 22 juli 1767, och uttrycker önskan om fortsatt korrespondens.⁴⁶ Det är inte otroligt att Charles approcherades på liknande sätt, såsom naturalhistoriker och medlem av franska vetenskapsakademien, även om hans ställning inte motsvarade Linnés. Från den öster-

rikiske fjärilsforskaren Ignaz Schiffermüller (1727–1806) fick Charles senare dennes *Versuch eines Farbensystems* (Wien, 1772), i dag bundet i ett typiskt Leufsta-band i brunt halvskinn med sprängt papper och sprängda snitt, i vilket författaren försöker att fastställa en standardiserad nomenklatur för alla färger i naturen.⁴⁷ Av samma författare fick Charles även en annonsskrift för en kommande publikation om fjärilar, *Ankündigung eines systematischen Werkes von den Schmetterlingen der Wienergegend* (Wien, 1775), men detta exemplar finns inte kvar i biblioteket i dag.⁴⁸ I ett brev på latin från Schiffermüller till Linné från den 11 september 1775 ser vi att han har skickat ett exemplar av boken om fjärilar i Wientrakten till Linné, med önskan om en åsikt om boken från, som han skriver, 'sin ledare och läromästare även i denna del av naturalhistorien'.⁴⁹ Hur kontakten mellan Schiffermüller och De Geer kommit till återstår att fastställa.

Från svenska författare mottog Charles flera bokliga gåvor, i synnerhet av publikationer som de själva stod bakom. Det gäller både inom zoologiska ämnen och mer allmänna. I katalogen från runt 1760 noteras bland annat att Carl Clerck givit sin *Svenska spindlar uti sina hufvud-slågter indelte* (Stockholm, 1757) med kolorerade gravyrer, vilken finns kvar i Leufsta i ett brunt skinnband med guldtryck på ryggen och röda snitt.⁵⁰ Clerck räknas ju som 1700-talets främste entomolog vid sidan av De Geer, men den senare var inte odelat positiv rörande sin kollega. I ett brev till Linné från 1762 skriver han exempelvis att Clerck tyvärr inte är bra på att avbilda insekter.⁵¹ Finländaren Isaak Uddman anges i samma katalog ha givit De Geer ett exemplar av sin egen latinska dissertation *Novae insectorum species* (Åbo, 1753), men skriften finns inte kvar i Leufsta i vår tid, trots att den noterades i Lilljebjörns katalog så sent som 1907.⁵² Fallet är likväl särskilt intressant, eftersom det först finns en tryckt dedikation till Charles De Geer och därefter en till Linné i början av dissertationen – här väger De Geers ädlare börd tidstypiskt tyngre än Linnés ryktbarhet för dedikationsadressaternas rangordning – följt av två dedikationer till författarens släktingar. Texten till De Geer innehåller den gängse retoriska underdånigheten, som slår fast att författaren inte egentligen är värdig att dedicera skriften till en så stor och viktig man, men utöver det även detaljer värda att notera. Exempelvis menas där att De Geer är den enda som hållit jämna steg med Réaumur, och att publikationen uttryckligen ges till De Geer med önskan om att han skall ge den en plats i sitt mycket lärda och värdefulla bibliotek, och även gynna dess författare.⁵³ Biblioteket hade uppenbarligen fått ett visst rykte om sig att vara särskilt betydande även i sam-

tiden. Andra svenska författare som givit böcker till De Geer, vilket noterats i katalogen från runt 1760, är dels Linnélärjungen Eric Eklund (1713–1766), vars *Upfostrings-läran, som wisar sätt och medel till ungdomens rätta skiötsel och underwisning* (Stockholm, 1746)⁵⁴, vilken finns på Leufsta i ett brunt skinnband med guldtryck på ryggen och sprängda snitt, bland annat betonade vikten av att tidigt lära sig franska, dels den färgstarke mångsysslaren Olof von Dalin (1708–1763), som hade ett flertal kopplingar till De Geer. Han valdes exempelvis in i Kungl. vetenskapsakademien 1742, skrev dikter till Charles bröllop med Catharina Charlotta Ribbing 1743, samt till hennes födelsedag i november samma år, och avbildade Leufstabruk i laveringar på plats både 1745 och 1762. Andraupplagan av Dalins diktverk *Swenska friheten* (Stockholm, 1755) har noterats som gåva från författaren till De Geer, och finns på Leufsta i ett brunt halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt.⁵⁵

I katalogen från cirka 1760 anges tre titlar vara gåvor utan att givaren nämns. Det gäller Willem van der Muelens *Dissertationes philologicae, de die mundi et rerum omnium natali* (Utrecht, 1738)⁵⁶, som i två volymer behandlar skapelseberättelsen i första och andra Mosebok. De är bundna i pergamentband med sprängda snitt. En annan utan namngiven givare är de La Rivières och du Moulins *Methode pour bien cultiver les arbres a fruit et pour élever des treilles* (Paris, 1738)⁵⁷, om odling av fruktträd och vinstockar, bundet i ett typiskt Leufsta-band i brunt halvskinn med sprängt papper och sprängda snitt. Den tredje är Gerhard van der Muelens *Dissertatio de ortu et et interitu imperii Romani* (Utrecht, 1738)⁵⁸, om romarrikets uppgång och fall, bundet i ett pergamentband.

Samma katalog anger tre titlar som gåvor från personer som har stått nära Charles De Geer, antingen genom arbete vid Leufstabruk eller genom släktband. Vid posten för Psalmboken från 1697 står att denna varit en gåva från inspektorn Bäck.⁵⁹ I den handskrivna tillskriften i själva boken ser vi mer precist att den givits till Leufstabiblioteket år 1752 av Hindric Bäck, som var inspektor vid bruket. Och det är ingen dålig gåva. Bandet är i silver med dekor i filigran, det har spännen samt förgyllda och ciselerade snitt, och förvaras i en skinnkapsel.⁶⁰ En äldre ägaranteckning på titeluppslaget ”J. C. van Assendelft” visar att den påkostade boken tidigare ägts av Charles De Geers egen moder Jaquelina Cornelia van Assendelft (1682–1754). Hur den lämnat henne och hamnat hos Bäck återstår att ta reda på. Klart är likväl att bokens koppling till den tidigare ägarinnan lär ha spelat roll när boken gavs till Charles. Släktband av ett annat slag ligger bakom två gåvor som i

katalogen anges som gjorda av greve Gyldenstolpe, närmare än så preciseras de inte. Det gäller två böcker om hälsa, nämligen Armand-Pierre Jacquins *De la santé. Ouvrage utile a tout le monde* (Paris, 1762)⁶¹ och Samuel Auguste David Tissots *Avis au peuple sur sa santé* (Lausanne, 1761).⁶² Båda är bundna i typiska bruna halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt. De kan alltså ha överlämnats oinbundna. Även om flera från släkten Gyldenstolpe figurerar i Leufsta-kretsar, är nog ändå den troligaste givaren Charles De Geer entomologens egen svärson Nils Filip Gyldenstolpe (1734–1810), som 1764 gift sig med dottern Jacquelinna Elisabet (1744–1780) i Leufsta.⁶³

I den senaste av de äldre katalogerna från Leufstabiblioteket, vilken ungefärligen fortsattes fram till år 1800, finner man så ytterligare en titel som givits av greve Gyldenstolpe, nämligen Georg Stiernhielms utgåva av Wulfilas gotiska evangelium (Stockholm, 1670–1671).⁶⁴ Boken har bundits in eller om på 1800- eller 1900-talet. Greve Rosenadler, sannolikt Carl-Albrecht (1717–1799), som var medlem av Kungl. vetenskapsakademien från 1754, har vidare donerat de tre delarna av Henri de Boulainvilliers *Etat de la France* (London, 1727).⁶⁵ De är alla bundna i Leufsta-typiska bruna halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt, och kan alltså ha givits oinbundna. Det samma gäller det exemplar som inkom som gåva från Kungl. vetenskaps-societeten i Uppsala, där Charles var medlem allt sedan 1743, nämligen deras *Nova acta* (Uppsala, 1773).⁶⁶ Ytterligare en bok med samma slags band är det exemplar av sin egen författade *Beskrifning öfwer swenska mynt och kongl. skåde-penningar* (Uppsala, 1773) som numismatikern Carl Reinhold Berch (1706–1777) gav till Leufstabiblioteket.⁶⁷ Två av de skådepenningar som behandlas i boken har slagits över Charles De Geers hustru Catharina Charlotta Ribbing.⁶⁸ Att Berch även har besökt Leufstabruk personligen bekräftas av den Gästbok som ännu finns i privat ägo inom familjen De Geer. Berchs tillskrift där är daterad Leufsta 16 juli 1769.

Redan inbunden i ett brunt skinnband med guldtryck på ryggen och röda snitt lär dock det exemplar ha varit som Fredrik Larsson Wittingh (1744–1811) gav till De Geer på Leufsta av sin egen bok *St. Jacobs minne, eller historisk berättelse, om St. Jacobs och Johannis församling i Stockholm* (Stockholm, 1771).⁶⁹ Det De Geerska stadspalatset på Västra trädgårdsgatan 13 i Stockholm, vilket Charles ärvt 1730 samtidigt med Leufsta, låg i det som vid tiden hette Sankt Jakobs och Johannes församling, mycket nära Sankt Jakobs kyrka vid Kungs-trädgården. Bland tackade personer i bokens förord finner vi för övrigt flera ur Charles bekantskapskrets, såsom Carl Reinhold Berch och Daniel Tilas.

Från den danske zoologen och justitierådet Otto Friederich Müller (1730–1784), vilken invalts som utländsk medlem i Kungl. vetenskapsakademien 1769, fick De Geer vidare tre volymer med dennes egen historik över maskar: *Vermium terrestrium et fluviatilium ... historia* (Köpenhamn & Leipzig, 1773–1774).⁷⁰ I ett brev från Linné till Müller daterat den 29 juli 1773 omnämns att även Linné erhållit boken som gåva, och han är full av beundran för danskens prestation.⁷¹ Sannolikt är att De Geer fått boken i samma vända. Böckerna från Müller är bundna i typiskt Leufsta-bruna halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt, vilket tyder på att de kommit till Leufsta oinbundna eller bara i enklare pappomslag.

Den sista notisen om gåva till Leufstabiblioteket i de äldre katalogerna gäller Pierre Poirets *De goddeleyke huishouding* (Delft, 1723), vilken har givits av en hittills oidentifierad person med efternamnet Ahlsten. Volymerna är bundna i bruna halvskinnband med sprängt papper och sprängda snitt, men är inte av det typiska Leufsta-slaget, och har därför troligen givits i redan inbundet skick.⁷² Omständigheterna runt gåvan är gåtfulla på flera sätt: givaren är uppenbarligen inte särskilt känd; notisen om gåvan återfinns enbart i den senaste av de äldsta katalogerna, vilket antyder att den givits under 1700-talets senare del, även om boken publicerats redan 1723 och alltså var flera decennier gammal vid tillfället; namnet Ahlsten är svenskt, men boken är på nederländska. Det förblir en ren spekulatation att volymen först kan ha förvärvats och ägts av någon med nederländsk koppling på Leufstabruk, där en senare ägare inte haft någon användning för den och bestämt att ge den vidare, men möjligtvis vore det naturligtvis.

Utöver de här uppräknade böckerna vet vi att det finns åtminstone en som inkommit som gåva till Leufsta, utan att detta noterats i katalogen. Från den tyske naturalhistorikern Johan Reinhold Forster (1729–1798) och sonen Georg (1754–1794), vilka även är författarna, har Charles mottagit *Characteres generum plantarum* (London, 1776), vilket framgår av en handskriven dedikation från de båda på ett av volymens försättsblad.⁷³ Johann Reinhold, som bland annat följt med James Cook på dennes andra resa, och som även han korresponderade med Linné, valdes 1778 in som utländsk ledamot i Kungl. vetenskapsakademien. Bandet är här enkelt i ljusgrå papp, och inlagan är fortfarande oskuren. Charles de Geer entomologen avled samma år 1778. Gåvan lär alltså ha kommit så sent att den inte kunnat tas om hand och bindas in på det sätt som det skett med tidigare givna böcker, utan har kvar sitt enkla omslag från tryckeriet. Sannolikt förklarar även Charles en-

Viro Nobilissimo
ac Perillustri, generis doctrinaque fulgore conspicuo
Carolo Lib. Bar. de Geer

Marchallo Aulae, & Commendatori Ordinis a Nöje
Equiti de Stella polari, Socio Academ. Reg. Scient. Helm.
Socio pro Commercio Epistolico Acad. Reg. Scient. Parisiae

DD. DD. DD.
Johannes Reinholdus Forster &
Georgius Forster.
Pater & Filius.

Tillskrift från Johan Reinhold Forster och sonen Georg från 1778. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

tomologens död omständigheten att gåvan inte har noterats på brukligt sätt i katalogen.

Från denna tredje period av bokgåvor till Leufstabiblioteket är att märka att andra typer av givare nu även blir synliga i materialet, därigenom blir också ämnena av vidare slag. Förutom ytterligare utländska vetenskapliga kontakter och utbyten, såsom Bonnet, Dávila och Schiffenmüller, tillkommer några svenska, såsom Clerck och Uddman. Fler gåvor än tidigare är också skrivna på svenska. Såsom mer senior och etablerad naturalhistoriker mottager han verk av kolleger och yngre aspiranter. Men detta gäller också Charles position i samhället i vidare bemärkelse, vilket inkluderar hans besökare på Leufstabruk. Vi finner där böcker givna av författarna själva, Olof von Dalin, Carl Reinhold Berch och Fredrik Larsson Wittingh bland andra, såväl som sådana givna av släktingar och anställda vid bruket, däribland Nils Filip Gyldenstolpe och Hindric Bäck. I den sista katalogen, som alltså avslutas runt år 1800, är språket fortfarande franska, och det är påfallande att information om givaren i regel även noterats vid gåvorna. Efter det att Charles entomologen gått bort år 1778, ser man att flera olika händer fyller på med titlar när nya böcker anländer till biblioteket. Notiser om bokliga gåvor görs inte heller längre i katalogen, vilket blev tydligt i exemplet Forster där volymen anlände samma år som Charles gick bort. Den finns ännu kvar i ett enkelt pappomslag, med en tillskrift kvar på ett av försättsbladen.

Bokgåvorna i sammanfattning

Bland de relativt få bokliga gåvorna till Charles De Geer entomologen – de är oss veterligen bara 44 stycken i ett bibliotek som i dag rymmer fler än 10 000 titlar – intar de som har givits som en del av ett vetenskapligt kunskapsutbyte, och ett delande av bokliga resurser, det viktigaste rummet. Gåvorna från Linné, Musschenbroek, Réaumur, Bonnet, Guettard, Clerck med flera, hör alla till den kategorien. Av stor hjälp för att förstå detta utbyte, och hur viktigt detta var i kontakten dem emellan, är de brev från och till Linné som bevarats och tillgängliggjorts i Linnékorrespondensen, eftersom Charles De Geers egen inkommande korrespondens inte bevarats. Många fler än de som har nämnts i denna text berör den ömsesidiga hjälpen och utbytet mellan den tidens naturalhistoriker med att ge tillgång till relevant

Leufstabibliotekets interiör. Foto: Magnus Hjalmarsson.

litteratur, genom tips, information, lån, gåvor, försäljning etc., och flera gånger rör det Charles.⁷⁴

Den andra stora grupp som kan urskiljas är de böcker som mer givits som presenter, antingen av släktingar eller andra bekanta, eller som en del av ett uppvakande av en person med högre social position i samhället. Dessa volymer tenderar att oftare redan vara inbundna i färdiga band, medan böckerna i den tidigare gruppen oftare verkar ha givits oinbundna eller i enklare omslag, och sedan bundits in på typiskt sätt på Leufsta, i bruna halvskinband med sprängt papper och sprängda snitt. Det finns dock flera fall då även det vetenskapliga utbytet gjorts med redan inbundna böcker, och då rör vi oss i gränslandet mellan det vetenskapliga utbytet och presenten som syfte. Självklart överlappar också dessa två funktioner i en del fall.

Av de lite över 10 000 titlarna i Leufstabiblioteket har vi alltså bara belägg för att 44 stycken kom som gåvor till biblioteket. De övriga antingen ärvdes eller köptes, nya eller antikvariskt. Men de kontakter som gåvoinformationen i kataloger och bokrättsskrifter vittnar om speglar Charles De Geers sociala och vetenskapliga nätverk som inga av de andra förvärvsvägarna kan. För Charles själv är det hela tiden viktigt att notera i katalogerna att en bok varit

en gåva, och med tiden blir det viktigare att även ange vem som givit den, men information om givaren saknas fortfarande i några fall. I regel är det dock inte viktigare än att information om bokgåvan bara ges just i katalogen, undantagen är bara tre, där tillskrifter fortfarande finns kvar i volymerna. Den princip som Charles tillämpade i sina övriga böcker, att hålla dem rena och inte skriva direkt i dem utan på papper vid sidan av, gällde alltså även för gåvoinformationen. Sannolikt är därför att en del tillskrifter avlägsnats i samband med bindningen i den typ av bokband som är det vanligaste i Leufstabiblioteket. Tack vare det rika kringmaterialet är den omständigheten av mindre betydelse.

Noter

¹ Charles De Geer entomologen föddes på Finspång i Östergötland 1720, men flyttade med sina föräldrar som treåring till Utrecht i Nederländerna. 1730 ärvde han Leufstabruk från sin barnlöse farbror Charles De Geer landshövdingen (1660–1730). 1738 återvände han så till Sverige, och tog över driften av bruket 1741, för att driva det ända fram till sin död. Kontakten med Nederländerna släppte han dock aldrig.

² Se Peter Sjökvist, "Biblioteket vid Leufstabruk", i *Biblis* (Vintern 2021/22), 38–49.

³ För en ingång till materialet i Alvin, repositoriets för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv. Se: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-445354>.

⁴ <https://archives.uba.uva.nl/resources/ubainv354>.

⁵ Leufsta MS 50 (1) och (3).

⁶ Eric Danielsson Touscher, *Katalog över Charles De Geers myntkabinett, bibliotek och anskaffade persedlar på Leufsta. 1739*. Antikvarisk-topografiska arkivet (Stockholm), Vitterhetsakademiens handskriftssamling F16/29.

⁷ Brev från Charles De Geer finns däremot bevarade, men då givetvis spridda på de ställen där mottagarens inkommande korrespondens tagits om hand. I ett framtida projekt kommer dessa att samlas in och tillgängliggöras digitalt.

⁸ Linnékorrespondensen har sedan ett tag inkluderats och är sökbar i Alvin, se www.alvin-portal.org. Referenser till enskilda brev i korrespondensen görs i det följande genom angivande av deras unika nummer.

⁹ UUB Leufsta MS 46, s. [27].

¹⁰ Leufsta 3.3. Inskriptionen, med transkription och engelsk översättning, i Alvin: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-372337>.

¹¹ Leufstasaml. Q 25.1–4.

¹² Leufsta MS 46, s. [27].

¹³ Riksarkivet, Leufstasamlingen 164, 1135–1136.

¹⁴ Linnékorrespondensen, L5092.

¹⁵ Leufsta 92.15.

¹⁶ Leufsta MS 46, s. [48].

¹⁷ *Locum hunc Molineti acceptum fero viro juveni ornatissimo, elegantiorum, literarum studioso, inque decus inlustrum suorum majorum, adolescenti Carolo de Geer, dynastae in Leufsta, Weesbuy, etc.* Hermann Hugo, *De prima scribendi origine et universa rei literariae antiquitate*, ed. Christiaan Hendrik Trotz (Utrecht, 1738), 66.

¹⁸ Leufsta 65.h.13.

¹⁹ Leufsta 70.16. Leufsta MS 42, s. [35]. Leufsta MS 44, s. [150].

- ²⁰ Linnékorrespondensen, L1595.
- ²¹ Leufsta 97.H.15. Leufsta MS 44, s. [72]. Leufsta MS 48, s. 95.
- ²² Leufsta 73.15–16. Leufsta MS 42, s. [34], Leufsta MS 44, s. [136]. Leufsta MS 48, s. 167.
- ²³ Linnékorrespondensen, L0949.
- ²⁴ Linnékorrespondensen, L4648.
- ²⁵ Leufsta 77.16. Leufsta MS 44, s. [59].
- ²⁶ Se exempelvis De Geers omnämmanden av detta i ett brev till Linné den 21 december 1744 (Linnékorrespondensen, L0592).
- ²⁷ Leufsta 89.h.6, och 83.h.12–11. Leufsta MS 42, s. [34]. Leufsta MS 44, s. [154–155]. Leufsta MS 48, s. 190.
- ²⁸ Bengt-Olof Landin, "Geer, Charles De", i *Dictionary of scientific biography* V, red. Charles Coulston Gillispie (New York, 1972), 328.
- ²⁹ Leufsta 69.h.15. Leufsta MS 42, s. [34–35]. Leufsta MS 44, s. [149]. Leufsta MS 48, s. 185.
- ³⁰ Leufsta 71.7–8 och 71.9–10. Leufsta MS 44, s. [175]. Leufsta MS 48, s. 218.
- ³¹ Leufsta 71.h.18. Leufsta MS 44, s. [112]. Leufsta MS 48, s. 137.
- ³² Leufsta 71.h.20–19. Leufsta MS 44, s. [112]. Leufsta MS 48, s. 137.
- ³³ Leufsta 107.15. Leufsta MS 42, s. [28]. Leufsta MS 44, s. [72].
- ³⁴ Ulla Ehrensvärd, "Leufsta bruks fideikommissbibliotek", i *Biblis* (1968), 162.
- ³⁵ Leufsta MS 50 (12).
- ³⁶ Leufsta 80.h.11. Leufsta MS 42, s. [34].
- ³⁷ Leufsta 81.h.10. Leufsta MS 42, s. [34].
- ³⁸ Leufsta 69.h.6. Leufsta MS 42, s. [34]. Leufsta MS 44, s. [149].
- ³⁹ Bibliothèque de Genève, signum: Ms. Bonnet 25.
- ⁴⁰ Leufsta 77.15. Leufsta MS 44, s. [54]. Leufsta MS 48, s. 68.
- ⁴¹ Leufsta 164.h.4. Leufsta MS 44, s. [53]. Leufsta MS 48, s. 67.
- ⁴² Leufsta 70.6–7. Leufsta MS 44, s. [111]. Leufsta MS 48, s. 136.
- ⁴³ Leufsta 90.13–14. Leufsta MS 44, s. [113]. Leufsta MS 48, s. 133.
- ⁴⁴ Leufsta Leufsta 89.H.1. Leufsta MS 48, s. 138.
- ⁴⁵ Leufsta 70.h.7–5. Leufsta MS 44, s. [123]. Leufsta MS 48, s. 152.
- ⁴⁶ Linnékorrespondensen, L3929.
- ⁴⁷ Leufsta 163.H.1. Leufsta MS 48, s. 113.
- ⁴⁸ Leufsta MS 48, s. 113. Skriften finns dock angiven i E. G. Lilljebjörn, *Katalog öfver Leufsta bruks gamla fideikommissbibliotek. Nominalkatalog* (Uppsala, 1907), 216.
- ⁴⁹ Linnékorrespondensen, L1954. [...] *et in hac naturalis historiae parte ducem per omnia ac magistrum* [...].
- ⁵⁰ Leufsta 87.12. Leufsta MS 44, s. [12]. Leufsta MS 48, s. 72.
- ⁵¹ "han är icke braf contrefejare af Insector, och det är skada". Brev från De Geer till Linné 24 november 1762, Linnékorrespondensen (L3153).
- ⁵² Leufsta MS 44, s. [87]. Leufsta MS 48, s. 117. Lilljebjörn 1907, 235.
- ⁵³ [...] *cui soli datum est magnum Reaumurium aequis sequi passibus [...] huic opellae quamvis levidensi ut in instructissima tua & pretiosissima bibliotheca loculum concedas, ac auctori faveas supplex oro atque obsecro* [...]. Isaak Uddman, *Novae insectorum species* (Åbo, 1753), s. [2].
- ⁵⁴ Leufsta 7.29. Leufsta MS 44, s. [125]. Leufsta MS 48, s. 155.
- ⁵⁵ Leufsta 208.26. Leufsta MS 44, s. [13]. Leufsta MS 48, s. 75.
- ⁵⁶ Leufsta 208.h.17–16. Leufsta MS 44, s. [72]. Leufsta MS 48, s. 95.
- ⁵⁷ Leufsta 83.19. Leufsta MS 44, s. [154] och [173].
- ⁵⁸ Leufsta 101.5. Leufsta MS 44, s. [156].
- ⁵⁹ Leufstasaml. Q 1. Leufsta MS 44, s. [165]. Leufsta MS 48, s. 205.
- ⁶⁰ Se vidare om bandet i Sten G. Lindberg, "Filigran och rocaill. Kring tre bokband på Leufsta bruk", i *Uppland. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund* (Uppsala, 1981), 31–41.
- ⁶¹ Leufsta 80.h.23. Leufsta MS 44, s. [178] och [205].

⁶² Leufsta 80.h.24. Leufsta MS 44, s. [185] och [210].

⁶³ I den gästbok från Leufstabruk som ännu finns i privat ägo inom familjen De Geer finns en tillskrift av Nils Filip daterad 22 augusti 1769. Längre ned på samma sida har även brodern Gabriel Evert Gyldenstolpe (1732–1783) skrivit den 28 december samma år.

⁶⁴ Leufsta 3.10. Leufsta MS 48, s. 117.

⁶⁵ Leufsta 25.4–6. Leufsta MS 48, s. 12.

⁶⁶ Leufsta 218.15. Leufsta MS 48, s. 64.

⁶⁷ Leufsta 193.h.15. Leufsta MS 48, s. 69.

⁶⁸ S. 366.

⁶⁹ Leufsta 12.6. Leufsta MS 48, s. 89.

⁷⁰ Leufsta 97.h.21–19. Leufsta MS 48, s. 96.

⁷¹ Linnékorrespondensen, L4863.

⁷² Leufsta 3.6–7. Leufsta MS 48, s. 103.

⁷³ Leufstasaml. q 63.

⁷⁴ Så ser vi exempelvis även i ett av Charles brev till Linné hur han själv erbjudit sig att

sälja ett av sina duplettexemplar till någon annan som behöver det. Han säger i samma brev att han kan ta med och låna ut böcker av Réaumur till Linné (L0592). I ett annat ser vi hur Charles ber Linné att för hans räkning inköpa en särskild bok, som han genast skall betala för (L0392). Charles tackar i ett annat Linné för att ha erhållit Catesbys appendix (L0941), ha fått bokköp förmedlade till sig via Linné från Peter Collinson (1694–1768) (L1034, L1592 och L1598) och Johannes Burman (1707–1780) (L2066). Charles beställer vidare tolv exemplar av sin egen *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* till Linné för att han skall ge dem till dem av sina studenter som är intresserade av insekter (L1536), han erbjuder Linné att för Uppsala universitets räkning köpa ett extra exemplar av en bok han själv råkar ha (L2759), han följer utländska marknader via tidningar (L2781).

Summary

Books Given to the Library of Charles De Geer at Leufstabruk

By Peter Sjökvist

The library of Leufstabruk in northern Uppland, which was mainly created in the eighteenth century by the nobleman Charles de Geer (1720–1778), has been described many times by now. However, a recent infrastructure project has given a strongly increased digital access to its holdings. Much material concerning the creation of the collection has also been included in this work, such as several contemporaneous catalogues. In these registers, Charles de Geer has noted authors, titles, printing places, printing years, sizes, as well as prices. The exception is when he has received the books as gifts, then this is noted instead, and this is the subject of the present article. In a library that today holds around 10,000 titles, Charles in fact only received 44 titles as gifts. Although this number could sound very small, an analysis of donors and titles reveal that they concern the very core of Charles's scientific and social networks, and mirror different stages in his scientific and social life. We find among the donors names ranging from scientific heroes such as Réaumur, Bonnet and Linnaeus, to aspiring young scholars, friends, family members and loyal subordinates at the iron making

estate of Leufstabruk. Worth stressing, however, is that books given in a scientific exchange create the most important and numerous group. However, these have often been given without binding or only with simple temporary covers, while the other gifts made to Charles had usually already been bound. In only three cases we also still find inscriptions from the donors in the books.

Författarens adress:

Doc. Peter Sjökvist, Carolina Rediviva, Box 510, 751 20 Uppsala. E-post: peter.sjo-kvist@ub.uu.se.

PÄR AHLBERGER

Solander 250

En resa från Söderhavet till Arktis

Daniel Solander föddes 1733 i Öjebyn, Piteå. Han skrevs in vid Uppsala universitet blott 17 år gammal och inriktade snart sina studier på botanik. Carl von Linné tog honom till sig och vid en förfrågan från England om han kunde skicka en elev som kunde förmedla den linneanska vetenskapen valde han Solander. Han lämnade Sverige 1760 och skulle aldrig återse Sverige, till sin lärofaders besvikelse. Vid sin ankomst till London etablerade Solander snart ett nätverk av vänner. Han var en allmänt omtyckt man med charm och social talang. Han kunde uppfattas som lätt disträ men var också väl lämpad att hantera nya utmaningar. Med tiden lade han sig till med vanan att klä sig i färgstarka kläder, gärna västar. Han lärde känna sir Joseph Banks och en livsavgörande vänskap växte fram mellan de båda männen. Tillsammans skulle de komma att utforska världen, från Söderhavet till Arktis. Resan kunde ta sin början.

En världsomsegling och dess 250-årsjubileum

Solander och Banks skulle komma att lägga grund för de vetenskapliga framgångarna under den legendariska världsomseglingen med HMB Endeavour 1768–1771, under ledning av kapten James Cook. Expeditionen nådde fram till Nya Zeeland i oktober 1769 och till Australien i april 1770, vilket beskrivits utförligt i andra sammanhang.¹ Solanders beskrivningar av floran i Australien och Nya Zeeland var stringenta, eleganta och poetiska. Han inkluderade etnobotanisk information och traditionella maorinamn med hjälp av sin vän, polynesiern Tupaia. Solander har lämnat viktiga avtryck i Oceanien.² De botaniska samlingarna i Australien och Nya Zeeland är av fortsatt vetenskapligt intresse och de botaniska trädgårdarna i Wellington, Dunedin

PARADISE LOST

DANIEL SOLANDER'S LEGACY

Logotype tillhörande Paradise Lost. Skapad av Solander Gallery, 2018.

och Otari-Wilton's Bush har vandringsstigar som alla bär Solanders namn. Solanderträdgårdar har etablerats på flera platser, senast 2017 på Sveriges ambassad i Canberra. Solandermonumentet i Kamay Botany Bay National Park invigdes 1914, en kort promenad från Cape Solander. På Royal Botanic Garden i Sydney finns en Solanderträdgård som invigdes 1982 av Kung Carl XVI Gustaf. Australiens äldsta botaniska bibliotek bär Solanders namn. I Nya Zeeland finns två Solanderöar. Inför 250-årsminnet av denna första dialog mellan Norden och Stillahavsregionen lanserade Sveriges ambassad i Canberra och lokala partners i Nya Zeeland ett flera år långt Solanderprojekt. Det skulle komma att utvecklas till det mest omfattande svenska projektet i Nya Zeeland någonsin.

The Solander Gallery i Wellington inbjöd tio lokala konstnärer att reflektera över Solanders möten med Stillahavsregionens kultur, natur och befolkning. Galleriets ägare Paulette Robinson och Vincent Drane gjorde ett utmärkt urval av konstnärer, vilka tog sig an uppgiften med engagemang, nyfikenhet och skaparkraft. Det stod tidigt klart att projektet skulle utformas som ett konstnärligt kuriosakabinett, där varje konstnär bidrog med sitt unika perspektiv. Tillsammans skulle de skapa en väv av alltjämt närvarande fragment från det förflutna. Varje del i utställningen skulle bidra med reflektioner i en pågående dialog om vilka vi är, vårt förflutna och vår gemensamma framtid. Titeln för projektet blev "Paradise Lost – Daniel Solander's Legacy". Skälet var att mängder av obundna exemplar av John Miltons heroiska epos *Paradise Lost* användes ombord på Endeavour för att torka och pressa insamlade växter. Det får sägas vara en smula ironiskt.³

De utvalda konstnärerna hade en bred kulturell bakgrund representerande Maori, Tonga, Samoa, Tahiti, Cooköarna, USA:s västkust och Europa. De var: Sharnae Beardsley, Dagmar Dyck, Tabatha Forbes, John McLean, Alexis Neal, Jo Ogier, Jenna Packer, John Pusateri, Lynn Taylor och Michel Tuffery. Projektet inleddes i juni 2018 med att deltagarna studerade Solander genom Edward Duyker och Per Tingbrands utgåva av Daniel Solanders *Collected Correspondence 1753–1782* (1995) och Edward Duykers *Nature's Argonaut: Daniel Solander 1733–1782* (1998). Ambassaden inbjöd därefter samtliga deltagare till ett Solanderseminarium i Wellington. Nationalmuseet Te Papa och nationalbiblioteket öppnade sina unika samlingar. Där förevisades Solanderteleskopet och det första exemplar av *Cyathea dealbata* som Solander dokumenterade i november 1769 och som nu utgör en nationalsymbol för Nya Zeeland. Denna fick också tjäna som en symbol för Solanderprojektet.

Michel Tuffery är en av Nya Zeelands mest etablerade samtida konstnärer.⁴ Han har utforskat möten mellan kulturer och lyft fram den inflytelserike och mångkunnige polynesiern Tupaia, som kom att spela en avgörande roll under Endeavourexpeditionen.⁵ Solander och Tupaia etablerade en nära relation och delade intressen inom botanik, lingvistik, astronomi och kultur. Tuffery valde att uppmärksamma denna dialog i konstverket "Tupaia and Solander Pōtaka Tā at Opoutama, 27 October 1769", vilket utgör en del av det imaginära kuriosakabinettet "Paradise Lost". Vi ser de två vännerna i profil, ett äreminne över en ömsesidigt fruktbar dialog, det första omfattande utbytet mellan Norden och Söderhavet. I bakgrunden ses Endeavour, liggande för ankar i Cook's Cove/Opoutama. Tuffery fann under projektet att han med hjälp av Solander kunde lyfta fram tidigare delvis förbisedda möten under expeditionen vilka inte nödvändigtvis involverade briter.⁶ I sitt konstverk beskriver Tuffery dessutom en rörande händelse vilken inträffade på stranden i Cook's Cove den 27 oktober 1769. Ett regnoväder gjorde att man fick avbryta det botaniska arbetet. Tupaia, Solander och Cook såg en grupp människor vid stranden och sökte upp dessa. En kontakt etablerades och Solander förevisades båtar och allehanda ting, inklusive en liten snurra för barn. Han bytte denna till sig och tog snurran med sig till Banks ombord på Endeavour. Föremålet var något de kände väl till från deras egen barndom. En liten anspråkslös leksak skapade en kulturell länk, vilken Tuffery tog fasta på i sitt bidrag till kuriosakabinettet.

"TUIA 250: Michel Tuffery's Artistic Journey of Discovery" presenterades vid samma tid som "Paradise Lost" och omfattade en serie konstverk vilka

Till vänster: *"Tupaia and Solander Pōtaka Tā at Opoutama, 27 October 1769"*. Till höger: *"Te Maro and Solander, Two Intellectuals from Opposite Sides of the World, 1769"*. Image courtesy of the artist, Michel Tuffery MFA(Hons) MNZM, Wellington, New Zealand.

även gavs ut som frimärken av New Zealand Post. Ett av dessa bär titeln *"Te Maro and Solander, two intellectuals from opposite sides of the world, 1769"*. Te Maro och Solander fick aldrig en möjlighet till en dialog då Te Maro, som var en djupt lärd man inom många områden, sköts av britterna vid ett olyckligt möte snart efter expeditionens ankomst till Nya Zeeland i oktober 1769. Tuffery har på ett gripande sätt skapat en hommage till ett intellektuellt utbyte som kunde ha varit men som inte blev. Här bör även nämnas filmen *"Tupaia's Endeavour"* vilken producerades av Lala Rolls 2020 i samarbete med Michel Tuffery och med expertmedverkan av Dame Anne Salmond. Denna ger ett nytt, fylligare perspektiv på Endeavourexpeditionen, i linje med Solanderprojektet.⁷ Dame Anne är en internationellt respekterad auktoritet på området som även återskapat en del av naturen i närheten av Gisborne, Nya Zeeland, så som den skulle ha sett ut när Solander dokumenterade denna 1769.⁸ *"Paradise Lost"* sammanföll dessutom med en dokumentär TV-serie, *"The Pacific: In the Wake of Captain Cook"*, ledsagad av skådespelaren Sam Neill som också personligen inspirerade oss i vårt projekt. Dessutom premi-

äruppfördes två separata musikverk om Solanders liv i Sydney. Det ena var en nykomponerad sångcykel, "Solander", av Kate Reid, framförd av Sydney Chamber Choir.⁹ Den andra konserten, "The Fantastical Life of Daniel Solander", framfördes av The Marais Project.¹⁰ Vi inbjöd en isländsk publik att delta digitalt.

Ytterligare en deltagare i "Paradise Lost" är Jenna Packer i Dunedin, med Nya Zeelands äldsta universitet och botaniska trädgård. Packer inspirerades av ett brev från Solander till Linné daterat den 5 februari 1761 i vilket han reflekterade över den brittiska nationalkaraktären och imperiet.¹¹ Packer för ett resonemang om upplysningstiden, de stora upptäckterna och nutidens klimatutmaningar. I "Philosophical Transactions" syns Solander, Tupaia och Banks i samspråk, med Endeavour ute på redde. Skogen har skövats, kvarlämnade träd står i raka rader och en symmetrisk trädgård tuktas. Packer valde att skapa en välorganiserad stadsmiljö i kontrast till naturen.

John McLean tar i sitt bidrag fasta på Solanders möten med det i Stillehavsregionen centrala begreppet *Tapu*. Det är av stor betydelse för Maori

"Philosophical Transactions". Image courtesy of the artist, Jenna Packer.

med en komplex innebörd. Förenklat kan det liknas vid något heligt, spirituellt. Ordet tabu har här sitt ursprung. McLean valde att beskriva Solanders hållning som inlyssnande, andäktig och respektfull. En tolkning av hans personlighet.

Detta är några exempel ur "Paradise Lost", där varje deltagande konstnär utgått från möten med Stillahavskulturen och tillsammans skapat ett imaginärt kuriosakabinett, där Solander bidragit med att levandegöra regionens historia. Utställningen invigdes på Solander Gallery i Wellington i februari 2019 och visades under därpå följande år i Russell, Dargaville, Whangarei, Auckland (på såväl den botaniska trädgården som på universitetet), New Plymouth och i Blenheim. Utställningen flögs sedan till Australien där den visades på Australian National Botanic Gardens i Canberra och Australian National Maritime Museum i Sydney.¹² Piteå köpte utställningen tillägnad bygdens son och den ställdes ut på Piteå museum och på Silvermuseet i Arjeplog, innan den tillfälligt avslutades i oktober 2021. Solanderprojektet mottog utmärkelsen "Årets främjandeprojekt" 2019 inom utrikesdepartementet.

"Solander Instructed in Notions of Tapu". Image courtesy of the artist, John McLean.

Innan denna resa i Solanders fotspår fortsätter, från Söderhavet till Arktis, kan man stanna upp för ett ögonblick för att reflektera över begreppet *Ulimarua*, vilket först uppfattades av Solander under möten med maori i Doubtless Bay och i Queen Charlotte Sound. Historien är komplex och bygger delvis på missförstånd, men i korthet beskrev maori ett land på andra sidan havet vid namn *Ulimarua*. Det kom senare att tolkas som ett namn på Nya Holland och geografen Daniel Djurberg gav kontinenten detta namn när en svensk karta över regionen publicerades 1780. Under några decennier använde man i Sverige detta begrepp.¹³

En Islandsresa

Den första av Cooks Stillahavsexpeditioner var en stor framgång och en andra Stillahavsexpedition började förberedas 1772. Banks ställde krav på en betydande ombyggnad av skeppet för att kunna ta ombord de medarbetare han

anlitat för expeditionen. Amiralitetet kom till en punkt då man bedömde att kraven skulle göra skeppet sjöodugligt, vilket ledde till att Banks drog sig ur hela Stilla-havsexpeditionen.¹⁴

Det var en besvikelse och en ny expedition måste på kort tid organiseras med den grupp som redan anlitats av Banks, i vilken ingick flera vetenskapsmän, illustratörer, en fransk kock och livréklädda betjänter. En del av besättningen kunde dessutom vid behov samla en orkester. Flera i gruppen hade deltagit i Endeavour-expeditionen och man kände varandra väl. Sällskapet omfattade sammantaget ett 20-tal män, varav fyra svenskar. Utöver Solander deltog vad som antas vara två svenska sekreterare vid namn Frederick Herman Walden samt Sigismund Bacstrom. Den fjärde svensken, Uno von Troil, skulle komma att få en central betydelse för expeditionen. Han hade lärt känna Solander i London, på väg hem från en flera år lång forskningsresa i Europa. von Troil kom närmast från ett halvt års vistelse i Paris, där han träffat Diderot, d'Alembert och Rousseau. Det bestämdes att von Troil skulle delta i den kommande expeditionen. Det var lyckosamt på flera sätt. von Troil hade en examen från Uppsala i teologi och klassiska språk. Hans studier omfattade även nordiska språk och naturvetenskaperna, med Carl von Linné som föreläsare. Vid en disputation hösten 1767 i närvaro av den kungliga familjen försvarade von Troil en tes på temat *Om människorne kunnat vara lycklige utan konster och vetenskaper*. Han var, liksom Solander och Banks, nyfiken, kunnig och social. Det var naturligt att en vänskap skulle växa fram mellan dem.

Det bestämdes på kort varsel och med den begränsade tid som stod till förfogande innan vintern 1772 att man skulle genomföra en expedition till Island. Såväl Solander som Banks hade av vänner uppmärksamats på Island och syftet med expeditionen var att utforska öns flora, fauna, geologi och geotermiska aktivitet, inte minst det eldsprutande berget Hekla. Även om Solander i första hand är ihågkommen som botaniker så hade han även ett stort intresse för geologi. Hans samling av mineraler lär ha omfattat 2 000 prover.

Briggen Sir Lawrence, under befäl av kapten Hunter och med tolv mans besättning, anlitas för expeditionen och man avseglade i juli 1772, samtidigt som kapten Cook begav sig ut på sin andra Stilla-havsexpedition. Efter att ha utforskat skotska öar satte man i mitten av augusti segel mot Island. Efter nio dagars stormig seglats siktade man Västmannaöarna den 25 augusti. Efter ett par dagar siktades en mindre isländsk fiskebåt, som överraskande försökte undvika Sir Lawrence. Kapten Hunter lät sätta ut en roddbåt och i sällskap

med Solander lyckades man hinna i kapp de påfallande förskräckta islänningarna. Solander kunde konversera med sjömännen på de skandinaviska språken. Det visade sig att islänningarna fruktade att det okända skeppet var inledningen på en invasion eller möjligen ett av de nordafrikanska slavskepp som tidigare gjort räder mot Island. En av de första frågor de ställde till Solander var därför om han var kristen eller hedning. Det krävdes stor övertalningsförmåga samt vissa gåvor från Solanders sida för att vinna deras förtroende. Det bestämdes att en av islänningarna skulle lotsa skeppet in mot Hafnarfjörður, dit man anlände lördagen den 29 augusti 1772.¹⁵

Solander gav sig iland för att söka upp Islands högste ämbetsman, stiftsamtmanen på Bessastaðir, vilket i dag är residens för Islands president. Stiftsamtmanen var en norrman vid namn Lauritz Thodal som under 1750-talet varit posterad i Stockholm för gränsförhandlingar. Solander träffade även amtmannen, islänningen Ólafur Stephensen, som hade sitt boställe på Sviðholt i närheten av Bessastaðir. Solander blev väl mottagen och utlovades allt stöd till expeditionen. Tillstånd gavs för Sir Lawrence att föras längre in i den skyddande viken. Utländska skepp var förbjudna att ankra vid Island utan nödvändiga tillstånd av det danska handelsmonopolet. Med dessa besked återvände Solander till Sir Lawrence, som fördes längre in i Hafnarfjörður. Dagen fördrevs med fiske av flundra, vilket lär ha varit framgångsrikt. Därefter återvände Solander, von Troil, Banks och den skotske läkaren Lind till Bessastaðir, dit de inbjudits på middag.

De norska och isländska värdarna utlovade boende för expeditionen i ett av de danska köpmanshusen i Hafnarfjörður. Flytten fick vänta till måndagen. Den 30 augusti var en söndag och man deltog i mässan i den äldre kyrkan i Bessastaðir. Gudstjänsten hölls på isländska men svenskarna konstaterade att de förstod mer än de hade förmodat.¹⁶ Det har på goda grunder antagits att prästsönerna Daniel Solander och Uno von Troil ska ha känt stark samhörighet med den lutheranska församlingen. Uno von Troils iakttagelser av det isländska språket är intressanta: ”In uti landet, är vårt gamla språk nästan aldeles rent bibehållit, men vid stränderne, hvar de haft at göra med Danske Köpmän, gå de något ifrån. Många tala god Danska, men de som ej förstodo något därutaf, kunde lättare hjälpa sig fram med oss Svenskar än med Danskarne.”¹⁷ Efter mässan bjöds sällskapet på dansk middag hos stiftsamtmanen på Bessastaðir. Han förevisade en av de få köksträdgårdarna på Island. Den var väl skyddad och omfattade kål, kålrötter och grönsaker. Dessutom bedrev han en försöksodling av vete, korn och råg. På måndagen

"Banks and Solander in Iceland", 1772. John Cleveley den yngre dokumenterade expeditionen i en större samling teckningar. Detta är en interiör från boendet i det danska köpmanshuset i Hafnarfjörður. Mannen sittande på en stol till höger, bredvid hunden, kan antas vara Daniel Solander. Utseendet och klädseln överensstämmer med samtida beskrivningar. Publicerad med tillstånd av Linnean Society of London (EP/34).

flyttade man in i köpmanshuset. Smör, mjölk, kråkbär och blåbär inhandlades hos lokalbefolkningen. Den franske kocken tillagade måltider och orkestern underhöll. Det var en upplevelse att bli inbjuden till dessa mottagningar, där även viner serverades.

De därpå följande tre veckorna ägnades åt att utforska omgivningarna. Det var sent på säsongen och det mesta av blomstren hade vissnat. En betydande del av floran var välbekant för Solander från hans barndomsbygd i norra Sverige. Det förde tankarna till hans Lapplandsexpeditioner somrarna 1753 och 1755. Solander upprättade ett utkast till en *Flora Islandica*, med skrivhjälp av Bacstrom. Däri ingick fjällsippa *Dryas octopetala*, vilket är Islands nationalblomma. Vidare dokumenterade han tuvbräcka *Saxifraga cespitosa*, fjällglim *Silene acaulis*, blåbär *Vaccinium myrtillus*, vattenklöver *Menyanthes trifoliata*,

hällebräken *Woodsia ilvensis*, trådnate *Potamogeton filiformis* och rundsileshår *Drosera rotundifolia*. Solander, von Troil och Banks besökte landsfogden Skúli Magnússon på ön Viðey, där man köpte ejderdun. Dessutom besökte man Reykjavík, där vadmalstillverkningen studerades och det dåvarande tukthuset besöktes, vilket i dag inrymmer kontor för Islands statsminister. von Troil noterade att en grupp norrmän befann sig i Reykjavík för att lära islänningarna att fiska och segla. Han konstaterade lakoniskt att islänningarna tog föga notis om dem.

Först den 17 september var man redo att lämna Hafnarfjörður för att inleda färden mot det huvudsakliga målet, det eldsprutande berget Hekla. På vägen stannade man vid den lilla gården Heiðarbær vid sjön Þingvallavatn. Färden gick vidare till sjön Laugarvatn, vilken von Troil fann förtrollande. Här tillredde man såväl fisk som lamm direkt i de varma källorna, även om islänningarna själva tyckte att det gav maten en smak av svavel. I gryningen den 21 september red sällskapet till Geysir, vilket imponerade stort på samtliga. Noggranna observationer gjordes och Solander botaniserade. Här fann han rödplister *Lamium purpureum*.

Den 22 september fortsatte man till biskopssätet i Skálholt. Här mötte man biskop Finnur Jónsson, som vid samma tid gav ut den första volymen i det stora historiska verket om Islands kyrka, *Historia ecclesiastica Islandiae* (1772–1778). Biskopen och Solander engagerade sig i en nära dialog och Solander fick i gåva en fin samling fossiler och mineraler från området. Rektorn för katedralskolan och Solander fann också varandra i grammatiska diskussioner om verser på latin. Under denna del av expeditionen gjorde Solander inga nya botaniska upptäckter. Expeditionen färjades över floden Hvítá och floden Þjórsá den 23 september. Sent på kvällen nådde de fram till Scarð, där de tillbringade en natt i kyrkan. Slutligen nådde man fram till Gráfell, ett berg väst om Hekla, där man slog läger. Här dokumenterade Solander olika arter av alpint gräs som han tidigare inte funnit på Island.

Bestigningen av Hekla inleddes den 25 september av Solander, Banks, von Troil, ytterligare två briter och en isländsk vägvisare vilken vi inte vet namnet på. Det visade sig bli krävande. De slogs nästan till marken av den kraftiga blåsten. Kläder och hår frös till is. Solander stannade vid en lägre avsats och nådde inte toppen. Kanske kände han fortfarande av sviterna av den malaria och dysenteri han ådragit sig ett par år tidigare under expeditionen till Söderhavet. Återfärden från Hekla till Hafnarfjörður tog tre dygn. Man övernatade på Hraungerði prästgård, där det bjöds på traditionell gröt av islandslav

"View of a mountain, near Hekla with a view of a travelling caravan", 1772. John Cleveley den yngre. Den andre mannen från vänster i den främre raden torde vara Daniel Solander. Utseendet och klädseln överensstämmer med samtida beskrivningar. Publicerad med tillstånd av British Library, BL Add MS. 15511, f.48.

Cetraria islandica. Sällskapet anlände till Hafnarfjörður den 28 september efter att ha tillryggalagt 30 svenska mil på hästryggen.

Expeditionen avslutades med någon veckas umgänge och avskedsvisiter. Solander fortsatte att agera länk till värdarna och gjorde tillsammans med von Troil visiter hos stiftsamtmanen och amtmannen för att tacka för allt stöd. En inbjudan till stiftsamtmanen finns bevarad och formulerades av Solander på svenska: "Herr B. presenterar sin vördsamma hälsning till Hr Stiftsamtman Thodal och beder att få den äran av Hr Stiftsamtmans och bägge Fröknarnes Sällskap at spisa middag i Hafnafjords köpmanshus, nästkommande Lördag. Hr Banks också ber Hr Stiftsamtman hålla till godo litet engelsk Porter och få engelska Skinkor."¹⁸ Landfysikus Bjarni Pálsson, som tillsammans med Eggert Ólafsson redan tidigare hade bestigit Hekla, bjöd på middag i sitt ännu bevarade hus Nesstofa. von Troil beskrev middagen, där det efter önskan från gästerna serverades en isländsk meny:

Den goda Svenska vanan, at börja med en sup, som var af rent odistileradt Danskt kornbränvin, följde vi äfven här, hvartil vi undfingo skorpor, ost, och surt smör. Mitt på bordet stod en tallrick med sönderskuren torr fisk, och bestodo de öfrige rätterne af en god fårstek, köttsoffa med syra, och et fat laxöringar, samt bakelse. Vi åto rätt godt och väl, ehuru afgången ej blef stor på det sura smöret och torra fisken, hvilket vi årsatte, med en större portion bröd, än vanligt för en Isländare bestås.

Men en så prägtig måltid kunde ej vara utan desert, som bestod av hvalfiskkött och *hafkall*. Det kokas, saltas el. vindtorkas, ser nästan ut som härskt fläsk, och smakar så fränt, at en liten bit däraf körde oss från bordet innan vi sje[!]fve tänckt.¹⁹

Utöver middagen visade Solander intresse för Pålssons herbarium och dokumenterade därifrån hela 26 arter för sin egen *Flora Islandica*.

Solander, Banks och von Troil köpte in böcker och avskrifter av äldre manuskript. Växter och geologiskt material sorterades. John Cleveley den yngre fortsatte med sina landskapsmålningar men avporträtterade även de vackra klädedräkterna. Ett av de mer kända porträtten visar Sigríður Magnúsdóttir, fru till amtsmannen, där hon står klädd i en färgrik och fint mönstrad bröllopsdräkt. Flera dräkter inköptes också av Banks.

De lämnade Island den 9 oktober. På hemvägen besökte de Orkneyöarna. Banks och Solander avreste från Edinburgh till London, medan von Troil fortsatte resan söderut ombord på Sir Lawrence. Efter en tid av umgänge i London var det tid att ta avsked. von Troil återvände till Sverige och kom genom Islandsresan att uppmärksammas av Gustav III. Det ledde till en karriär som senare kröntes med en utnämning till ärkebiskop. Islandsexpeditionen kom inte att avsätta några starkt bestående naturvetenskapliga avtryck. Manuskriptet till Solanders *Flora Islandica* ligger ännu opublicerat i London.

Utan tvekan präglades expeditionen i stor utsträckning av mötet mellan nordbor. I själva verket byggde Islandsvistelsens framgång i stor utsträckning på denna språkliga, historiska och kulturella nordiska gemenskap. Uno von Troil konstaterade att ”hafva vi at tacka den berömde Snorre Sturleson, för det första ljus i vår Svenska Historia.”²⁰ I det utförliga förordet till 1933 års svenska utgåva av von Troils Brev om Island konstateras att mötena mellan svenskar, islänningar, danskar och norrmän under 1772 års expedition bör ses i ljuset av en då framväxande insikt om – och känsla för – mellanfolklig samhörighet mellan de nordiska folken. ”En gynnsammare ort för nordisk förbrödning än Island kunde då likaväl som nu knappast tänkas. De engelska

herrarnas närvaro behövde knappast hindra – svenska tjänstgjorde som en förbindelselänk under hela det isländska besöket.”²¹

Uno von Troil förmedlade ett svenskt perspektiv på Island genom hans *Bref rörande en resa til Island*, vilken gavs ut 1777. En svensk läsekrets fick då för första gången på allvar lära känna detta, det mest geografiskt avlägsna av de nordiska broderfolken. Boken fick ett gott mottagande i Sverige och stärkte intresset för det då i allmänhet okända Island. von Troil hade dessutom som ambition att genom studier av Island skapa en bättre förståelse för Nordens gemensamma historia. I sin dedikation till Gustav III skriver von Troil: ”Den gemenskap, Isländarena hafva med det folk, som äger den oskattbara lycka, at styras under Eders Kongl. Maj:ts Spira, gör at jag, inför Eders Kongl. Maj:ts Thron, allerunderdånigst vågar nedlägga dessa bref. Säkrare underrättelser, om våra förfäders språk, täncke-sätt och seder, kunna ej inhämtas, än hos dem, som ännu däraf bibehålla det mästa i sin helgd.”²² Under därpå kommande år fick von Troils beskrivning av Island genomslag i Europa. Verket publicerades på tyska 1778 och 1780 utkom det på engelska, med fyra upplagor under tre år. En fransk översättning gavs ut 1781 och en holländsk 1784. På isländska utkom boken 1961 i en rikt illustrerad upplaga i översättning av Haraldur Sigurðsson.

Linnélärjungen Solander var utan tvekan den främste vetenskapsmannen ombord på såväl Endeavour som på Sir Lawrence. Genom honom länkades Island till ett unikt internationellt nätverk av naturvetenskapliga apostlar. Tillsammans bidrog Daniel Solander och Uno von Troil starkt till Islands-expeditionen. Kombinationen av gemenskapen mellan Island och Sverige, de två männens nyfikna, sociala karaktärer och deras unika kunnande var av avgörande betydelse i mötet med islänningarna. Utbytet var ömsesidigt och präglat av gemenskap och respekt.

Solander 250 – Bréf frá Íslandi

Under 2022 och 2023 genomförs det mest omfattande svensk-isländska projektet någonsin för att högtidlighålla ländernas möte för 250 år sedan. Sveriges ambassad i Reykjavik har ett 40-tal isländska partners som under närmare två år genomför aktiviteter på ett trettio-tal platser i tio-talet orter runt hela Island. Projektet formulerades som en inbjudan till våra isländska vänner att reflektera över Island år 1772, hur nationen utvecklats under dessa 250 år,

Solander 250: Bréf frá Íslandi

Logotype tillhörande "Solander 250 – Bréf frá Íslandi". Skapad av Íslensk Grafik, 2022.

samt blicka framåt, in i framtiden om 250 år. Daniel Solander erbjuder Island en referenspunkt att utgå ifrån. Med en sådan öppen inbjudan mellan nära vänner skapas lokalt engagemang och intresse. Vår offentliga diplomati på Island ska präglas av dialog. Ambassadens roll har varit att inspirera Island, som mottagit stafettpinnen med glädje. Mottagandet kan inte beskrivas som annat än överväldigande positivt. Islands stöd är generöst och engagerande på högsta nivå. Islands president och regering har i olika former givit stöd till märkesåret, även finansiellt. Vi har tillsammans skapat ett märkesår präglad av en nära dialog mellan konst och vetenskap. Det är tvärvetenskapligt, tvärkulturellt och framåtblickande. Det gemensamma temat för alla aktiviteter är "Solander 250 – Bréf frá Íslandi". Anslaget är tydligt, denna gång sänder Island oss och omvärlden ett budskap, till skillnad mot det tidigare konceptet brev *om* Island.

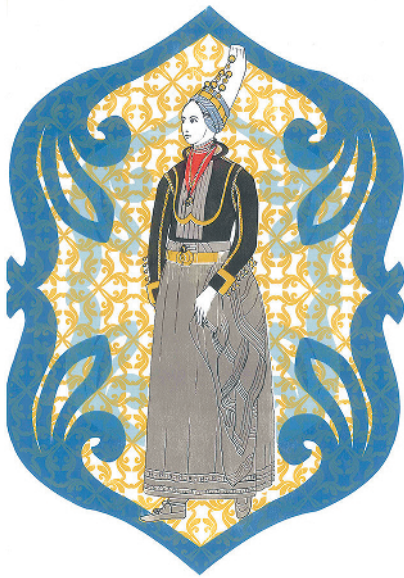
Ett konstprojekt utgör en grundpelare under märkesåret. Islands organisation för grafisk konst, Íslensk Grafik, och Sveriges ambassad har inbjudit tio isländska konstnärer att reflektera över Island och expeditionen 1772. De deltagande konstnärerna är Anna Línal, Aðalheiður Valgeirsdóttir, Daði Guðbjörnsson, Gíslína Dögg Bjarkadóttir, Guðmundur Ármann Sigurjónsson, Iréne Jensen, Laura Valentino, Soffía Sæmundsdóttir, Valgerður Björnsdóttir and Viktor Hannesson. Deras tio grafiska blad utgör sammantaget en utställning på temat "Solander 250 – Bréf frá Íslandi."²³ Dessutom lånar Piteå museum generöst ut utställningen "Daniel Solander's Legacy – Paradise Lost". Solander skapar en länk mellan Arktis och StillaHavsregionen. De två utställningarna visas under 18 månader i Hafnafjörður, Vestmannaeyjar, Akureyri, Höfn í Hornafirði, Egilsstaðir, Húsavík, Ísafjörður, Stykkishólmur, Reykjavík (på två platser) och Grindavík. Det innebär att "Paradise Lost" kommer att ha visats på över 20 platser under fem års tid, från Oceanien till Arktis. Symbolen för det isländska konstprojektet är ett stiliserat blad av *Dryas octopetala*, på isländska holtasóley och på svenska fjällsippa. Det är Islands nationalblomma och Lapplands landskapsblomma.

"Ævintýri / Adventure". Publicerad med tillstånd av konstnär Iréne Jensen.

Det isländska konstnärliga kuriosakabinettet tar fasta på den lokala floran och geologin. Här representerat av Iréne Jensen i hennes konstverk "Ævintýri" (Äventyr), där hon speglar en vandring över de isländska lavafälten. Hon fångar människans litenhet och den isländska naturens färgskalor. Det kunde ha varit en illustration av von Troils brev till professor Bergman "Om eldens värkningar i Island", med målande beskrivningar av det isländska landskapet.

Anna Líndal har valt att kommentera den komplexa relationen mellan Banks och islänningarna. Utöver att bistå Island så hade han, till skillnad mot svenskarna i expeditionen, även tydliga koloniala ambitioner. I ett brev beskriver Banks: "If it should be thought expedient to seize upon Iceland, either as an object of Exchange in the case of Peace, or with the intention to unite it permanently to the Crown of the United Kingdom, the Writer has no doubt that 500 Men, with a very few Guns, to be mounted on Horses when the Troops arrive, would subdue the Island without striking a blow."²⁴ Banks avslutar resonemanget med konstaterandet att en militär insats skulle riktas mot området kring stiftsamtmannens residens för att snabbt avsätta denne och amtmannen. På Anna Líndals tavla har England och Wales växt

"Amtmannsfrú 1772". Publicerad med tillstånd av konstnär Gísli Dögg Bjarkadóttir.

"Draumurinn um að gleypa land / Dreaming about gobbling up land". Publicerad med tillstånd av konstnär Anna Línadal.

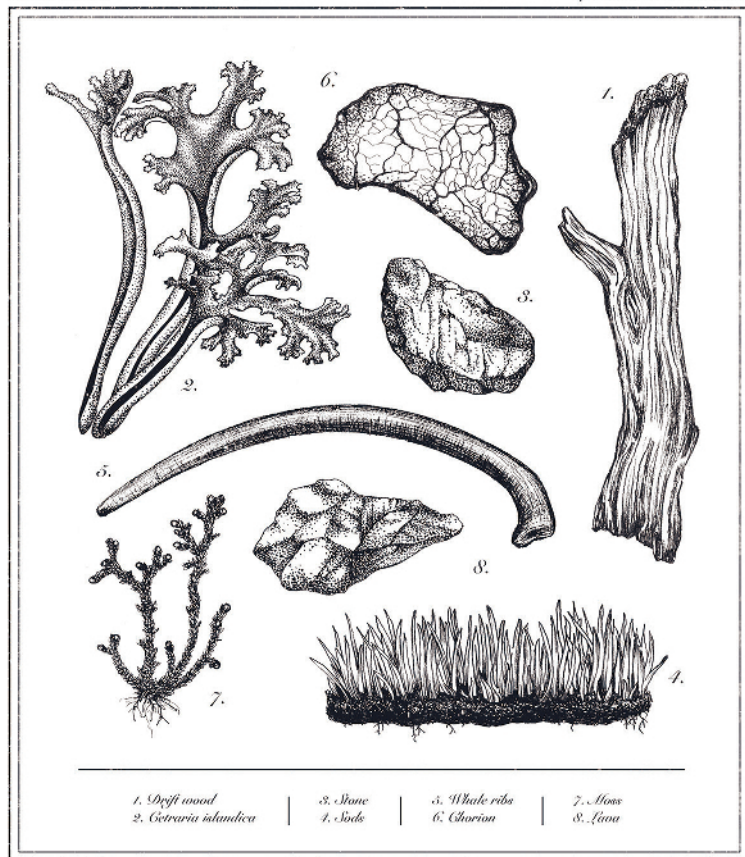

Till vänster: *Skulptur skapad av Ingibjörg Ágústsdóttir. Foto: Sveriges Ambassad i Reykjavík, 2022.* Till höger: *"Solander the Young Explorer". Publicerad med tillstånd av Reykjavík Botanic Garden.*

runt midjan, efter att ha slukat ett område motsvarande Islands yta. Titeln är "Draumurinn um að gleypa land" (Drömmar om att sluka ett land).

Gislína Dögg Bjarkadóttir, verksam som lärare på Västmannaöarna, har i sitt bidrag valt att ta fasta på Solanders möten med de isländska kvinnorna, en grupp som tidigare förbisetts. Porträttet visar Sigríðiður Magnúsdóttir, hustru till amtmannen Ólafur Stephensen vid tiden för expeditionen 1772. Vi vet att Solander och von Troil träffade familjen vid flera tillfällen. Inget finns dokumenterat från dessa samtal men det kan antas att Solander, givet hans personlighet och språkförmåga, förde konversationer med Sigríðiður. Bidraget till det imaginära kuriosakabinettet är den vackra klädedräkt som Sigríðiður Magnúsdóttir bär.

Den isländska skulptrisen Ingibjörg Ágústsdóttir från Stykkisholmur har skapat en symbol för hela det svensk-isländska märkesåret. Den vackert målade skulpturen i trä visar Daniel Solander, med en tecknad *Cyathea dealbata* under armen, i samspråk med Sigríðiður Magnúsdóttir en höstdag 1772. Hon tillhörde en av Islands mest förmögna familjer och den dräkt hon bär har spelat en stor roll för senare tiders forskning. Den förvaras i dag på Victoria and Albert Museum. I handflatan håller hon en rjúpa eller fjällripa. På sidan av skulpturens fundament återfinns holtasóley eller fjällsippa. På den

REFLECTIONS FROM A SCIENTIFIC EXPEDITION TO ICELAND IN 1772 BY DANIEL SOLANDER, UNO VON TROIL, JOSEPH BANKS ET AL.

The Houses and Buildings of the Icelanders.

Stockholm; Sept. 18, 1774.

In some parts the dwellings and other buildings of the Icelanders are made of drift-wood. In others they are raised of lava, almost in the same manner as the stone walls we make for enclosures, with moss stuffed between the lava. In some houses the walls are wainscotted within. The roof is covered with sods laid over rafters, or sometimes over ribs of whales, which is both more durable and more expensive than wood. The windows are made of the chorion (liknarbelgur) and amion of sheep (vatnbelgur) or the membranes which surround the womb of the ewe. These are stretched over a hoop, and laid over an opening in the roof, upon which a wooden shutter is let down, if the weather be stormy. They have not even a chimney in the kitchens, but only lay their fuel on the earth between free stones, and the smoke issues from a square hole in the roof.

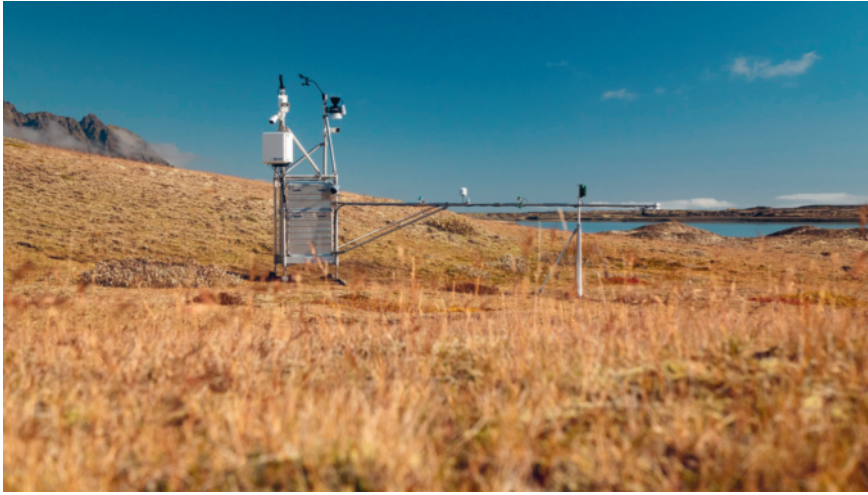
"Letters on Iceland". Publicerad med tillstånd av Fischersund.

motsatta sidan av skulpturen återfinns en versrad av den älskade svenska sommarpsalmen till naturens ära, ”Den blomstertid nu kommer”, i en vacker isländsk översättning av Valdimar Briem. Skulpturen uppmärksammar det som binder Island och Sverige samman och ett möte mellan länderna år 1772. Den turnerar runt Island under märkesåret tillsammans med de övriga konstutställningarna.

Solander har en förmåga att entusiasmera till kreativitet och reflektion. Ett exempel är gruppen Fischersund, som återskapar isländska historiska skeenden och litteratur i form av dofter. De studerade noggrant von Troils brev till kanslirådet Ihre i september 1774, ”Om Isländarnes bygnader”.²⁵ Utifrån brevet har en doft skapats, bestående av ett 30-tal isländska oljor präglade av tjära, mossor, trä och rök. Detta åtföljer Islandsturnén tillsammans med tillhörande nyskapade konstverk av Fischersund. På temat smak och doft kan nämnas att en Solandermeny skapats i samarbete med Västerbottenost, som firar 150 år under 2022. Hernö destilleri har tagit fram en gin, tillägnad Solander och Botany Bay. I Sydney finns dessutom ett Banks & Solander Distillery som tillägnar all produktion av gin till de båda vännerna.

Märkesåret syftar till att stärka intresset hos barn och ungdomar för naturvetenskaperna. Den botaniska trädgården i Reykjavik har lanserat ett flerårigt program med informativa skyltar och frågor riktade till barn och familjer. Temat är ”Solander the Young Explorer” och på bilden återfinns den unge Solander med en fjällsippa i handen. En virtuell månadslång konstutställning har genomförts med bidrag från barn i lokala skolor, inspirerad av Solander. En Bioblitz har lanserats för att inspirera isländska barn och ungdomar att dokumentera naturen i sin hembygd. På Västmannaöarna har man uppmärksammat Solander i form av två skolprojekt och utställningar om den lokala floran. The Linnean Society i London har genomfört skolprojekt på Island i syfte att uppmärksamma Banks och Solander. På Sveriges nationaldag 2022 planterades en dvärgbjörk i den botaniska trädgården i Reykjavik för att hedra Solander. En mindre Solanderträdgård har invigts på Sveriges residens i Reykjavik i samarbete med Statens Fastighetsverk, liksom gjordes i större skala på ambassaden i Canberra.

Märkesåret omfattar även forskning. Här ska särskilt nämnas ett samarbete mellan IK Foundation och Islands universitet, med stöd av Sveriges ambassad där en obemannad fältstation, ”Naturae Observatio – Solander’s Eye”, satts upp i Vatnajökull nationalpark.²⁶ Stationen dokumenterar och delar fortlöpande information om den omgivande naturen. Ett internationellt

*Field Station | Naturae Observatio | Solander's Eye i Vatnajökull National Park.
Publicerad med tillstånd av fotograf Lars Hansen, The IK Foundation 2022.*

symposium om expeditionen 1772 organiserades dessutom av det historiska institutet vid Islands universitet, med stöd från Sveriges ambassad. Dagen avslutades med att Islands president stod värd för en middag på sitt residens Bessastaðir med isländska, svenska och brittiska historiker samt Sveriges ambassadör som gäster. Middagen var fylld av symbolik då den genomfördes på samma plats och på årsdagen för stiftsamtmannens middag för Solander, Banks och von Troil. Sveriges ambassad lanserade i samband med årsdagen det första årligen återkommande Solanderseminariet på Island, denna gång på temat "Extinction in Environmental History – Solander 250". Islands nationalbibliotek har under sommaren och hösten visat en omfattande utställning om 1772 års expedition. Solanderföreläsningar planeras tillsammans med Islands nationalmuseum samt med Islands naturhistoriska museum.

Skolskeppet T/S Gunilla, hemmahörande på Öckerö och med fyrtioalet studenter ombord, genomförde i somras en seglats i Solanders fotspår. Man seglade runt Island och genomförde projekt, inspirerade av expeditionen 1772. Solanderseglatsen kommer att upprepas under 2023 och utvecklas till en dialog inom naturvetenskaperna mellan isländska och svenska gymnasieelever. Det kan länkas till vulkanutbrotten på Surtsey 1963 och Västmannaöarna 1973.

T/S Gunilla under insegling till Reykjavik. Foto: Sveriges Ambassad i Reykjavik, 2022.

Solander inspirerar till att upptäcka Islands flora och fauna genom kame-ralinsen. En virtuell fotoutställning pågår under ett år i Solanders fotspår, skapad av fotografen Signe Fogelqvist. En gång i månaden publicerar hon sina bilder och tankar på instagramkontot *signe_fotar* under rubriken ”Bréf frá Íslandi”.

Sammanfattningsvis tar Solanderjubileet avstamp i ett historiskt skeende för att fortsätta en flera sekler lång och fortsatt pågående dialog mellan Island och Sverige om vår gemensamma dåtid, nutid och framtid. Ett samtal mellan goda vänner som omfattar vår historia, natur och kultur. Island sänder Sverige och omvärlden ett ”Bréf frá Íslandi”. Jubileet planeras att fortsätta i svenska Arktis under 2024. Vi är här för att lyssna och lära. Det är ett stort privilegium. Solander och von Troil hade säkerligen uppskattat att få göra detta gemensamma avtryck i framtiden.

Epilog

Vänskapen mellan Banks och Solander varade livet ut, men Islandsexpeditionen var den sista de genomförde tillsammans. Solander avled hastigt i en hjärnblödning 1782, endast 49 år gammal. Banks sörjde honom djupt och i ett brev till Johan Alströmer i Sverige 1784 skrev han: "The botanical work, with which I am now occupied, is drawing near to an end. Solander's name will appear on the title page beside mine, since everything was written through our combined labour. While he was alive, hardly a single sentence was written while we were not together."²⁷ Detta skulle dock inte komma att ske. Den första kompletta utgåvan av *Florilegium* i färg utgavs mellan åren 1980 och 1990 och Thames & Hudson gav ut Joseph Banks' *Florilegium* år 2018. Genom det pågående projektet på Island, vilket tog sin början på Nya Zeeland 2018, hedras Daniel Solander och Sir Joseph Banks samt inte minst Carl von Linné, vars betydelse för de vetenskapliga expeditionerna inte kan överskattas.

Noter

¹ Edward Duyker, *Nature's argonaut. Daniel Solander 1733–1782, Naturalist and voyager with Cook and Banks* (Melbourne, 1998); Daniel Solander, *Collected correspondence 1753–1782*, red. Edward Duyker & Per Tingbrand (Melbourne, 1995).

² Pär Ahlberger, "Daniel Solander och det förlorade paradiset", *Piteå museums årsbok* (Piteå, 2019).

³ The Solander Gallery, *Paradise lost. Daniel Solander's legacy exhibition catalogue* (Wellington, 2018).

⁴ www.micheltuffery.co.nz

⁵ Dame Anne Salmond, *The trial of the cannibal dog. The remarkable story of Captain Cook's encounters in the South Seas* (London, 2003).

⁶ Neil Chambers m.fl., *Endeavouring Banks. Exploring collections from the Endeavour voyage 1768–1771* (London, 2016).

⁷ www.nzonscreen.com/title/tupaias-endeavour-2020

⁸ www.waikereru.org/1769-garden/

⁹ www.sydneychamberchoir.org/daniel-solander-a-new-song-cycle

¹⁰ www.sydneylivingmuseums.com.au/events/solander-and-science-musical-journey

¹¹ The Solander Gallery (2018), 14.

¹² Daina Fletcher, *Paradise lost. Daniel Solander's legacy*, Blog Australian National Maritime Museum (Sydney, 2021).

¹³ Pär Ahlberger, "Var i hela världen låg Ulimaroa?", *Sverigekontakt* 2017:4, 28–29.

¹⁴ Beskrivningen av Islandsresan bygger på Pär Ahlberger, "Ett 250-årsminne. Expeditionen som väckte svenskarnas intresse för Island", *Nordisk tidskrift* 2022:2, 213–220; Pär Ahlberger, "Daniel Solander och ett brev från Island", *Piteå museums årsbok* 2022; Pär Ahlberger, "An apostle of Daniel Solander. From the Pacific to the Arctic", *IK Foundation: iMagazine* 2021; samt Anna Agnarsdóttir, *Sir Joseph Banks, Iceland and the North Atlantic 1772–1820. Journals, letters and documents* (Abingdon, 2016).

¹⁵ IK Foundation, *The return of the naturalists. A scientific voyage to Iceland in 1772* (London & Reykjavik, 2022).

¹⁶ Uno von Troil, *Bref rörande en resa til Island* (Stockholm, 1777); Steingrímur Jónsson, "Uno von Troils Islandica i Linköpings stiftsbibliotek", i Mathias von Wachenfeldt (red.), *Här ifrån skilda håll en skatt är samlad. Samfundet Linköpings stiftsbiblioteks vänner 100 år* (Linköping, 2018).

¹⁷ von Troil 1777, 25 f.

¹⁸ Ejnar Fors Bergströms inledning i Uno von Troil, *Brev om Island* (Stockholm, 1933), 18.

¹⁹ von Troil 1777, 85 f.

²⁰ von Troil 1777, 25.

²¹ Fors Bergström, i von Troil 1933, 17.

²² von Troil 1777, dedikation.

²³ Solander 250. *Bréf frá Íslandi*, utställningskatalog (Reykjavik, 2022).

²⁴ Agnarsdóttir 2016, 222.

²⁵ von Troil 1777, 75–78.

²⁶ www.ikfoundation.org/fieldstation/iceland/live/

²⁷ Duyker 1998, 267.

Summary

Solander 250

A Journey from the Pacific to the Arctic

By Pär Ahlberger

Daniel Solander (1733–1782) was born in Öjebyn, a small Swedish town 100 kilometres from the Arctic Circle. He later studied medicine and natural history in Uppsala, where he became a favourite student of Carl Linnaeus. In 1760, at the invitation of British naturalists, Solander travelled to London to give instructions in the Linnaean methods. He was never to return to Sweden, much to the disappointment of Linnaeus. Solander was appointed assistant keeper at the British Museum and formed a life-long friendship with Sir Joseph Banks, which led them to participate in the Endeavour expedition in 1768–1771. In 1772 they organized an expedition to Iceland, joined by Uno von Troil, later Archbishop of Sweden, who published an influential book about Iceland, *Letters on Iceland*.

The voyages and explorations by Solander and Banks are commemorated in Oceania, Swedish Arctic and Iceland in 2019–2023 under the theme "Solander 250". Embassies of Sweden together with more than 50 partners have organized the most extensive Swedish projects ever in New Zealand and Iceland, characterized by a dialogue between art and science, based on an interdisciplinary and cross-cultural approach. The project honours Daniel Solander and Joseph Banks, their friendship and joint explorations by highlighting their relevance today and in the future. It launches a Pacific-Arctic Dialogue through art. Finally, but not least, the entire project is dedicated to Carl Linnaeus, who continues to inspire us all.

Författarens adress:

Ambassadör Pär Ahlberger, Embassy of Sweden, P.O. Box 8136, 128 Reykjavik, Island.
E-post: par.ahlberger@gov.se.

ERIK HAMBERG

Linnéträdgården 100 år

Den restaurerade Linnéträdgården har kunnat glädja sina besökare varje sommar sedan 1923. Med sin ymniga blomsterprakt har trädgården under årens lopp blivit en mycket uppskattad och välbesökt grön oas mitt inne i Uppsala. Sommartid är det en av Uppsalas mest besökta sevärdheter och samtidigt en inspirationskälla för alla trädgårdsintresserade.

Första gången som medlemmarna i Svenska Linnésällskapet kunde besöka den färdigställda trädgården vid Svartbäcksgatan var söndagen den 27 maj 1923. Efter det att sällskapets vårsammankomst hållits i den botaniska trädgårdens Linneanum, invigt 1807 när man kunde fira hundraårsdagen av Linnés födelse, samlades deltagarna i Linnéträdgården. Där kunde sällskapets ordförande, anatomiprofessorn Erik Müller, hälsa de närvarande välkomna vid den middag som anordnades i orangeriet. Han kunde också tacka de styrelsemedlemmar som med stora ansträngningar bidragit till att förvandla den tidigare parken till en botanisk trädgård, rekonstruerad till det utseende som den hade på Carl von Linnés tid. Ett av de mål som sällskapet föresatt sig hade därmed gått i uppfyllelse. I stadgarna stod nämligen inskrivet att sällskapet avsåg att återställa trädgården till det skick som den hade på Linnés tid och därefter se till att den kunde underhållas på ett värdigt sätt.¹

Denna universitetets botaniska trädgård i Svartbäcken hade anlagts av Olof Rudbeck den äldre på 1650-talet och var i bruk fram till de sista åren på 1790-talet. Vid Carl von Linnés fränfalle 1778 hade han i praktiken redan efterträtt som professor av sin son, Carl von Linné den yngre. Denne hade år 1759, vid 18 års ålder, blivit utsedd till "botanices demonstrator", förevisare av den botaniska trädgården, och några år senare, 1763, till faderns framtida efterträdare som professor. Denna position kunde han sedan tillträda i februari 1777, när fadern blivit alltför sjuk för att uppehålla sin tjänst.² Till ny botanices demonstrator utsågs kort därefter den vittbereste linnélärjungen Carl Peter Thunberg, som dock ännu inte återvänt till Sverige efter sin mångåriga utlandsvistelse. Först den 14 mars 1779 beträdde denne svensk mark, när han anlände till Ystad.³ Två månader senare, i maj 1779, var Thunberg tillbaka i Uppsala och inledde ordnandet av de samlingar som han skaffat

under sin tid i utlandet.⁴ I sin självbiografi klagar Thunberg över hur svårt det var för honom att få tillträde till den botaniska trädgården; Carl von Linné den yngre, som såg Thunberg som en konkurrent, vakade misstänksamt över trädgården och ville inte släppa in någon. Det gick så långt att till och med trädgårdsmästaren Lars Broberg sade upp sig. Konsistoriet vägrade dock Broberg avsked och gav honom i stället tjänstledighet.⁵ I början av 1781 reste emellertid Linné den yngre till England och Thunberg fick då vikariera för honom som professor. Broberg återvände till trädgården och tillsammans med Thunberg arbetade han med att söka reparera de skador som två års bristande tillsyn givit upphov till, såväl i trädgården som inne i orangeriet.⁶

Thunberg var dock i grund och botten inte nöjd med den botaniska trädgårdens belägenhet; i sin självbiografi skriver han om det sankta läget:

Denne trädgård, [...] hade likväl i anseende til sit lågländta läge, flere högstbedygdande olägenheter, och hyste inom sit eget sköte, et frö til sin förstöring och undergång. Dess flyttning til et tjänligare ställe blef altså en nödvändighet, då dess förfalne bygnader måste förnyas och utvidgas.⁷

Carl von Linné den yngre återvände från sin utlandsresa i december 1782, men han blev snart sjuk och avled i Uppsala redan på senhösten 1783.⁸ När hans professur i medicin och botanik skulle återbesättas var Thunberg en av de sökande, men han hade flera konkurrenter, däribland medicine adjunkten Johan Gustaf Acrel. Denne hade studerat under Carl von Linné och 1762 disputerat på en avhandling om ormbett (*De morsura serpentum*).⁹ Ett tag såg det ut som om Acrel skulle få tjänsten, men Thunberg hade stöd hos såväl Clas Alströmer som universitetskanslern Gustaf Philip Creutz, vilka stod Gustav III nära. Resultatet blev att Thunberg utnämndes till professor den 7 september 1784.¹⁰ Till ny botanices demonstrator utsågs Adam Afzelius den 3 mars 1785.¹¹

De samlingar som Linné efterlämnade 1778 var hans privata egendom, inte universitetets. Acrel, som stod familjen nära, ombesörjde att samlingarna 1784 såldes till botanisten James Edward Smith i England, och då till ett högre pris än vad universitetet kunde erbjuda. Linnés samlingar, som förvarats på övervåningen av prefekthuset och använts i undervisningen, lämnade därmed ett tomrum efter sig i Uppsala. Thunberg hade dock på egen hand hemfört omfattande naturalhistoriska samlingar och han beslöt sig för att donera dessa till universitetet, vilket skedde den 5 juli 1785.¹²

I slutet av oktober 1785 avled universitetskanslern Creutz, efter endast två år i ämbetet.¹³ Sedan en delegation från Uppsala universitet, ledd av Thunberg som då var universitetets vicekansler, i november 1785 uppvaktat Gustav III, utsågs den sjuårige kronprinsen Gustav Adolf till ny kansler för Uppsala universitet.¹⁴ I praktiken innebar det att Gustav III var den bestämmande. Tillsammans med kronprinsen besökte han Uppsala mellan den 22 oktober och 9 december 1786. Besöket gav kungen många tillfällen att träffa Thunberg, se samlingarna som denne skänkt till universitetet samt höra honom föreläsa. Thunberg kunde nu också framföra önskemål om bättre lokaler för samlingarna och om behovet av en ny plats för den botaniska trädgården. Gustav III, som under besöket i Uppsala bodde på slottet, såg dagligen ut över slottsträdgården och kanske var det då som han bestämde sig för att här, efter Thunbergs önskan, anlägga en ny botanisk trädgård med tillhörande byggnad.¹⁵ Den 17 augusti 1787 undertecknade Gustav III donationsbrevet, varvid slottsträdgården övergick i universitetets ägo.¹⁶

Redan från början planerades en större, mer praktfull och ändamålsenlig byggnad för växter, samlingar och personal. I denna kom att skapas plats för allt det som Thunberg 1785 skänkt till universitetet.¹⁷ För utformningen av den pampiga byggnaden, *Linneanum*¹⁸, invigd i maj 1807 till hundraårsminnet av Carl von Linnés födelse, anlätades inledningsvis arkitekten Olof Tempelman (1745–1816), men han efterträddes inom kort av Louis Jean Désprez (1743–1803), vars arkitektoniska tankar tilltalade Gustav III mer.¹⁹

Sedan växterna i universitetets gamla botaniska trädgård flyttats från Svartbäcksgatan till sin nya plats väster om slottet, vilket verkar ha skett från år 1800, hamnade sålunda den av Linné skapade trädgården i lägervall och dess byggnader förföll långsamt. År 1802 utförde universitetets konsistorium en besiktning av trädgården och dess byggnader. Man ansåg då att husen skulle säljas och att trädgården skulle utarrenderas.²⁰ Thunberg och hans hustru flyttade sannolikt 1805 från tjänstebostaden i den gamla trädgården till den nya byggnaden, *Linneanum*, i den nya botaniska trädgården.²¹ Vid samma tidpunkt kunde Thunbergs samlingar, som var magasinerade i prefekthusets övervåning, evakueras till de nya lokalerna.²² Adam Afzelius, som sedan 1785 var Thunbergs efterträdare som botanices demonstrator, kunde då hyra prefektbostaden under ett par år, samtidigt som han beslöt sig för att arrendera trädgården, där han bland annat odlade potatis.²³

Efter några år kom huset att användas som universitetets tjänstebostad för kapellmästaren, *director musices*. Den förste som flyttade in var Johann

Christian Friedrich Haeffner, som erhållit tjänsten 1808. Den första tiden bodde såväl Afzelius som Haeffner i det gamla prefekthuset.²⁴ Senare bodde akademins ritmästare här tillsammans med director musices.²⁵ Haeffner uppehöll befattningen som universitetets kapellmästare under ett kvarts sekel, fram till sin bortgång 1833. Hans efterträdare blev Johan Erik Nordblom, som var verksam mellan åren 1833 och 1848, därpå Jacob Axel Josephsson 1849–1880, Ivar Eggert Hedenblad 1881–1909, samt slutligen Hugo Alfvén från 1910. Alfvén gick i pension 1939 och bodde de senare åren i det år 1930 färdigställda Musicum, beläget där Skolgatan mynnar ut i Kyrkogårdsgatan.²⁶ Musicum stod färdigt i november 1929²⁷ och vid ungefär samma tidpunkt kunde man vid Svenska Linnésällskapets styrelsesammanträde notera att ”boställshuset kunde antagas bli disponibelt genom Director musices’ avflyttning”.²⁸ Någon gång under 1930 synes Alfvén ha flyttat till Musicum och i slutet av maj 1931 hade representanter för sällskapet gjort en besiktning av det blivande Linnémuseet, där det visade sig att omfattande reparationer behövde vidtagas.²⁹

Orangeriet hade nödtorftigt reparerats 1794, men byggnaden ansågs redan tre år senare vara ganska förfallen. När orangeriet hade tömts och alla dess växter flyttats över till de nya lokalerna i botaniska trädgården kom det att stå tomt och utan tillsyn. Det var i detta övergivna tillstånd, med trasiga glasrutor och brist på underhåll, som Linnés gamla orangeri uppmärksammades av den skotske kemisten och mineralogen Thomas Thomson, när han i september 1812 besökte Uppsala. Thomson blev då chockerad över vad han såg.³⁰ För honom var den gamla trädgården och dess orangeri nära på en helig plats och han hade stora förväntningar när han kom till Uppsala:

There is a certain interest attached to the places that have been frequented by illustrious men, of which have been rendered remarkable by any great event. We feel a kind of pleasure in surveying these places; it is difficult to tell why, but the feeling, however it may originate, is almost universal, and it carried us with considerable eagerness to a spot where nothing was to (to be) seen but devastation and ruin.³¹

Orangeriets förfall kunde dock hejdas några år senare tack vare Östgöta nation, som av Uppsala universitet kom att arrendera och iordningställa orangeriet till sin nationslokal. Som sådan användes byggnaden mellan åren 1817 och 1885. Byggnaden fick renoveras från grunden och till anpassningen hörde bland annat att man tog bort de stora glaspartierna ut mot trädgården och

Linnéträdgården runt 1880 med studenter från Östgöta nation. Uppsala universitetsbibliotek. Foto: okänd.

ersatte dem med vanliga väggar. Invändigt iordningställdes föreläsningssalen till nationssal och den södra längan fick bli tidningsrum och bibliotek. Husets norra vinge blev tambur och gymnastiksal. Samtidigt fick man ansvaret för den tidigare botaniska trädgården. De tre dammarna restaurerades, man rensade gångar, planterade häckar och vidmakthöll trädgårdskvarterens indelning.³²

Under Östgöta nations tid kallades platsen Östgöta nations trädgård eller Östgötaträdgården. Med tiden ville dock nationen ha bättre lokaler. Redan 1834 bildades en byggnadsfond, vars medel dock måste tas i bruk för nödvändiga renoveringsarbeten på orangeriet. Under 1860- och 1870-talen kunde dock byggnadsfonden växa och 1881 fick nationen möjlighet att införskaffa en tomt på Trädgårdsgatan, där man snart kunde bygga ett eget nationshus. I slutet av november 1885 kunde studentnationen flytta in i det nybyggda och pampiga nationshuset, som bättre uppfyllde den nya tidens krav, var betydligt större och även mer ändamålsenligt inrättat för nationens verksamhet.³³

Ett drygt halvår senare, inför höstterminen 1886, flyttade i stället universitetets slöjdskola in i orangeriet. Verksamheten leddes av snickaremästaren Carl Otto Rydelius och drevs av honom i dessa lokaler i ungefär tio år. Inför starten den 15 september 1886 rapporterade *Svenska Dagbladet*:

Nu till en början är den forna nationssalen apterad till verkstad och försedd med fyra hyfvelbänkar och två svarfstolar. Lokalen kommer framdeles att utvidgas med närliggande rum åt norra sidan och slöjd jemväl i metallarbeten och träsnideri samt sannolikt äfven bokbinderi att öfvas.³⁴

Sedan slöjdskolan flyttat ut kom orangeriet att mellan åren 1897 och 1921 hysa Museet för nordiska fornsaker. Ursprunget till dessa samlingar, som bestod av arkeologiska föremål, står att finna i en donation som universitetet fick 1857 av Johan Henrik Schröder (1791–1857). I våra dagar är Schröder mest känd som chef för universitetsbiblioteket i Uppsala och samtidigt den förste chefen i den nya biblioteksbyggnaden, Carolina Rediviva, vilken togs i bruk 1841. Efter föregångaren Pehr Fabian Aurivillius frånfalle 1829 blev Schröder utsedd till bibliotekarie samt professor i historia litteraria och arkeologi från 1830. Två år senare, 1832, blev han dessutom prefekt för universitetets samling av fornsaker. Även privat var han en stor samlare av fornnordiska föremål. Det var dessa samlingar som Schröder donerade till universitetet och som kom att bli begynnelsen för Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker.³⁵

*

Inför Linnéjubileet 1907 hade trädgårdens grusgångar återställt och platsen för de dammar som tidigare funnits hade märkts ut med gräsmattor och blomsterlister.³⁶ Annars vittnade inte mycket om att det här funnits en botanisk trädgård, om man bortser från att orangeriet stod kvar. När Sällskapet fick överta ansvaret för Linnéträdgården 1918 var området i huvudsak en park, men där fanns även nio runstenar utplacerade framför orangeriet. I dag inställer sig frågan varför de stod där och hur de hade kommit dit. De fanns varken där på Linnés tid (nära fyrtio år) eller under den långa period som Östgöta nation ansvarade för trädgården (nära sjuttio år).

Museet för nordiska fornsaker flyttade under 1921 från orangeriet till Gustavianum. Inför denna flyttning noterades i det protokoll som fördes av Svenska Linnésällskapets arbetsutskott den 20 december 1919, att profes-

sor Oscar Almgren skulle påminnas om att runstenarna borde flyttas,³⁷ men verkställandet av detta dröjde. Ännu i april 1922, mer än två år senare, stod runstenarna kvar utanför orangeriet. Detta framkommer i ett brev från Elof Förberg till stadsarkitekten Pehr Boierth, i vilket Förberg refererar till ett telefonsamtal som han hade haft med överbibliotekarien Markus Hulth. Den senare hade blivit ombedd att försöka få ”vederbörande att medgifva, att runstenarna finge flyttas ut på stora gången eller till närmaste grinden (mot Linnégatan). Man borde ju kunna baxa dem på plankor eller rullar”, menade Förberg.³⁸ Runstenarna var nytillskott på platsen, uppsatta 1897–1898, och samtidigt en del av museet. De hörde därför inte hemma i det som nu skulle bli en återskapad Linnéträdgård och de stod i vägen för grävningen av de dammar som skulle anläggas på nytt samt de planteringar som sällskapet var i färd med att utföra.

Såväl dammarna som häckarna och de olika odlingskvarteren ville Svenska Linnésällskapet återställa till det utseende som trädgården hade på Linnés tid. Då hyste trädgården även olika djur och fåglar, men några ambitioner att även ha sådana på platsen hade inte sällskapet.

*

När Linnésällskapet bildades på Linnés Hammarby den 23 maj 1917 fanns det ännu inga tankar på att försöka få tillgång till och restaurera vad vi i dag kallar Linnéträdgården. Det allra första som interimsstyrelsen fick ta ställning till var ett erbjudande från linnéättlingarna Anna och Gerda Ödman att för 100 000 kronor köpa in föremål som tillhört familjen Linné. När de första stadgarna antogs den 15 september 1917 fanns sålunda inte trädgården med på agendan. I sitt tal vid den första höstsammankomsten på Strand hotell i Stockholm den 24 november samma år sade emellertid Elof Förberg:

Jag har [...] vågat tänka mig, att Svenska Linné-Sällskapet – i samband med planen att ordna ett Linnéhus och med en utvidgning av dess i stadgarnas § 2 angivna uppgifter – skulle åta sig att återställa den på samma tomt belägna gamla Linnéska trädgården.³⁹

I sitt anförande använde Förberg begreppet ”den gamla Linnéska trädgården” och ordalydelsen fann också vägen in i de år 1921 reviderade stadgarna. Där slog sällskapet fast ”att, sedan Sällskapet såvitt möjligt återställt den gamla

Linnéska trädgården i Uppsala i det skick, vari den befann sig på Linnés tid, sörja för, att den underhålls på ett värdigt sätt [...].⁴⁰ Uttrycket fanns sedan kvar så sent som i de år 1990 reviderade stadgarna, men redan i en artikel som Nils Svedelius, professor i botanik, publicerade i årsskriften för 1921 använde han rubriken ”Linnéträdgården 1920”. Och ”Linnéträdgården” har platsen nu officiellt kallats i mer än etthundra år.

Efter Förbergs anförande på Strand hotell höll Rutger Sernander, professor i växtbiologi i Uppsala, ett föredrag om trädgården sådan den såg ut på Linnés tid.⁴¹ Både Förberg och Sernander såg nu möjligheten att återskapa denna miljö. Kort därpå, den 9 december 1917, togs frågan upp vid ett styrelsemöte. Under § 4 diskuterades en restaurering av trädgården och om dess framtida tillgänglighet:

Herr Sernander inledde debatten, hvari han bl.a. framhöll, att intresset för en restaurering otvifvelaktigt vore rätt stor bland allmänheten och äfven bland repräsentanterna för Uppsala stad. Han trodde sig kunna försäkra, att, om trädgården hölles tillgänglig som park, skulle staden vara beredd att göra något för saken, särskildt i fråga om naturaprestationer. Han hoppades också detsamma från universitetets sida. [...] Man kunde tänka sig att göra hela trädgården i ordning på en gång med växthus och dammar, eller blott iordningställa de stora areerna och möjligen frigidariet; event[ueellt] åtskilliga andra alternativ.

Sernander avslutade med att han hade för avsikt att bjuda in stadsfullmäktige och universitetets drätselnämnd för att lyssna på ett föredrag om trädgården. Styrelsen uppskattade Sernanders inlägg och han fick styrelsens uppdrag att utarbeta en plan för hur trädgården skulle restaureras.⁴²

För detta hade emellertid marken redan beretts. Elof Förberg tog i oktober 1917 kontakt med Henrik Schück, universitetets rektor och en gång skolkamrat med Förberg. I sitt brev till Schück berättade han att systrarna Ödman bestämt sig för att sälja ett antal ägodelar med Linnéproveniens, men att dessa måste förvaras någonstans. Lämplig plats för föremålen vore naturligtvis Linnés gamla bostad, där nu Hugo Alfvén hade sin tjänstebostad. Kunde dessutom trädgården återställas till det utseende som den hade på Linnés tid vore det förträffligt: ”Linnéhuset med den Linneanska trädgården blefve en sevärdhet af första ordningen och utan motstycke”, menade Förberg. Han undrade också om universitetet skulle kunna ställa sig positivt till att överlämna dispositionsrätten för såväl boningshuset som trädgården till sällskapet.⁴³

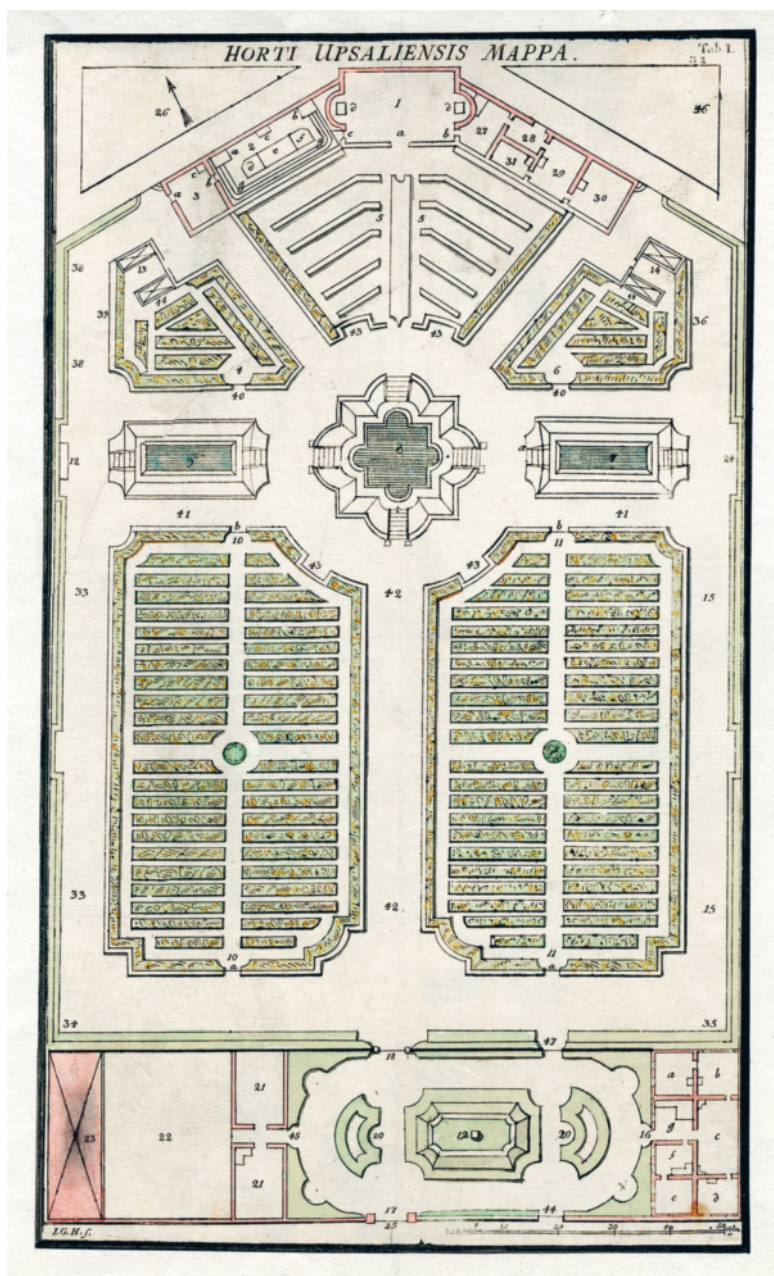
Efter en dryg vecka fick Förberg svar från Schück, som såg mycket positivt på förslaget. Huset kunde dock inte komma i fråga på många år eftersom det fungerade som tjänstebostad för director musices, men trädgården skulle nog kunna överlätas till Svenska Linnésällskapet. Ärendet bereddes under vintern 1918 och den 13 maj samma år inlämnade sällskapet till universitetet en anhållan om att få nyttjanderätten till trädgården med tillhörande byggnader. Frågan bifölls i Större Akademiska Konsistoriet och översändes till universitetskanslern för beslut.⁴⁴

I juni 1918, ett år efter sällskapets bildande, fick Svenska Linnésällskapet universitetskanslern Carl Swartz' tillåtelse att disponera Linnéträdgården.⁴⁵ Ett par månader senare utsågs Sernander till trädgårdens prefekt.⁴⁶ Något senare, våren 1919, inrättades dessutom ett arbetsutskott för att ta itu med restaureringen av trädgården. Till medlemmar i detta utskott utsågs styrelsemedlemmarna Rutger Sernander, Elof Förberg och Markus Hulth samt krigsdomaren John Åström, innehavare av Upsala advokatbyrå.⁴⁷ En betydelsefull person i sammanhanget var dessutom stadsträdgårdsmästaren Pehr Boierth, som redan vid det första mötet den 16 april 1919 adjungerades till utskottet.⁴⁸ Som riktmärke för arbetet med att återställa trädgården hade sällskapet Linnédissertationen *Hortus Upsaliensis* från 1745, i vilken ett kopparstick visar en detaljerad plan över trädgården, sådan den utarbetats av arkitekten Carl Hårleman.⁴⁹

Prins Eugen, som utsågs till förste hedersledamot vid sällskapets styrelsemöte den 15 september 1917⁵⁰ och var närvarande vid det första medlemsmötet på hotell Strand i november samma år,⁵¹ kom att engagera sig i trädgårdens återställande. I mars 1919 avsände han ett brev till Markus Hulth, Svenska Linnésällskapets dåvarande sekreterare, med följande lydelse:

För att i någon mån möjliggöra svenska Linnésällskapets plan att till sitt ursprungliga skick återställa den gamla botaniska Trädgården i Upsala, utlofvar jag härmed att till sällskapet öfverlemna ett bidrag af 10.000 kr. att med 5000 kr. utgå under hvardera åren 1919-1920, och är det min önskan att gåfvan företrädesvis användes till ordnandet enligt Linnés plan af de s. k. areae o. dammarna.⁵²

Detta frikostiga bidrag, vilket i dagens penningvärde skulle motsvara ungefär 200 000 kronor, var naturligtvis mycket välkommet till det kostsamma projekt som återställandet av Linnéträdgården utgjorde. Den främste välgöraren, som länge förblev anonym men vars identitet avslöjats av von Sydow, var den

Plan över trädgården, sådan den utarbetats av arkitekten Carl Hårleman. Kopparstick av Johan Gustaf Hallman i Linnédissertationen Hortus Upsaliensis (1745). Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

förmögne och ogifte direktören Birger Lundström (1873–1949), som räknades som en av stiftarna av Linnémuseet och bidrog med 35 000 kronor till trädgårdens återställande.⁵³ Ett ännu större belopp, 120 000 kronor, lyckades sällskapet, genom att vända sig till regeringen, erhålla från det så kallade Teaterlotteriet. Utbetalning av dessa medel skedde under 1924 och 1925, men de torde i stor utsträckning ha gått åt till renoveringen av orangeriet, vilket kom att hysa Linnémuseet under dess första dryga decennium.⁵⁴

*

Linné hade låtit anlägga tre dammar i trädgården, i orangeriets närhet. Dessa dammar rensades 1817, 1831 och 1857 och fanns kvar, åtminstone vad beträffar den stora dammen, ända fram till hösten 1863, då man beslöt att lägga igen den. Några år tidigare, 1854 eller 1855, togs resterna bort av de granhäckar som var från Linnés tid och de ersattes av nya. Trädgården fick vid denna tid samtidigt ett mer parkliknande utseende genom att man planterade träd.⁵⁵

Våren 1919 kunde arbetena sättas igång, under ledning av Rutger Sernander. Efter en kort tid som arbetsledare i trädgården visade det sig dock att Sernander inte följde Hårlemans plan för trädgården så noga. Det gällde i synnerhet dammarna, vilka arbetslaget efter Sernanders anvisningar hade börjat anlägga. Vid ett extrainkallat styrelsemöte den 5 juni 1919, till vilket Sernander kallats men som han inte kunde delta i, beslöt styrelsen att genast stoppa arbetet i trädgården, för att i stället följa Hårlemans plan mer noga:

Herr Förberg meddelade sina åsikter om de nu företagna grävningarna och visade meddelst kartskitser, att den nu företagna anordningen måste bero på oriktig karta. Den som vore viktigast vore den i Linnés originaldissertation förekommande [...]. Prof. Lönnberg föreslog, att man så mycket möjligt borde följa den ursprungliga kartan och att vederbörliga ändringar därför snarast möjligt borde vidtagas. Kostnadsfrågan, om vilken Boierth trodde att den skulle kunna gå till c:a 1 700 kr., finge ej spela in.⁵⁶

Vid samma tillfälle beslöt styrelsen att utvidga arbetsutskottet med professorerna Robert Fries, Oscar Juel och Tycho Tullberg, med Juel som ordförande, för att ”kunna delta i utväljandet av de växter, som skulle planteras i trädgården”. Överbibliotekarien Hulth anhöll samtidigt att få lämna arbetsutskottet, vilket beviljades. Sannolikt kände han sig överflödig i det talrika arbets-

Linnéträdgården från Orangeriets tak 1928. Svenska Linnésällskapets arkiv, Uppsala universitetsbibliotek. Foto: okänd.

utskottet, som nu hade förstärkts med två professionella botanister, Robert Fries och Oscar Juel. Hulth skulle dock snart kunna bidra med åtskilliga växter som han samlade in på egen hand.⁵⁷ Vid ett styrelsemöte i början av november 1919 meddelades att även Juel lämnade arbetsutskottet, men det berodde inte på någon schism, utan på Juels arbetsbörda.⁵⁸ Juel ersattes från ingången av 1920 av Nils Svedelius,⁵⁹ professor i botanik, som vid årsmötet den 22 november 1919 utsågs till styrelsesuppleant⁶⁰ och efter Förbergs bortgång 1923 var sällskapets skattmästare ända fram till 1947.⁶¹

Stadsträdgårdsmästaren Pehr Boierth kom att i slutet av juni 1919 utarbeta en ritning som egentligen var en kopia av Hårlemans ursprungliga plan över trädgården. Vid en närmare granskning av det exemplar av Boierths ritning som bilades styrelseprotokollen, framgår även hur arbetslaget efter Sernanders anvisningar hade inlett grävningen av dammarna, vilka planerats att bli mindre och något längre från Orangeriet. Förmodligen är det Förberg som med rött bläck har märkt ut hur Sernanders plan avvek från den Hårlemanska ursprungsritningen. Dessutom visar ritningen att Sernander uppenbarligen

Pebr Boierths ritning över Linnéträdgården efter Härlemans ursprungliga plan. Elof Förberg har med rött bläck märkt ut hur Rutger Sernanders plan avvek från den Härlemanska ursprungsritningen. Svenska Linnésällskapets arkiv, Uppsala universitetsbibliotek. Foto: Erik Hamberg.

hade tänkt sig att ett antal träd som växte på olika håll mitt i trädgården skulle få stå kvar. Sernander urskuldade sig i en 13 sidor lång inläga till styrelsen den 5 juli och lämnade samtidigt arbetsutskottet. Av ett ampert genmäle som Elof Förberg skrev ett par dagar senare, den 9 juli, framgår att Sernander ville plantera träd i dubbla rader och reducera odlingskvarteren för att därigenom spara in utsättandet av 300 växter.⁶²

Arbetena i trädgården fortsatte med ny grävning för de tre dammarna. Dessa kunde snart färdigställas och ett antal växter planterades ut, men man drabbades av motgångar när det visade sig att dammarna inte höll tätt. En mängd nyplanterade växter grävdes upp och dammarna fick rensas samt iordningställas med cement. Detta arbete hann dock inte helt färdigställas under 1919.⁶³ Samtidigt dränerades marken ordentligt. Trädgården hade tidigare ofta drabbats vid tillfällen när Fyrisån svämmade över, men detta problem kunde man nu lösa med en effektiv dränering. För vattnet till dammarna sökte man

efter den källåder som uppenbarligen funnits under Linnés tid, men någon sådan lyckades man aldrig finna. Dammarnas vattenförsörjning fick i stället lösas genom anslutning till stadens vattenledning.⁶⁴ Till all lycka befriade Uppsala stads drätselnämnd dessutom sällskapet från vattenavgift.⁶⁵

För trädgårdens plantering utarbetade Juel en skrift som tog upp alla de växter som man visste hade varit planterade där under Linnés tid. Denna skrift, *Hortus Linneanus. An enumeration of plants cultivated in the botanical garden of Upsala during the Linnean period*, utgavs som nummer 1 i *Skrifter utgivna av Svenska Linnésällskapet*. Juel utarbetade även en plan över hur växterna skulle planteras i de olika växtkvarteren, areorna, efter Linnés system.⁶⁶ Juel byggde sin sammanställning på flera akademiska dissertationer och skrifter om växter som Linné publicerat. Särskilt betydelsefull var dissertationen *Demonstrationes plantarum in horto Upsaliensi MDCCLIII*, vilken försvarats av Johan Christian Höjer den 3 oktober 1753. I denna publikation redogjordes för alla de växter som demonstrerats av Linné vid föreläsningar i trädgården samma år.⁶⁷

I september 1919 hade de annuella och perenna areorna iordningställt och var klara för plantering under 1920. Samtidigt hade den mer omfattande och slutgiltiga cementeringen av dammarna påbörjats.⁶⁸ Planteringen av växter och träd inleddes 1920 och fortsatte året därpå. Dessförinnan avverkades de träd som planterats vid 1800-talets mitt och som störde den hårlemanska planen för den botaniska trädgården. Vid ett sammanträde som arbetsutskottet höll i april 1920, beslöts att ”inplantera så många som möjligt av de svenska växter [som] Linné kände.” Vid samma tillfälle fattade man beslut om att låta akademiträdgårdsmästaren Ivan Örtendahl tillverka provisoriska växtskyltar till de växter som planterades.⁶⁹ Halvtannat år senare konstaterade Svedelius att de trästickor som användes var olämpliga, eftersom de rutnade och varken var prydliga eller praktiska.⁷⁰ Etiketter av porslin övervägdes, men man beslöt att i stället använda växtetiketter av skiffer, som införskaffades från Grythytte skifferverk. Till att börja med beställdes 1 000 stickor för 140 kronor, men snart gjordes en tilläggsbeställning på samma antal. Det blev sedan ett drygt arbete att måla stickorna, förse dem med text och slutligen placera ut dem under 1922 och 1923. Varje växtskylt av skiffer försågs med växtens latinska namn enligt den tyske botanisten Hermann Eberhard Richters (1808–1876) *Codex botanicus Linnaeanus* från 1840, eller, om det linneanska namnet inte längre användes, av ett nyare latinskt namn angivet inom parentes. Vidare angavs växtens hemland samt den klass och ordning som den tillhörde enligt Linnés uppställning.⁷¹

De största förändringarna i trädgården utfördes under 1919 och 1920. Enbart under sommaren 1920 planterades mer än 900 arter annuella och perenna växter. De flesta av dessa drevs upp av frön som erhöles från botaniska trädgården i Uppsala och från Bergianska trädgården. Leveranser kom även från Nordiska fröhandeln i Stockholm, bland annat av lökväxter, samt från Äs' trädgård i Julita. Även de botaniska trädgårdarna i Lund och Göteborg lämnade bidrag, liksom ett antal privatpersoner. Språkforskaren Olof Östergren skickade sålunda 18 kilo fjällväxter från Abisko i början av augusti 1920. Granplanter till häckarna levererades i oktober 1920 från Skogsvårdsstyrelsen i Uppsala län.⁷² För att skapa ordning bland alla de växter som skulle planteras, anställdes 1920 Rickard Carlsson (från 1944 med efternamnet Ekbom) som trädgårdsmästare i Linnéträdgården. Han kom att få tjänstebostad i ett litet hus bakom orangeriet och uppehöll sin befattning ända fram till sin pensionering vid 1950-talets mitt.⁷³

Året därpå, 1921, fortsatte arbetet med inplantering av träd och buskar längs Linnégatan och Svartbäcksgatan. Mindre buskar planterades även i kvarteret för perenner, bland annat benved, häckspirea, kvitten, liguster, olvon, oxbär, persisk syrén, surtorn (berberis), trädgårdskornell och vildkaprifol. Längs trädgårdens långsidor planterades dessutom ungefär 200 planter häckspirea, som man erhöles från Drottningholms slottsträdgård, eftersom planter inte gick att uppbringa från någon handelsträdgård; dessa saluförde endast hybridformer. Sommaren 1921 var gynnsam för trädgården och egen fröinsamling kunde ske för första gången. Frön från ungefär 250 ett- och tvååriga växter kunde sålunda samlas in och torkas i ett utrymme i orangeriet. Egna drivbänkar hade kunnat anläggas 1920 och under 1921 togs en tidigare vedbod i anspråk som planteringsrum.⁷⁴

Året därpå, 1922, kunde ytterligare fröinsamling göras i trädgården, även om sommaren kännetecknades av regnigt väder. Gåvor av växter fortsatte samtidigt att komma från olika botaniska trädgårdar och från privatpersoner. Den botaniskt kunnige Uppsalaläkaren Karl Hedbom levererade en samling växter från Jämtland och från överbibliotekarien Markus Hulth lämnades ett sextiotal växter som han insamlat i Uppland och Västmanland.⁷⁵ Under 1923 fortsatte plantering av träd och buskar samtidigt som ytterligare gåvor anlände. Sällskapet avvaktade dock renoveringen av orangeriet – där sällskapets första museum skulle inrymmas – innan de närbelägna "area vernalis" och "area autumnalis" sattes i skick. Sensommaren kännetecknades av kyla och regn, vilket medförde att skörden av egna frön blev sämre än tidigare år.⁷⁶

Ytterligare förbättringar och komplettering av växtbeståndet företogs under 1924. Nu hade utsättandet av växtetiketter av skiffer kommit så långt att hela "area perennis" och halva "area annua" var klara. Samtidigt beslöt sällskapet att ytorna närmast orangeriet, "area vernalis" och "area autumnalis", skulle ställas i ordning under 1925.⁷⁷ När dessa ytor gjordes klara blev de inramade av buxbomsplanter. Vidare färdigställdes ett nytt plank mot Linnégatan. För trädgårdens skötsel anskaffades dessutom vattenslangar och vattenspridare.⁷⁸

En av de större förändringarna i trädgården under 1926 var utplacering av trädgårdssoffor för de besökande. Även om Linnéträdgården kunde invigas i maj 1923, återstod en del arbeten och åtgärder att utföra. Dit hörde anskaffandet av lämpliga trädgårdssoffor. Frågan togs upp redan i april 1920, då Förberg fick i uppdrag att ta kontakt med en arkitekt som kunde formge en lämplig trädgårdssoffa.⁷⁹ Det skulle dock dröja innan ärendet fick sin lösning. Efter att förgäves ha sökt finna lämpliga förlagor på olika håll,⁸⁰ togs kontakt med arkitekten och byggnadsrådet Ragnar Hjorth, som i början av januari 1926 gjorde en ritning till en passande parksoffa. Efter att även ha konsulterat riksantikvarien Sigurd Curman, som förklarade den föreslagna klassicistiska modellen "stiltrogen", beställdes och levererades inom kort tolv soffor à 48 kronor styck, vilka tillverkades vid Möbelkompaniet Ahl & Waldén i Uppsala.⁸¹

Under sommaren 1926 hade sällskapet fått låna några lagerträd från botaniska trädgården. Helst hade man velat låna några lagrar med linneansk proveniens, men det lät sig icke göras: träden var alltför stora för en säker transport genom staden. I stället beslöts att köpa in åtta mindre lagerträd från Belgien, vilka sommardag skulle placeras i dammarnas närhet och vintertid härbärgeras i orangeriet.⁸²

År 1928 kunde sällskapet konstatera att restaureringen av Linnéträdgården var fullbordad. Arbetena med vår- och höstkvarteren, "area vernalis & autumnalis" hade färdigställts och verksamheten kunde övergå i regelbunden årlig skötsel av växtbeståndet.⁸³ Sällskapets resultaträkningar för åren 1919–1928 ger vid handen att utgifterna för trädgårdens återställande under dessa år uppgick till 81 384:45.⁸⁴ I dagens penningvärde skulle det motsvara runt 2,5 miljoner kronor.

Noter

- ¹ *Stadgar för Svenska Linné-sällskapet. Antagna 22 maj 1921*. SLS arkiv, F 2:1, UUB.
- ² Olle Franzén, "Carl von Linné 2", *SBL* 23 (Stockholm, 1980–1981), 715.
- ³ Marie-Christine Skuncke, *Carl Peter Thunberg. Botanist and physician* (Uppsala, 2014), 168, 186.
- ⁴ *Carl Peter Thunberg (1743–1828). Självbiografiska anteckningar med bibliografi*, sammanställda av Lars Wallin, *Scripta minora bibliothecae regiae universitatis upsaliensis*, 6 (Uppsala, 1993), 17. Under rubriken "Hitkomne resande den 4 maj" kunde *Stockholmsposten* den 5 maj 1779 rapportera att: "Botanices demonstrator, doctor Thunberg från utrikes orter, bor hos archiatern och rid-daren Bäck." Jfr Skuncke 2014, 190.
- ⁵ Thunberg, 18.
- ⁶ Thunberg, 21.
- ⁷ Thunberg, 27.
- ⁸ Franzén 1980–1981, 717.
- ⁹ Carina Nynäs & Lars Bergquist, *A Linnaean kaleidoscope*, 2 (Stockholm, 2016), 360–364.
- ¹⁰ Skuncke 2014, 209–211.
- ¹¹ Carl Forsstrand, "Adam Afzelius", *SBL* 1 (Stockholm, 1918), 219.
- ¹² Skuncke 2014, 215. Carl von Linné, *Uppsala botaniska trädgård. Hortus Upsaliensis* (Uppsala, [2007]), 30.
- ¹³ Gunnar Castrén, "Gustav Philip Creutz", *SBL* 9 (Stockholm, 1931), 136–137.
- ¹⁴ Skuncke 2014, 214.
- ¹⁵ Skuncke 2014, 218.
- ¹⁶ Skuncke 2014, 220.
- ¹⁷ Skuncke 2014, 215–217.
- ¹⁸ Begreppet "Linneanum" har använts för såväl den år 1807 invigda byggnaden i den botaniska trädgården, som för prefektbostaden i Linnéträdgården, vilket kan skapa förvirring. Den äldre byggnaden, uppförd av Olof Rudbeck d.ä. 1693, har ibland även kallats "boställshuset". Numera, sedan byggnaden blev museum 1937, är "Linnémuseet" ett mer korrekt begrepp.
- ¹⁹ Skuncke 2014, 222–225.
- ²⁰ Magnus Bernhard Swederus, *Botaniska trädgården i Upsala 1655–1807* (Falun, 1877), 139. Vid inventeringen 1802 fanns i trädgårdens djurhus två påfåglar, en markatta, en papegoja och några silkescharar. Senare samma år, i oktober 1802, donerade kungen ett lejon till trädgården, vilket dock avled redan våren 1803. Se vidare: Ingvar Svanberg & Sabira Ståhlberg, "Thunberg's Barbary lion", *SLÅ* 2021, 182–184.
- ²¹ Skuncke 2014, 238.
- ²² Lars Wallin, "Carl Peter Thunbergs insekts-samling", *SLÅ* 1992–1993, 74.
- ²³ Forsstrand 1918, 219; Swederus 1877, 139; Thomas Thomson, *Travels in Sweden, during the autumn of 1812* (London, 1813), 179. Afzelius vistades utomlands 1789–1799. Thomsons besök i Uppsala finns även återgivet i Erik Hamberg, *I Carl von Linnés fotspår. Svenska Linnésällskapet 100 år* (Uppsala, 2018), 51.
- ²⁴ Thomson 1813, 179.
- ²⁵ Carl Johan Bergman, *Upsala och dess nejder*, 1 (Upsala, 1842), 155.
- ²⁶ Folke Bohlin, "Från Haeffner till Alfvén" *Akademiska kapellet i Uppsala under 350 år*. Uppsala University 500 Years, 13. (Uppsala, 1977), 37–54.
- ²⁷ *SvD* 16/11 1929.
- ²⁸ SLS styrelseprotokoll 20/10 1929 (SLS arkiv A 3:2, UUB).
- ²⁹ SLS styrelseprotokoll 31/5, 27/10 1931. SLS arkiv A 3:2, UUB.
- ³⁰ Hamberg 2018, 51.
- ³¹ Thomson 1813, 179.
- ³² Mats Bergman & Jan-Olof Montelius, *Nationshusen i Upsala* (Uppsala, 1977), 83–84.
- ³³ Bergman & Montelius 1977, 81–88.
- ³⁴ *SvD* 6/9 1886. Rydélius kom senare att driva snickeriverkstad på Sturegatan 1. *UNT* 23/5 1906.

- ³⁵ Ulf Göransson, "Johan Henrik Schröder", *SBL* 31 (Stockholm, 2000–2002), 629–631. Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916*, 2:1 (Uppsala, 2010), 274.
- ³⁶ Carl-Otto von Sydow, "Svenska Linné-sällskapets stiftande och första verksamhet: en tillbakablick vid 50-årsminnet", *SLÅ* 1967, 76.
- ³⁷ Arbetsutskottets protokoll 20/12 1919. SLS arkiv A 4:1, UUB.
- ³⁸ Elof Förberg till Pehr Boierth 22/4 1922. SLS arkiv E 1:1, UUB. Med "vederbörande" avses arkeologen och professorn Oscar Almgren.
- ³⁹ Elof Förberg, "Linnéminnet och dess vårdande", *SLÅ* 1918, 171.
- ⁴⁰ *Stadgar för Svenska Linné-sällskapet* [...] antagna [...] d. 22 maj 1921. SLS arkiv, F 2:1, UUB.
- ⁴¹ *SLÅ* 1918, 161.
- ⁴² Styrelseprotokoll 9/12 1917, § 4. SLS arkiv A 3:1, UUB.
- ⁴³ Elof Förberg till Henrik Schück 18/10 1917. SLS arkiv E 6:9, UUB; Hamberg 2018, 33.
- ⁴⁴ Henrik Schück till Elof Förberg 30/10 1917. SLS arkiv E 6:5, UUB; Hamberg 2018, 34.
- ⁴⁵ Dokumentet tryckt i *SLÅ* 1919, 157–158.
- ⁴⁶ Styrelseprotokoll 22/9 1918, § 10. SLS arkiv A 3:1, UUB.
- ⁴⁷ Styrelseprotokoll 30/3 1919, § 2. SLS arkiv A 3:1, UUB.
- ⁴⁸ Arbetsutskottets protokoll 16/4 1919, § 6. SLS arkiv A 4:1, UUB.
- ⁴⁹ Linné, *Hortus Upsaliensis* (Upsala, 1745). En svensk översättning, *Upsala botaniska trädgård*, utgavs av Thore M. Fries i *Skrifter af Carl von Linné*, 4. Valda smärre skrifter (Upsala, 1908). En andra omarbetad upplaga utgavs till Linnéjubileet 2007: *Uppsala botaniska trädgård. Akademisk avhandling av Carl von Linné* (Uppsala, [2007]). Respondent för disertationen var Samuel Naucler (1724–1770) från Delsbo. Han kom att bli provinsialläkare, först på Gotland, senare i Uddevalla. Nynäs & Bergquist 2016, 1, 25–29.
- ⁵⁰ *SLÅ* 1918, 160. Till förste hedersledamöter utsågs samtidigt kronprins Gustaf Adolf och kronprinsessan Margareta.
- ⁵¹ Hamberg 2018, 28; *SLÅ* 1918, 178.
- ⁵² Prins Eugen till Markus Hulth 22/3 1919. SLS arkiv E 8:1, UUB.
- ⁵³ Sydow 1967, 73, 85. En nekrolog över Lundström med uppgift om hans betydande fastighetsinnehav finns i *SvD* 4/12 1949.
- ⁵⁴ Sydow 1967, 70–71, 84.
- ⁵⁵ Nils Svedelius, "Linnéträdgården 1920", *SLÅ* 1921, 122, 128.
- ⁵⁶ Styrelseprotokoll 6/6 1919, § 3. SLS arkiv A 3:1, UUB. I kallelsen till styrelsemötet den 6 juni stod "Viktigt beslut om trädgården."
- ⁵⁷ Hamberg 2018, 55.
- ⁵⁸ Styrelseprotokoll 9/11 1919, § 3. SLS arkiv A 3:1, UUB.
- ⁵⁹ *SLÅ* 1920, 124.
- ⁶⁰ *SLÅ* 1920, 123.
- ⁶¹ Hamberg 2018, 186.
- ⁶² Styrelseprotokoll 15/9 1919 med bilagor. SLS arkiv A 3:1, UUB. Boierths ritning är daterad den 22 juni 1919.
- ⁶³ *SLÅ* 1920, 124.
- ⁶⁴ Sydow 1967, 80–81; Hamberg 2018, 53; Arbetsutskottets protokoll 16/4 1919. SLS arkiv A 4:1, UUB.
- ⁶⁵ Nils Svedelius, "Linnéträdgården 1921", *SLÅ* 1922, 122–123.
- ⁶⁶ *SLÅ* 1921, 124.
- ⁶⁷ Hamberg 2018, 54; Nynäs & Bergquist 2016, 1, 160–161.
- ⁶⁸ Arbetsutskottets protokoll 15/9, 20/12 1919. SLS arkiv A 4:1, UUB.
- ⁶⁹ Arbetsutskottets protokoll 28/4 1920. SLS arkiv A 4:1, UUB.
- ⁷⁰ Nils Svedelius till Elof Förberg 15/10 1921. SLS arkiv E 1:6:5, UUB.
- ⁷¹ Hamberg 2018, 54; Nils Svedelius, "Linnéträdgården 1922", *SLÅ* 1923, 176. Skifferstickorna finns här avbildade. "Linnéträdgården 1923", *SLÅ* 1924, 122.
- ⁷² Svedelius, "Linnéträdgården 1920", *SLÅ* 1921, 133; Hamberg 2018, 55; SLS arkiv G 3:3, UUB.
- ⁷³ Hamberg 2018, 55.

- ⁷⁴ Svedelius, "Linnéträdgården 1921", *SLÅ* 1922, 121–122.
- ⁷⁵ Svedelius, "Linnéträdgården 1922", *SLÅ* 1923, 177; Hamberg 2018, 55. Karl Hedbom (1859–1924) var stadsdistriktsläkare i Uppsala. Hans specialitet inom botaniken var slem-svampar och han skänkte sitt bibliotek till Carolina Rediviva. Axel Widstrand, *Sveriges läkarehistoria, fjärde följden*, 2 (Stockholm, 1932), 301–302. En nekrolog över Hedbom var införd i *SvD* 3/10 1924.
- ⁷⁶ Svedelius, "Linnéträdgården 1923", *SLÅ* 1924, 122–123.
- ⁷⁷ Svedelius, "Linnéträdgården 1924", *SLÅ* 1925, 125–126.
- ⁷⁸ Svedelius, "Linnéträdgården 1925", *SLÅ* 1926, 151–152.
- ⁷⁹ Arbetsutskottets protokoll 28/4 1920. SLS arkiv A 4:1, UUB.
- ⁸⁰ Sydow 1967, 83.
- ⁸¹ Styrelseprotokoll 14/3 1926, § 6. SLS arkiv A 3:2. Av sällskapets räkenskaper för år 1926 framgår att Hjorth tog 40:- i arvode för uppdraget (SLS arkiv G 3:9, UUB). Möbelkompaniet Ahl & Walldén grundades 1918 och hade sin fabrik på Storgatan 22.
- ⁸² Svedelius, "Linnéträdgården 1926", *SLÅ* 1927, 169–170. Svedelius, "Linnéträdgården 1927", *SLÅ* 1928, 185.
- ⁸³ Svedelius, "Linnéträdgården 1928", *SLÅ* 1929, 193.
- ⁸⁴ *SLÅ* 1920, 125; 1921, 139; 1922, 119; 1923, 173; 1924, 120; 1925, 123; 1926, 148; 1927, 165; 1928, 179 & 1929, 189.

Summary

The Linnaeus Garden 100 Years

By Erik Hamberg

Uppsala university's botanical garden at Svartbäcken, once created by Olof Rudbeck the Elder in the middle of the 1650s, was in use until two decades after Linnaeus's death in 1778. The demand for a better situated garden resulted in that a new botanical garden for the university was created close to the castle and it was inaugurated in 1807. After some years of neglect, the old botanical garden was taken care of by the student nation of Östergötland. The university students used the orangery for their meetings between 1817 and 1885. For some time they also took care of the garden, but after some decades it gradually turned into a park. In 1918, a year after the Swedish Linnean Society had been founded, the organization got permission to take care of and restore the former botanical garden, since 1920 called the Linnaeus garden. The original dams ("marsh", "river" & "lake") were filled with soil in the middle of the nineteenth century and they had now to be recreated. The different areas for plants, mainly annuals and perennials, also needed restoration according to the original layout from 1745 and they were now planted once again. Plants and seeds were collected all over Sweden from both individuals and botanical gardens for this purpose. At the same time a number of bushes and trees were planted as well as spruce hedges around the areas. In May 1923 the project had advanced so far that the garden was inaugurated and demonstrated to the members of the Swedish Linnaeus society.

Författarens address:

FD Erik Hamberg, Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala. E-post: erik.n.a.hamberg@gmail.com.

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar

Linneana

DEN GUDOMLIGA VEDERGÄLLNINGEN. I Såanäs i Stenbrohults socken i Småland fanns det en man vid namn Jacob som levde illa med sin hustru. Då hon en julhelg i min ungdom, berättar Linné, skulle gå över isen till kyrkan faller hon igenom. I en kvarts timme håller hon sig fast med händerna vid iskanten och ropar efter hjälp. Mannen står vid stranden och ser på och sade sig inte våga sig ut på isen ”ty han miste henne gärna.” (158) Och hon drunknar. Fem år senare begynner fingrar på Jacob att ruttna, med vilka han hade kunnat ha hjälpt sin hustru, varav han sedan dör. En annan av Linnés uppteckningar handlar om en greve Cronhielm som möter en bonde på isen, som råkar köra på hans släde. Greven slår honom i huvudet så att han dör. Några år senare reser greven samma väg över isen, och just på samma ställe som bonden blivit ihjälslagen kör han ner i en vråk. Greven ropar: ”Jag ser Guds hämnd på detta stället” (81) – och drunknar.

Nemesis divina, den gudomliga vedergällningen, drabbar den onda och lastbara människan förr eller senare. ”När Gud begynner göra räkenskap med oss, dör den ena efter den andra” (39), antecknar Linné i sin egenartade skrift om människans mörkersidor. De samlade anteckningarna om den gudomliga vedergällningen bär titeln *Nemesis divina*, syftande på hämndgudinnan Nemesis, dotter till natten, Nyx. Nemesis kom i den grekiska mytologin att personifiera gudarnas vrede över människornas självhävdelse. Linnés *Nemesis divina. Den gudomliga vedergällningen* (Svenska Akademien, 2022) har nu kommit ut i nyttgåva i Svenska Akademiens klassikerserie med förord av Peter Englund och urval, inledning, kommentarer och ordförklaringar av Gunnar Broberg. Detta blev det sista Broberg hann slutföra innan ödet hastigt ryckte bort honom våren 2022. Han kom aldrig att se den i tryck. Men som kanske ingen annan skrift passade den Brobergs forskarsinne: det aforistiska, episodiska, den personliga erfarenheten och människans utsatthet i tiden. Svenska Akademiens utgåva baseras på Elis Malmeströms och Telemak Fredbärjs standardutgåva från 1968. *Nemesis divina* finns sedan tidigare

i översättningar till tyska, franska, nederländska och i en utförligt kommenterad engelsk utgåva av Michael J. Petry från 2001. En finsk översättning gavs dessutom ut härom året, *Jumalan kosto* (2021). Linnés *Nemesis divina* är, som Englund kallar den i sitt förord, ett ovanligt exempel på ”hemliglitteratur”, där människans skuggsidor kommer fram i ljuset och låter läsaren blicka in i det fördolda.

Detta märkliga verk, vari blomsterkungen lämnar 1700-talets ljusa, lekfulla rokokko och ger sig in i människans mörker, var aldrig tänkt att komma fram till allmän beskådan. Verket som är oavslutat – i huvudsak fyllt av exempel som han samlade i slutet av sitt liv från 1765 fram till sin död – ett samlande av anteckningar som i själva verket aldrig kan bli avslutat. Människans mörker är bottenlöst. Exempelen sträcker sig ner i antiken, ner till hans barndom i Stenbrohult. Verket tillägnades hans ende son, Carl von Linné den yngre, för dennes uppbyggelse: ”Du är kommen i en värld, den du icke känner. Du ser intet världen, men undrar på hans prakt. Du ser allt gå confust, som [om] ingen såget, hördet. Du ser de vackraste liljor kvävas av ogräs. Men här bor en rättvis Gud, som gör varjo rätt.” (5) Lev oförvitligt, gudomen är nära!

Det är inte den Linné som vi vanligtvis känner som träder fram i dessa anteckningar, blomsterkungen som vandrar genom prunkande, solbelysta sommarängar och fagra lundar och hänförs över skapargudens förunderliga visdom och godhet och som fyller världen med en så underbar rikedom av livsformer. I *Nemesis divina* ser vi en annan Linné som grubblande träder in i mörkret, omoralen, ondskan och döden. Alltjämt är det Linné, skolastikern, som vill finna ordningen, mönstret i verkligheten. Det är barocktänkaren Linné som söker analogier och samband mellan tingen. Men anteckningarna bär även spår av en smålänning uppvuxen i folktrons föreställningsvärld, en verklighet befolkad av gaster och spöken. Inte minst är det ett verk av den djupt religiöse Linné som ser den straffande gammaltestamentliga guden på ryggen och följer i hans spår. Som Broberg uttrycker det, det är ett verk som vilar på en religiös grundsyn med rötterna ”i ortodoxins hårt tuktade träd.” (xxvi) Det är den gammaltestamentliga vedergällningen, inte den nytestamentliga nåden och frälsningen som är hans religion. Aldrig talar han om Jesus, Luther och livet efter döden.

I *Nemesis divina* vänder Linné blicken från blommornas ståndare och pistiller och ser in i människans dunklaste vrår, in i hennes inre, själsliga, moraliska liv. Han kartlägger och examinerar hennes inre egenskaper, inte hennes yttre karaktärer. Linné kallade sin metod för en ”Theologia experimentalis”, en

teologi efter erfarenheten, att Gud märker och vet allt och glömmet intet. Såsom man i naturen kan finna tecken på Guds försyn, kan man bland människornas öde finna liknande exempel. Som Gunnar Broberg uttrycker det: ”*Nemesis divina* är ett stort herbarium med pressade människoöden eller ett florilegium av allsköns mänskliga laster.” (xiii)

Världen bär på tecken, på förebud och varsel. Linné skriver:

Man påstår att varsel i allmänhet inte förekommer. Att drömmar inte förutsäger något är alla ense om. Då jag för min del drömmar om döda, begravningar och lik, råkar jag emellertid följande dag alltid i vrede, vilket jag redan fem gånger har iakttagit, och det slår ej fel. I dag på morgonen drömde jag om begravning hemma. Jag ansåg att ett vredesutbrott förestod. Jag aktade mig därför noga för vrede. Men vid middagstiden blev jag våldsamt uppretad på min hustru, som svarade mig näsvist och försmädligt. 1765 nov. 15. (42)

Vetenskapsmannen Linné finner många exempel på varsel och spöken. Professor Dahlmans dotter låg dödssjuk. Om natten kring tolvslaget spökade det i kammaren där Linnés döttrar låg och sov, stolarna drogs fram och tillbaka, sängkläder drogs av, det krefsades på sängen. ”De skrika och rädas.” (36) Klockan sex på morgon får de veta att mademoiselle Dahlman dött klockan tolv på natten. Då Löfling skulle resa till Spanien, snavade han vid avskedet och kom aldrig tillbaka. Samma sak hände med Forsskål.

Det är moralisten Linné som examinerar människans laster. En genomgående sida i det mörker som Linné ser, är den moraliska uppluckringen, särskilt utomäktenskapliga förbindelser, kvinnors och mäns lössläpphet. Sexualsestemets uppfinnare tänker på sex, nästan kittlas av de intima sängkammarhistorierna. Blandat med förfäran beskriver han ekivoka och pikanta utomäktenskapliga affärer. Han berättar om en landshövding Hökerstedt som uppvaktar sin vackra husjungfru, vilken till slut lovar att komma till honom nästa natt. En vän till Hökerstedt gör visit, får se flickan och ber landshövdingen avstå henne den natten eftersom han kunde få alla andra nätter. De byter kammare. Jungfrun beklagar sig emellertid för frun i huset, som svarar att hon ska hjälpa henne och går i hennes ställe varvid hon tror sig då lägga sig i sin mans säng, men märker för sent att det inte var hennes man. Gästen blev således fruns älskare och landshövdingens rival. Bakom historierna ser vi också kvinnors ofrihet, förtryck, utsatthet och sexuellt utnyttjande, ensamma kvinnor med barn utanför äktenskapet. En bonde i Danmarks socken var elak

mot sin hustru och slog henne ofta i huvudet, så att "hon blev fjollig" (103) resten av sitt liv. En skandal i tiden var Greta Benzelia, gift med bibliotekarien Norrelius, som drabbas av hämnnden för det som hennes föräldrar hade gjort: "Vad svinet förbrutit får smågrisarna umgälla" (63), skriver Linné. Benzelia går ut på nätterna med studenterna, inleder en skilsmässoprocess, blir utnyttjad, får stryk och lever i misär.

Nemesis divina är en samhällsspegel. Här figurerar landshövdingar, överstar, fältskärer, professorer, pastorskor, murare, bönder, gruvdrängar och tobaksspinnaregesäller. Uppsalas hemliga akademiska liv blottläggs. En professor i grekiska Buscagrius citerade fel, blir melankolisk och dör efter två år. Vi möter Linnés familj och hushåll: trädgårdsmästaren Broberg stjälar lökar och pigan Maja Hierpe reser hem till sin moders begravning, smittas av fläckfebern och dör. Vi träder in i 1700-talets samhälle och verklighet, en brutal tid med våld, brott, misshandel, krig, sjukdomar och orättvisor, som vittnar om sociala förhållande, de politiska intrigerna mellan mössor och hattar, kriget med ryssen, akademiska gräl och skvaller. Vår tids gängkriminalitet och kvinnoförtryck framstår som en sörgårdsidyll i jämförelse med den verklighet i vilken 1700-talets människor levde. Ett samhälle präglad att våld och brutal död. Halshuggningar och brutala mord står som spön i backen. Åtskilliga får bida sin tid på Marstrands fästning. Andra går fria, tror vi först, men hämnnden kommer ifatt dem. Linnés nemesis är på sätt och vis en samhällskritik, en kritik av det omoraliska levernet, av girigheten, ondskan och ojämlikheten. "Fattigdomen saknar mycket, girigheten allt" (21), skriver han. "Tänk på den arma slaven, som arbetar för dig medan du sover. Han plöjer åkren, du skär. Du säger: 'Det är min gård, jag kan göra och låta.' Jag säger: 'Ditt är intet, Gud [har] lånt dig allt.'" (41)

Olyckorna slår inte blint. Frågan är bara hur händelserna ska uttolkas. Som i fallet med hovkvartermästaren Asp, en rik och god hushållare, men som faller ur vagnen och får slag i huvudet, gör konkurs, dottern dör i kopporna och sonen får lungshot. "Då Gud vill straffa, stöta alla olyckor till. Så att nu 1769 kom Guds dom över det huset. Vad de gjort fick jag ej veta. Gud dömer ej utan orsak, det vet jag." (61) En baron Yxkull bänder upp en gravkista, siktar jorden mellan sina fingrar för att finna ringar och guld. Linné skriver: "Påföljden får eftervärlden se ... Giss på hur det går." (169) Linné försöker förena den fria viljan med ett oundvikligt öde. Människan har en fri vilja, men om hon missbrukar den och inte straffas av en jordisk domare, "så ordnar Gud, som sett och hört allt, naturen så, att hon drabbas av det oundvikliga ödet." (25)

I *Nemesis divina* bevittnar vi Linnés uppgörelse med världens grymhet, ondska och omoral, vi blickar in i hans tankeprocesser, hur han bearbetar sina ilande tankar, försöker förstå det till synes meningslösa. Märkt av mörkt, tärande grubbel, är den åldrade Linnés anteckningar en uppgörelse med den meningslösa ondskan och döden. Det måste finnas en högre mening. Allt kan inte bara försvinna utan mening. Varför sker det onda? Varför tillåter Gud detta? Om Gud är allsmäktig och allgod, varför tillåter han då ondska, olyckor, omoral och orättvisor i världen? Varför går den brottslige fri, medan den gudfruktige plågas av olyckor. Linné kunde se den obegripliga ondskan omkring sig mord, misshandel, död, synd, olyckor, naturkatastrofer som eldsvådor och jordbävningen i Lissabon som uppbragte hans tid. Det måste ha en mening.

Det är således det klassiska teodicéproblem som Linné ställs inför. I *Nemesis divina* försöker han hitta meningen med allt detta. De till synes slumpartade händelserna har i själva verket mening. Det finns en gudomlig rättvisa och en allsmäktig och rättvis Gud som ser och hör allt. Guds försyn råder i världen. Det är bara vi människors oförmåga att se det som Gud ser. Människorna dömer efter vad de ser, men Gud är allvetande. Det är detta mönster som Linné försöker finna, hur den gudomliga vedergällningen och rättvisan till slut kommer ikapp den syndiga, brottsliga människan. Inget sker av en slump. Det finns en mening med allt som sker. Det finns en ordning i världen.

Nemesis divina innehåller mycket få lyckliga exempel. Egentligen det enda handlar om kornetten Johan Gyllenborg som benådar en rysk kapten som flyr ur en brinnande lada. Några år senare blir Gyllenborg tillfångatagen, omhändertas och vårdas av samme ryss för att han räddade honom från branden. Det goda var inget problem. I en värld med en allgod och allsmäktig Gud var goda handlingar som återgäldas med godhet enligt Skaparens vilja. *Nemesis divina* framstår vid första ögonkastet, med alla sina exempel på grymhet och lidande, som utslag av en misantropisk, svartsynt och pessimistisk världsbild. Linné rungar sina förkastelsesdomar över människans högmod: "Du har uppstått ur en droppe av den skummande, avskyvärda kättjan. Du har trätt ut i livet genom den otäcka öppningen mellan exkrement och urin." Du är en "säck med träck." (51) Men samtidigt förmedlar *Nemesis divina* i själva verket en optimistisk världsåskådning, att det finns en "ordning i röran och därmed rättvisa", som Broberg uttrycker det (xxv). Det finns ett optimistiskt budskap i pessimismen, ett ljus i mörkret.

OM HAVETS NATUR. Den 18 juni 1757 försvarade smålänningen Johan Henric Hager avhandlingen *Natura pelagi* (Om havets natur) under Linnés presidium. Som vännen Jonas Björkander skriver i sin gratulationsdikt har han nu hissat segel och begett sig ut ”på lyckans vida haf.” (14) Hager blev sedermera stadsläkare i hamnstaden Landskrona. Linné anmälde avhandlingen entusiastiskt i *Lärda tidningar* 1757: detta arbete ”borde wara förswenskadt, på det en hwar måtte hafwa tilfalle, at förundra sig öfwer dessa nya och djupa sporr af den stora skaparens oändeliga wishet.” (22) Linnés önskan har nu äntligen uppfyllts. *Om havets natur* (Svenska Linnésällskapet, 2022) har givits ut som nummer 85 i serien Valda avhandlingar av Carl von Linné i översättning av Johnny Strand och med rikliga zoologiska kommentarer av Ingvar Svanberg och biografiska noteringar av Erik Hamberg.

Hager hade inte själv beskådat dessa härliga ting som lever i havet, utan avhandlingen bygger till stor del på de iakttagelser som Linnélärjungarna Hasselquist, Osbeck, Torén och Kalm gjort under sina resor på världshaven. Avhandlingen är inte lång, men innehåller små korn av linneanska observationer, där havet speglar jord och himmel. Havet ”förhåller sig på ett motsatt sätt jämfört med fastlandet, precis som vi på en lugn och stilla strand ser trädens skuggor upp och ner.” (8) I havet finns lysmaneter i större antal än myggorna i Lappland, vilka i den mörka natten lyser och ger vattnet ett glödande sken, varigenom de seglande färdas liksom bland flammande eldar. Maneter lyser på natten så att det stilla havet tycks vara ”stjärnbeströdd som himlen”, och medusahuvuden avger ett ”rödaktigt sken liksom kometer.” (9) Storjordkrypare glimrar med en glans som tävlar med stjärnorna Castor och Pollux. Där finns ängar av tång och hungriga hajar likt jagande tigrar som slukar allt i sin väg. Fåglarna är orädda och vet inte ”att människan är den farligaste av alla varelser.” (11) Denna värld är dock ännu till stora delar utforskad. Den fragmentariska beskrivningen mynnar ut i en förhoppning om att framtiden ska vara mer framgångsrik i kunskapen om havets natur: de ”kommer då att kunna notera hur okunnig vår tid varit på detta område.” (12) Avhandlingen slutar med orden: ”Ack, hur mycket det är som vi inte vet!” (13)

HANTVERKARNAS SJUKDOMAR. Linnés avhandling *Morbi artificum* (1765), som finns sedan tidigare i svensk översättning, *Hantverkarnas sjukdomar* (Valda avhandlingar av Carl von Linné 20), har nu också kommit i en fullständig engelsk översättning med inledning av Timo Hannu och Jacobus Kritzinger. ”Morbi artificum – a post-Ramazzinian academic dissertation on occupa-

tional diseases by a pupil of Carl von Linné”, har publicerats i *Acta medico-historica Adriatica* (2021), 19(2):195–220. *Morbi artificum* är en inte oväsentlig källa till yrkesmedicinens historia som därtill ger inblickar i Linnés dietetik. Respondent var hovläkaren Nils Skragge som var verksam på Drottningholm. Om Skragge, Sven Anders Hedin och andra läkare verksamma på Drottningholm har Jan Malmstedt skrivit den rikt illustrerade boken *Doktorerna på Drottningholm. Världsarv med medicinhistoria* (Fri Tanke, 2022). Malmstedt berättar om deras läkarpraktik och hälsobefrämjande verksamhet på denna malariadrabbade mälardal. Det är en intressant förbisedd kunskapsmiljö för tankarnas möte utanför de lärda föreläsningssalarna. Här i slottsgemaken vistades också Linné när han ordnade drottning Lovisa Ulrikas naturalieka-binett.

LINNEANSKA ARTER. Drottning Lovisa Ulrika hade förutom samlingar av växter och fjärilar en vacker samling snäckor som Linné katalogiserade. Andrea Deneau berättar om Linnés egen samling av mollusker – ”The Linnaean Shell Collection” – förvarad vid Linnean Society i London, i aprilnumret av deras serie ”Treasures of the Month”. Genom sina många vetenskapliga kontakter med andra naturaliesamlare lyckades han införskaffa snäckor från stora delar av världen, bland annat från Cooks Endeavour-expedition. Linnean Societys snäcksamling omfattar 588 poster som innehåller 550 av de mer än 800 arter mollusker som Linné namngivit. Bland andra artiklar som berör linneanska arter kan nämnas den oförtröttlige etnobiologen Ingvar Svanbergs bidrag till kunskapen om växter och djurs användning i äldre tids hushåll. Med Erik de Vahl har han skrivit en artikel om lök, ”Traditional uses and practices of edible cultivated *Allium* species (fam. Amaryllidaceae) in Sweden”, publicerad i *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* (2022), 18:14. Bland annat utreds frågan om Linné och johanneslöken. Svanberg skriver också om den delikata vinbergssnäckan, *Helix pomatia* L. i årsboken *Uppland* 2021, och på annat håll tillsammans med medförfattare om andra linneanska djur och växter, som slom, vimma, salmbär och havtorn.

VÄRLDENS AVFÖRTROLLNING. Religionsvetaren Simon Sorgenfrei har skrivit en tänkvärd serie artiklar i *Dagens Nyheter* 2021–2022, ”Linné och världens avförtrollning”, bland annat om ”Carl von Linné och rumptången” (8/9 2022). I det digitala bildningsmagasinet *Anekdot* bidrar han även med en artikel om ”Linné i Lappland”. Det var Linnés mest exotiska resa till ett avlägset,

outforskat hörn av riket som kom att förändra hans världsbild. På Vallevare vid Kvikkjokk utbrast han: ”När jag kom på sidan av fjället Wallavari tycktes jag föras uti en ny värld, jag visste ej om jag var uti Asien eller Afrika, ty både jordmånen, situationen och alla örterna var mig obekanta.” Linnés reseskildring innehåller eufori, men också civilisationskritik. Sorgenfrei lyfter fram i artikeln synen på samerna och Linnés kritik av sin samtids sätt att leva. Linné kom hem med samlingar och intryck av främmande natur och levnadssätt som kom att befordra hans karriär.

David Dunér

Linneaner

EN ORIENTALISTS LINNEANSKA RESA. Orientalisten Jacob Jonas Björnsthål påbörjade den 6 juli 1767 en resa som skulle vara i tolv år och ta honom genom Europa bort mot Konstantinopel och Grekland. Under resan skickade han hem resebrev som skildrar de människor han mött och de platser han besökt (se *SLÅ* 2012, 161–162; *SLÅ* 2020, 100–102). Han träffade på Rousseau i Paris, besökte Voltaire på Ferney utanför Genève, Albrecht von Haller i Bern, Diderot i Haag och många andra bemärkta och lärda personer. Resan tog honom till London, Rom och Neapel, besåg ruinerna i Herculaneum och Pompeji, kom till Konstantinopel och Meteoraklostren i Grekland. Det var en resa genom kulturer och främmande levnadssätt, en resa genom europeiska landskap, också genom historien närvarande i nuet med sina monument och kvarlämnade manuskript. Det var en resa genom tanken, den europeiska bildningskulturen och Västerlandets föreställningar om Österlandet. Björnsthåls resebrev publicerades strax efter hans död av Carl Christoffer Gjörwell i sex volymer, *Resa til Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, England, Turkiet, och Grekland* (1780–1784).

Dessa resebrev ligger till grund för ett monumentalt verk som för första gången detaljerat, dessutom välillustrerat, fångar resans hela spännvidd och betydelse, *Björnsthåls resa. Europa och Konstantinopel 1767–1779* (Makadam, 2021). Även om Björnsthåls resebrev är en rik källa till nya uppslag och närgranskande studier är detta det definitiva verket om Björnsthåls resa. Bokens fokus ligger särskilt på de litterära praktiker som Björnsthål använde sig av.

Litteraturvetaren Johan Stenström inleder med en diskussion om resegenren och om möten, människor och miljöer; Carla Killander Cariboni, docent i franska, behandlar texterna och brevskrivaren; religionshistorikern Catharina Raudvere följer hans orientaliska studier genom Europa och hans möte med Orienten i Konstantinopel; och slutligen grecisten Vasilos Sabatakakis tar sig an Björnståhls resa i Grekland.

Resebreven återkommer påfallande ofta till Linné. Björnståhl hade tagit del av Linnés föreläsningar i Uppsala, han brevväxlade med honom och förmedlade under resan gång nyheter och hälsningar från forskare, beskrev samlingar och botaniska trädgårdar. Björnståhl kallade Linné ”vår Nordiske Dioscorides, den store Linné, som är så väl känd i Neapel som i Upsal” (I, 274). I ett brev till Linné skriver han: ”Lefve länge och väl vår Store von Linné! som är så stor, at Europen afvundas på Sverige at äga honom. Jag åtnjuter öfver alt på mina Resor en utmärkt heder däraf, at jag har den äran vara Landsman, och det som mer är, Vän med den, hvars Namn är odödligt” (II, 236). De många referenserna till Linné, som Stenström noterar, kan läsas som ett utslag av patriotism. Han drar fördelar av bekantskapen med Linné, som öppnade dörrar för honom i Paris, Rom, Karlsruhe, varthän han kom. Han rapporterar om den berömmelse Linné åtnjöt över hela Europa. Under ett möte med Rousseau i Paris 1770, skulle denne ha utbrustit: ”Ni känner då min Mästare och Lärare, den store Linnæus; när Ni skriver honom til [...] så hälsa honom ifrån mig” (I, 98). Professorn i den botaniska trädgården i Bologna följde Linnés system. I Vicenza hade biskop Cornaro, älskare av botaniken och ägare av en botanisk trädgård, två böcker av Linné i sitt bibliotek. Han visades trädgården i Hartecamp och fick se kammaren där Linné bott. I England mötte han John Miller, som gjort gravyrer till Linnés system och dyrkade Linné ”som sit Idolum” (II, 234). Han mötte en grek i Turkiet med Halle-upplagan från 1761 av *Systema naturae* i handen. Denne uppgav att när han var läkare hos paschan i Egypten hade lärt känna en botaniker som han följde på exkursioner kring Kairo. Genom honom fick han höra talas om Linné. Björnståhl förstod genast vem han åsyftade. Det var Peter Forsskål. När Björnståhl sedan berättade att både Forsskål och Linné var döda vattnades hans ögon.

Linnés lärjungar omnämns i resebrevet. Förutom den omistlige Forsskål, som Björnståhl beskriver som en martyr för vetenskapen, även Daniel Solander. De kände varandra sedan studierna i Uppsala. Björnståhl besökte honom på British Museum i London 1775 där han var biträdande bibliotekarie, och beskriver honom som ”en genom hederlig Man, har stora bekantskaper,

och är välkommen öfver alt, och öfver alt älskad" (II, 180 f.). Solander visade honom Maria Sibylla Merians bilder av Surinams växter. I Amsterdam 1774 mötte han en svensk slavägare i Surinam, Carl Gustaf Dahlberg, som stod i förbindelse med Linné och hade understött Daniel Rolanders resa till Surinam. Dahlberg som hade 400 slavar på sin kaffeplantage uppehöll sig sannolikt i Amsterdam för att hålla sig borta från ett slavuppror som leddes av Baron, en före detta slav till Dahlberg. Det var genom Dahlberg Linné fick kännedom om en feberdämpande bark, vars träd Linné gav släktnamnet *Quassia* efter den läkekunnige slaven Graman Kwasi mukambe. Resebreven förmedlar uppgifter om slavernas liv och förhållande, men utan att nämnvärt beröra honom moraliskt. I Amsterdam lärde han dock även känna Carl Bernhard Wadström, som senare kom att bli en hängiven abolitionist. Björnsthål fick 1776 därtill ansvar att ta hand om den förolyckade Fredrik Hasselquists manuskript som blivit kvar efter honom i Smyrna.

Orientalisten Björnsthål genomförde inga egna naturalhistoriska forskarbefrifter, men vittnade om naturaliesamlingar och botaniska trädgårdar, och skildrade emellanåt det passerande landskapets storslagna vyer: Neapelbukten med Capri, Ischia och Vesuvius siluett, alplandskap vid Chamonix med Mont Blanc i fonden, Marmarasjön med en vitgnistrande Konstantinopel, och utsikten från Meteoraklostren över den thessaliska slätten. Men det är inte naturens vilda skönhet som fångar hans öga, utan i linje med det utilitistiska tidevarvet den brukade och odlade naturen. Resan tog emellertid slut i Grekland, och han nåddes aldrig av meddelandet om att hade utnämnts till professor i orientaliska och grekiska språken i Lund. Han avled i dysenteri i Thessaloniki den 12 juli 1779. Några dagar innan, i Ampelakia, omnämner han Linné en sista gång. För en yngling gav han rådet att läsa Linné.

DEN ROMANTISKA BIOLOGIN. Carl Adolph Agardh, professor i botanik och praktisk ekonomi vid Lunds universitet, berättar att han under sin studietid tillbringade somrarna hemma hos sina föräldrar i Hasslöv i södra Halland. En granne och vän till hans far var den kände Linnélärjungen och botanisten Pehr Osbeck, som nu slagit sig till ro som kyrkoherde i församlingen. Det var Osbeck, sade Agardh med uppriktig erkänsla, som först väckte hans kärlek till och gav honom kunskap om blommorna. Och det var till Osbeck Agardh dedicerade sin avhandling under Anders Jahan Retzius presidium, *Dissertatio botanica, sistens observationes in methodum Tournefortianam a Cl. Guiart fil. Reformatam* (1805). Långt senare, i *Icones algarum Europaeorum* (1828–1835)

beskriver Agardh en alg, som Osbeck hade funnit på Ascension, *Chondria muscoides*, och uppger att Osbeck var hans första mentor, men som redan hade förenats med den odödliga Linné när han påbörjade sin algologiska forskning. Det var inte fanerogamerna utan algernas systematik och fysiologi som blev Agardhs huvudintresse som forskare, varvid han på så sätt kom att utvidga den linneanska kartläggningen av naturens riken.

Agardh publicerade under 1800-talets första tre decennier ett antal latinska texter rörande botanik och biologi. Dessa är föremål för en avhandling i latin av Magnus Krook, *Nature and metamorphosis. A study of Carl Adolph Agardh's Latin dissertations and monographs on botany and biology* (Göteborgs universitet, 2022). Det är en initierad och djuplodande studie av Agardh som biolog och tänkare. Hans natursyn får här en grundlig och preciserad analys. Agardhs uppfattning om naturen, visar Krook, hade sin utgångspunkt i den linneanska traditionen, i vars spår han följde mästaren Linnés fysikoteologiska världsåskådning och tanke om naturens kedja, *scala naturae*. Men det linneanska förenas i Agardhs naturförklaring med tankar om naturens teleologiska riktning, tanken om livskraften, vitalismen, och den tyska romantiska, idealistiska filosofin, i synnerhet F. W. J. von Schellings naturfilosofi. Inte minst sambandet mellan Agardh och Schellings naturfilosofi är ett avhandlingens viktigare bidrag till kunskapen om den svenska romantiska biologin. Krook ger sig in i detalj i Agardhs latinska skrifter och dennes tankar om växternas klassificering, normalformerna i naturen, den spontana uralstringen, livskraften och skillnaden mellan det organiska och oorganiska. Särskilt inträngande undersöker Krook *De metamorphosi algarum* (1820) i vilken Agardh lade fram originella idéer om formförändringar, metamorfoser, hos algerna.

Vid sidan av den vetenskapshistoriska relevansen är Agardhs latinska texter av intresse för studiet av övergången från latinet som vetenskapens lingua franca till olika folkspråk. Det kom att bli allt vanligare att skriva avhandlingar på svenska, och forskare kom att utbyta sina tankar på tyska, franska och engelska. Men latinet var ännu på Agardhs tid ett levande språk. På så sätt är Krooks avhandling en intressant studie i senlatinets stil, terminologi och begreppsbildning, hur en naturforskare som Agardh verbaliserade biologiska observationer med vetenskaplig exakthet utan att tvingas till latinska neologismer. Krooks avhandling är ett väsentligt bidrag till kunskapen om den svenska romantiska biologins naturfilosofi som framtida forskning med nödvändighet kommer tvingas att förhålla sig till.

HERBARIET MED DOFTER AV SVUNNA SOMRAR. Naturaliesamlingen på Engelsbergs bruk i Bergslagen innehåller kollektioner från den västmanländska naturen, från trädgården och nordiska landskap. Samlingen byggdes upp av bruksägaren Gabriel Casper Timm och hans son Paul August under 1800-talets första hälft. Fadern Gabriel Casper, som studerat i Uppsala 1814–1820, hade följt Carl Peter Thunbergs föreläsningar i botanik. Sonen, som särskilt intresserade sig för insekter, drogs med i denna linneanska samlariver. Förutom ett herbarium innehåller samlingen fjärilar, skalbaggar och andra insekter, stenar, mineral, fågelägg, snäckor och uppstoppade fåglar, alltefter Linnés systematik. Därtill finns även böcker, vetenskapliga instrument och mynt. Samlingen bär spår av egna promenader i naturen och i trädgården, men också av vetenskapliga kontakter, bland annat finns kollektioner med anknytning till Elias Fries, som Gabriel Casper lärde känna på ett naturforskarmöte 1851.

Den Timmska naturaliesamlingen presenteras i boken *Naturaliesamlandet i historien* (Stolpe, 2022), med text av Clive Aslet och Svante Helmbäck Tirén. Efter en allmän inledning om naturaliesamlandets historia, där Linné nämns men med slagsida åt engelska exempel, följer en oundgänglig introduktion till den Timmska samlingen. Det är en vackert och rikligt illustrerad bok, där själva höjdpunkten nog ändå är Lena Granefelts fotografier av samlingarna, levande och grafiska, nästan doftande av halm från bleknade somrar, med ännu metallskimrande insekter och skåp ruvande på ägg. Gabriel Casper och Paul Augusts naturaliesamling vittnar om den linneanska traditionen som levde ute på bruk och herrgårdar under 1800-talet. Grills samling på Söderfors är ett känt exempel. Som Linné skrev i företalet till *Konung Adolf Frideriks naturalie-samling*: ”Naturalie-Samlingar äro altså tvifvelsutan et af de utvaldaste och rättaste nöjen, som nya verlden har up-tänkt, och en Människa kan utvälja, uti hvilka liksom Deputerade ifrån hela jordenes inbyggare och äfven ifrån de aflägsnaste verldenes delar sig inställa för Människans syn och tanka.”

David Dunér

Varia

AKADEMISKA FÖRLUSTELSER. Linné var preses för hela 186 dissertationer. Hans lärjunge Carl Peter Thunberg, professor i medicin och botanik, presiderade fram till sekelskiftet 1800 för 102 dissertationer. Enligt läkaren Johan Gustaf Acrel gick det till så att Linné dikterade för den blivande respondenten, som sedan fick i uppgift att ställa i ordning dissertationstexten till tryckbart skick, ett arbete som inte tog mer än tre timmar. Thunberg klagade över att respondenterna inte kunde skriva, därför författade han dissertationerna själv, som var brukligt under 1700-talet. Linnés lärjungar kunde visserligen utföra undersökningar som också redovisades i ett par avhandlingar, men Linné stod alltjämt med på titelbladet. Att Linné ville nå ut till hela den lärda världen med sina dissertationer, bortom disputationssakten hemma i Uppsala, framgår av att han utomlands lät ge ut de lärdomsprov för vilka han presiderat i en svit med titeln *Amoenitates academicae*. Dessa ”Akademiska förlustelser”, menade han, innehöll trots allt ”något rart, märkvärdigt äller nytt”. Han skrev till och med recensioner, eller kanske rättare sagt anmälningar, av sin egna dissertationer i *Lärda tidningar* för att ytterligare göra sina vetenskapliga rön kända för allmänheten. Trots hyllningarna i *Lärda tidningar* fick Linnés dissertationer dock också utstå en del kritik. Carl Hwalström, som skrev en stridsskrift mot disputationsväsendet, menade att *Amoenitates academicae* mestadels bestod av ointressant detaljforskning. Det var obegripligt, sade han, att en ört som påträffats på en ö eller i någon trakt kunde utgöra ett läroprov. Det var knappast ett rättvist omdöme om Linnés inte sällan originella observationer och vetenskapliga idéer.

Idéhistorikern Bo Lindberg belyser i *Disputation, dissertation, avhandling. Historien om en genre* (Vitterhetsakademien, 2022) den på sätt och vis märkliga och svårfångade avhandlingsgenren från 1600-talet till mitten av 1800-talet. Fram till 1855, då nya statuter för doktorsavhandlingar trädde i kraft, författades inte mindre än 23 721 dissertationer i Uppsala, Lund och Åbo. Lindberg har skrivit en viktig bok, ett riktigt lärdomsprov, som första gången går till botten med den svenska avhandlingens historia och dissertationens länge svårbedömda, gäckande och förbryllande särdrag. Dissertationen är en ofta förbisedd och ringaktad genre i den lärdomshistoriska forskningen, men som onekligen utgör en rik källa till vetenskapshistorien, kanske inte alltid för att få syn på de nydanande tankarna, utan snarare tidens ordinära, allmänna tankegoods som togs som norm och standard. Under Linnés tid började dis-

sertationerna allt oftare presentera nya rön i vetenskapen, gärna med nyttiga och svenska ämnen. Linnélärjungen Pehr Kalm, ekonomiprofessor i Åbo, skrev exempelvis en avhandling om amerikanska näverbåtar på svenska 1753. Det är också en genre som belyser den lärda kulturen i äldre tid, en tid mellan muntligt och skriftligt, såsom en genre mellan den muntliga disputationen och den tryckta dissertationen. Dissertationen är också en genre som blottar sociala dimensioner, hierarkin mellan respondent och opponent, klient och patron. Vålgörare och beskyddare hyllas inte sällan med självförnekande ödmjukhet i respondenternas dedikationer. Vetenskapsmannen var beroende av sina mecenater, som Linné skrev i ett rektorsprogram 1750: "Lärde utan Maecenater förtrampas som blomster på marken."

Disputationen var en övning i och uppvisning av respondentens retoriska skicklighet och latinska vältalighet, men kunde också utgöra en presentation i muntlig och skriftlig form som framvisade de lärospån man inhämtat under sina år på universitetet. Disputationerna kunde bli häftiga retoriska bataljer. Våren 1730 opponerade den unge Linné på en dissertation om gökens påstådda otacksamhet, där det argumenterades, enligt egen uppgift, "så att de aldrig glömmet det". Professor Linné presiderade, som sagt, vid åtskilliga disputationer. Skeppsläkaren och ostindiefararen Carl Wänman ansökte 1768 om att promoveras utan att disputeras, med att anföra sina hemförda naturalhistoriska fynd som tillräckliga meriter. Linné och Rosén avslog hans begäran. På tio dagar skrev då Wänman en dissertation på fyra sidor (inklusive titelbladet) om sjukdomar hos indiska sjömän, *De morbis nautarum*. Linné stod som preses. Wänman förvägrades emellertid att promoveras till medicine doktor då den muntliga presentationen underkändes eftersom han under disputationsakten visade sig vara helt oförmögen att försvara sig på gott latin och med goda argument. Wänman vände sig då till sina gynnare vid hovet. Kanslern-kronprinsen upphävde fakultetens beslut och Wänman fick till slut sin grad.

PARADOXER. Monster, dessa gränsvarelser mellan det kända och okända, är ett tema som tilldragit sig en hel del intresse i forskningen för att belysa det mänskliga, naturliga, gränserna för det förväntade. Idéhistorikern Maja Bondestams *De utomordentliga. Normaliseringen av monster och naturens utkant 1600–1830* (Makadam, 2022) ger en genomgång av monsterbegreppen i svensk medicin och naturalhistoria 1600–1830, om monstren i naturens utkant, om tillvarons undantag och paradoxer, som går bortom den förväntade lagbundna

naturen. Bondestam visar hur naturalierna i kuriosasamlingar och naturaliekabinetten gått från kuriösa objekt till representationer av systematik, släktskap och regelbundenhet, och söker därtill sambandet mellan 1600-talets monster och det tidiga 1800-talets begynnande rasbegrepp.

Flera kapitel kretsar kring Linné och naturaliesamlingarnas, systematikens och forskningsresornas betydelse för en ny syn på det naturliga, där Bondestam försöker nyansera bilden av Linné som en vägröjare för upplyst vetenskaplighet som avfärdade monstren och avslöjade falskari i förmån för ordning och systematik. Dessa varelser i naturens utkant var lockande problem som kunde förklaras, som den sjuhövdade hydran i Hamburg 1735, liksom den trebenta duvan, pomeransens foster, vidunderfisken *Chimera monstroso* och armsalamandern *Siren lacertina*. Men där finns, menar Bondestam, ett intresse hos Linné också för ”kuriösa enskildheter, märkvärdiga analogier och naturens vördnadsbjudande under.” (163) Bondestam ser hos Linné å ena sidan ett intresse för det aparta, kuriösa och svårförklarliga i naturen, å den andra en förvisning om att alla naturalier kunde bestämmas, namnges och ordnas. Det var inte naturaliernas tillfälliga avvikelser, märkvärdighet eller ovanlighet, som fängade hans blick, snarare deras placering i naturens system. Bland tabellerna av fyrfota djur, fåglar amfibier, fiskar, insekter och maskar i förstaupplagan av *Systema naturae* (1735) finns en text om *Paradoxa*, som upp- tar gränsöverskridande och mytiska varelser, hydran, enhörningen, fågel Fenix och andra orimliga paradoxer som inte har någon plats i naturens system. Linnés systematik sorterade ut monstren ur den svenska naturalhistorien. Samtidigt sökte han efter det nya, främmande som samlades i naturaliekabinetten, inte minst genom naturalhistoriska forskningsresor. Naturens kuriösa mångfald som ingav förundran visade på Skaparens allmakt och underverk.

Genom monstren lär vi också känna oss själva. Under 1700-talet sker en förändring av synen på människan. Linné delade upp henne i två slags människor, dag- respektive nattlevande, *Homo diurnus* och *Homo nocturnus*. Han räknade med fyra människoarter, *Homo sapiens*, även *Homo lar*, *Homo caudatus* och *Homo troglodytes*, och delade in den förnuftiga människan i varieteter, men alltid en enda art som var vår egen. 1700-talets sökande efter att finna skillnader inom arten *Homo sapiens* kom alltmer att handla om seder, kläder, sätt att leva, vanor och språk. Också en tidlig aspekt träder fram, en framstegstanke, hur människan kommer ur det barbariska förflutna på väg mot civilisationen, där den egna kulturen blev till norm för alla människors strävanden. Anders Sparman talade om Söderhavets vikingar, nyazeelän-

darna vars rovlystnad och krigiskhet påminde om våra ”wilda förfäder”. Det främmande normaliserades. Folk i andra i delar av världen kunde jämföras i förhållande till det civiliserade: ”den ouppfostrade vilden blev en tidig version av europén själv.” (250)

ÖVERVINTRING I ANTARKTIS. Skioptikonbilder från bokstavligen frusna ögonblick i Antarktis förevisas i boken *Otto Nordenskjöld genom kameran. Föreläsningssresorna i bilder* (Votum, 2021), med text av Claes G. Alvstam, Björn Holmer, Anders Larsson, Mats Olvmo och Sofia Thorsson. Bilderna, som förvaras vid Göteborgs universitet, härrör från polarforskaren Otto Nordenskjölds föreläsningar över sina expeditioner i Sydamerika och Antarktis. Mellan åren 1895 och 1897 ledde han en expedition till Eldslandet och Patagonien med botanisten Per Dusén och zoologen Axel Ohlin som deltagare. De dimaktiga, korniga bilderna förmedlar Ottos känsla inför den ödsliga ovissheten: ”Hvad öde väntade oss väl på dessa ensliga stäpper, åt hvilka den grå himmeln gaf ett ännu dystrare utseende?” (22) Vid Lago Dickson (som Nordenskjöld namngav efter en av expeditionens finansiärer) i nuvarande nationalparken Torres del Paine fylls han av naturens ensamhet, en tavla ”som säkert ingen hvit och kanske ingen människa någonsin har sett, och ingen kan undra på att det var med en egendomlig stämning jag stod där.” (30) I Patagonien mötte han dock ursprungsbefolkningen, i synnerhet haush, som levde under svåra omständigheter, som han skriver, med usla boningar och bristfällig klädsel.

Bokens dramatiska höjdpunkt är utan tvekan bilderna och berättelserna från den första svenska antarktisexpeditionen som Nordenskjöld ledde 1901–1904. Deras fartyg, *Antarctic*, förliste och hela expeditionen var försvunnen från omvärlden under ett år. Sex man lämnades på Snow Hill Island där de satte upp en vinterstation för meteorologiska observationer. Under övervintringen 1902 uppgick vindhastigheten ofta till 15–20 meter per sekund och temperaturen föll ner mot minus 41 grader. Men när våren kom återvände aldrig något fartyg för att hämta upp dem, så de fick förbereda sig för en andra övervintring. Matförrådet kompletterades med sydpolslabb och pingvinägg. Tiden vid vinterstationen gav dock vetenskapliga resultat. De fann växtfossil av lövträd, barrträd och ormbunkar som kunde bekräfta hypotesen om Gondwanaland. Expeditionsfartyget *Antarctic* hade nämligen fastnat i isen och kunde inte ta sig vidare. En grupp med tre man, varav geologen Johan Gunnar Andersson, lämnade då skeppet för att ta sig ner till Snow Hill, men lyckades inte ta sig fram utan tvingades övervintra i Hoppets vik vid foten av Floras berg. De

byggde en ytterst enkel vinterhydda där de kurade ihop sig i sex månader i den antarktiska vinterns totalmörker, svåra stormar och obarmhärtiga kyla. Under tiden förläste *Antarctic*, men besättningen lyckades ta sig i land och övervintrade på Paulet Island. Alla tre grupperna räddades slutligen av den argentinska marinen som hade skickat ett sökfartyg. Genom skioptikonapparatens varma fotogenlampa kunde åhörarna således vid Otto Nordenkjölds populära föredrag förnimma något av polarvinterns frusna värld.

David Dunér

DEN GRÖNA NÄRINGEN. Som genre betraktad är medaljkatalogen behäftad med vissa svårigheter. Den bör fänga in objektens konstnärliga utformning, material och tillverkningstekniker, och inte minst den rika variationen av utgivare. Utöver detta lär läsaren vid sidan av knivskarpa illustrationer och tydliga bildbeskrivningar önska några förklaringar till orsakerna bakom medaljernas uppkomst. Allt detta ska givetvis framställas i en översiktlig och lättillgänglig katalog, där läsaren enkelt kan bläddra fram och tillbaka mellan medaljkonstnär, utgivare, händelse eller specifik typ av motiv. Jimmy Lyhagen, Kjell Danell & Bo Gustavsson (red.), *Den gröna näringen under 200 år II. Belöningar och Minnen* (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien i samarbete med Ekonomiska museet, Skogs- och Lantbrukshistoriska Meddelanden 77, 2022), framstår således som en oerhört ambitiös bedrift. På 492 sidor behandlas 846 belönings- och minnesmedaljer utgivna av Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien med början från 1700-talets mitt till andra hälften av 1900-talet.

Boken inleds med en beskrivning av den gröna sektorn, som inbegriper verksamheter som är knutna till jord och skog, allt från hästavel, jakt, mejeri, fiske eller trädgårdsodling. Här beskrivs även hur betydande aktörer som Hus-hållsällskapen blir drivande krafter inom belöningsverksamheten. I Sverige har belöningsmedaljer sitt ursprung på 1560-talet, när Vasakungarna började använda de små monumenten i miniatyr som kungliga nådegåvor till utvalda personer. Traditionen fortsätter på 1600-talet när så kallade *Gnadenpfennige* – nådepenningar – delades ut till välförtjänta individer bland adeln, officerare, diplomater och andra högt uppsatta personer. Att få en medalj betydde att en person var utvald och hade åstadkommit något förtjänstfullt. På 1700-talet förändrades belöningsystemet i samband med uppstående meritokratisering

Carl von Linné i guld från 1758 av medaljgravören Daniel Fehrman. Åtsidans omskrift lyder i översättning: "Carl von Linné, riddare av Nordstjärneorden, arkiater och professor i Uppsala". Frånsidans omskrift: "Han belyser." Proveniensen: Kungliga Myntkabinettet/Statens Historiska Museer. Foto: Gabriel Hildebrand.

och en starkt vilja att förbättra samhället. Medaljer fick en breddad mottagarkrets, och flitiga spinnerskor eller arbetare som tidigare aldrig kunde drömma om en sådan ynnest, kunde belönas med en medalj. Medaljer användes för att hedra och uppmuntra och bäraren av sådant hederstecken skulle fungera som förebild för andra medborgare. Precis vid denna tidpunkt tar medaljkatalogen sitt avstamp och synliggör den betydelse som belöningar och minnen har haft och i viss mån fortfarande har inom den gröna näringen.

Innan själva katalogdelen tar vid ger boken en ingående introduktion till allt en läsare behöver veta om medaljers utformning, från historisk bakgrund, porträtt, symboler och inskrifter. Denna grundliga inledning gör verket särskilt användbart för icke-numismatiskt insatta läsare. Likaså innehåller denna introduktion tabeller över omskrifter, teman och förklaringar till gröna näringens bildspråk som bidrar till att läsaren snabbt kan bilda sig en uppfattning om ämnet. Efter den innehållsrika och ingående inledande delen följer katalogen. Den är uppbyggd efter utgivare, exempelvis kungliga akademier, men även efter teman som djurskydd eller gastronomi. Medaljerna beskrivs mycket noggrant och de listas kronologiskt. Det ges även information rörande provenienser, band och bärande, samt referenser. Trots dessa förtjänster är det som med alla numismatiska kataloger, det kräver en liten stund tills läsaren har orienterat sig i boken. Läsaren kan ibland undra över hur bildmaterialet för-

håller sig till objektlistorna och uppslagen, då de ibland ligger precis intill och i andra fall bryts upp i flera segment. Denna inledande förvirring försvinner dock snabbt när läsaren har satt in sig i det grundliga register som innehåller konstnärer, utgivare, personer och likaså medaljinskriftioner. Registret gör katalogen mycket användbar för läsaren som snabbt vill slå upp en medalj.

De rika illustrationerna erbjuder en gedigen inblick i hedersteckens artrike-
dom och symbolkraft. Verket tydliggör på ett intressant sätt hur den visuella
utvecklingen ter sig inom den gröna sektorn och ger läsaren möjligheten att
se hur medaljernas gestaltning anpassar sig till mottagarna, från allegoriska
figurer till specifika hundraser som återfinns på objektens yta. Medaljerna ska
hedra och uppmuntra samt genom den uppstående tävlingsanadan främja
lantbruk och skogsnäring. *Den gröna näringen* är ett välkommet bidrag som
lyfter fram ett underskattat material och kommer både vara till nytta för
specialister och allmänt intresserade läsare eller samlare som vill studera den
gröna sektorns minnen och belöningar.

Ylva Haidenthaller

YTTERLIGARE EN VOLYM om Vetenskaps-Societeten i Uppsala. Hans Ellegren,
Kungl. Vetenskaps-Societeten i 1800-talets Uppsala. Acta universitatis Upsali-
ensis. Nova Acta Regiæ Societatis Scientiarum Upsaliensis, Ser. V: Vol. 7;
Uppsala 2022. 325 s. Det är ett imponerande och mycket detaljrikt arbete
som nu föreligger, vilket skildrar den vetenskapliga verksamheten vid socie-
teten och i det akademiska Uppsala under ett helt sekel. Boken inleds med
ett kortare avsnitt om Pehr Fabian Aurivillius tid som sekreterare, 1803–1829.
För läsaren av denna årsskrift kan det därpå följande kapitlet om de svurna
fienderna Carl Peter Thunberg och Göran Wahlenberg, här kallade de sista
linneanerna, vara av särskilt intresse att ta del av. Botanisten Wahlenberg hade
1809 utsetts till amanuens, det vill säga ansvarig för societetens samlingar. Här
återges till exempel in extenso Thunbergs klagomål över Wahlenberg uppläst
vid societetens möte den 20 mars 1816. Thunberg menade att Wahlenberg
inte var kapabel att sköta såväl sina åligganden i botaniska trädgården, som
societetens samlingar. Societeten ställde sig rätt kallsinnig till detta och därpå
uteblev Thunberg helt från sammanträdena.

Ellegren skriver ytterligare om societetens samlingar som man behöll under
flera decennier; dessa sköttes under en lång rad år av den originelle Gabriel

Marklin, som även ägnas ett särskilt avsnitt. Efter hans bortgång 1857 beslöt dock societeten att avveckla sina samlingar. Vidare skildras verksamheten under Jöns Svanbergs tid som sekreterare (1829–1843), då mötesverksamheten blev livligare. Denne efterträdde Aurivillius som sekreterare. Svanberg hade tidigare framgångsrikt utfört kontrollmätningar av resultaten från den franska gradmätningsexpeditionen i Tornedalen på 1730-talet.

Näste sekreterare blev lundensaren Elias Fries, som hade tillträtt den Borgströmianska professuren i praktisk ekonomi 1834. Botanisten Fries, som kom att bli lika populär i Uppsala som han varit i Lund, kallades i en minnesteckning "Linnæus redivivus" och var societetens sekreterare under en lång följd av år, 1843–1867. Han var den siste botanisten i den linneanska traditionen i Uppsala; efter honom blev fysiken dominerande.

Skötseln och utbyggnaden av societetens fastighet ägnas ett flertal sidor. Reparationer behövde göras vid flera tillfällen och så småningom, 1860, blev en utbyggnad nödvändig. Även om samlingarna hade avyttrats var man trångbodd, men nu tillkom utrymmen som även kunde hyras ut. Den följande tiden präglades verksamheten av forskare som fysikerna Anders Johan Ångström och Robert Thalén. Den senare blev societetens sekreterare 1860 och tjugo år senare även dess bibliotekarie. Han tjänade societeten i hela 42 år. Andra vetenskapsmän som knöts till societeten var Knut Ångström och Svante Arrhenius.

Ellegren går även igenom de föreläsningar som hölls, liksom donationer och priser som man kunde utdela. Dessa finns även återgivna i tabellform. År 1803 fick man en donation av Sara Lisa von Linné, 25 år efter makens bortgång. Gåvan omfattade 333 riksdaler, snart med ett tillskott på 130 riksdaler från den medicinska fakulteten. Vid jubileet 1807 kom dessutom ytterligare medel från döttrarna Linné.

Boken är mycket innehållsrik, men här finns inte plats att redovisa allt som behandlas, såsom de romantiska strömningarna, Malla Silfverstolpes betydelse i det sociala livet, stadgar och inval av ledamöter, eller de akademiska ämnenas förändring och utveckling. Läsaren erbjuds en verkligen läsvärd volym som ökar våra kunskaper om Vetenskaps-societetens verksamhet fram till år 1900. En gedigen litteraturförteckning samt ett personregister avslutar volymen.

Erik Hamberg

STOCKHOLMSFÅGLAR. De är svårt att röra sig i Stockholm utan att se fåglar. Måsar vid korvkioskerna, sparvar vid kaféborden, duvor på tunnelbanestationerna. Och på vintern alla sjöfåglarna i strömmen. Dessutom, om man rör sig lite utanför tullarna, så äger Stockholm fantastiska fågellokaler: Isbladskärret på Djurgården, Ågesta i söder och Säbysjön i norr. Jag blir därför glad när jag ser att en Tore Janson gett ut en bok om *Stockholmsfåglar* (Appell, 2022), och ännu mer förväntansfull då jag förstår om det rör sig om latinisten Tore Janson. Kanske finns i texten fågelfyllda citat och sentenser från Horatius och Catullus?

Det visar sig dock snart att ambitionsnivån inte är så högt ställd, snarare är det en "coronabok". Som äldre fyllde Janson karantäntiden med promenader och fåglar. Det är funderingar och fotografier från dessa strövtåg som fått ligga till grund för bokens bilder och berättelser. Boken innehåller också flera fina, korta, iakttagelser av fåglar på marken, i vattnet, i träden och i luften. Det är den indelning Janson valt för sin bok. Men tyvärr är inte Stockholm så framträdande i vare sig text eller bild som titeln antyder och med tanke på att de arter som tecknas finns i de flesta svenska städer kunde boken nästan lika gärna hetat Göteborgsfåglar, Umeåfåglar eller Kristinehamnsfåglar (det kanske är en idé för Appell förlag att arbeta vidare med...). Bäst blir boken då något lite skevt dyker upp eller förs på tal. Som bilden av den slitna sensommarsädesärlan vid Lundagatan, eller det plötsliga utbrottet över ett latinskt fågelnamn:

Skarvar har det latinska namnet *Phalacrocorax*, en ovanligt dålig term. Det latinska ordet är lånat från grekiska, och det är långt, svårstavat och svåruttalat. Dessutom är det svårbegripligt: det betyder "skallig korp", men skarven är inte skalligare än andra fåglar och liknar inte korpar i något annat än att de är svarta.

NÖTSKRIKAN. Göran Bergengen har tidigare skrivit böcker om pilfink och korp. Nu har turen kommit till nötskrikan i en bok illustrerad av Catarina Lundegårdh, *Nötskrikan. Tusenårsträdet och fågeln* (Carlssons, 2022). Det är en bok som passar fint att läsa på senhösten, som jag gjort, då man ser och inte minst hör skrikan så snart man går utanför dörren. Det är en ständigt fascinerande fågel med sin färgrika fjäderskrud, sin liksom massiva tyngd och det skrånande läte som gett den senare halvan av dess namn. Den förra kommer så klart av dess fäbless för nötter, vilka den alltså samlar på senhösten för att klara sig genom vintern.

Bergengrens text är personligt hållen, bitvis expressionistiskt poetisk, och rör sig ganska fritt i förhållande till sitt ämne. Det är inte en artbiografi i egentlig mening, utan kanske snarare en sorts fragmentarisk självbiografi vars röda tråd är de infall, minnen och associationer som nötskrikan ger. Författaren har också ett långt skådarliv att ösa ur. Bergengren började skåda ungefär samtidigt som Rachel Carson slog igenom med *Tyst vår* (1962) och de förändringar han själv sett i naturen under dessa decennier får också utrymme i boken. Den mörkare ton dessa reflektioner bidrar med balanseras dock väl av de vardagliga berättelserna om möten med fåglar. *Nötskrikan* är en sådan där bok man gärna har med sig i kollektivtrafiken. Den kräver inte att man läser den från pärm till pärm, utan lämpar sig väl för att dyka ner i då och då.

Simon Sorgenfrei

DJUR I STADEN. Den urbana miljön utgör ett fascinerande ekosystem där människor och domesticerade djur samverkar på ett intimt sätt. Numera är det mest sällskapsdjur vi håller i vår omedelbara närhet. De får närmast status som familjemedlemmar i städerna och deras väl och ve kan följas i grannskapets Facebook-sidor. I 1800-talets snabbt expansiva städer hade produktionsdjur, snarare än sällskapsdjur, viktiga funktioner av olika slag att fylla. Hästar utgjorde exempelvis ett betydande inslag i staden. Med utgångspunkt i tamdjurens tillvaro och förhållande till människor i 1800-talets Kristiania återvänder etnologen Liv Emma Thorsen i boken *Dyrenes by. Hover, klover og klør i Kristiania 1859–1925* (Forlaget Press, 2020) till ämnet relationen djur–människa. För 1800-talets urbanisering var djurens närvaro viktig. De var djupt sammanlänkande med stadens ekonomiska, sociala och kulturella liv. Kristianias snabba tillväxt under senare hälften av 1800-talet bidrog till att människor och djur fördes samman på ett sätt de tidigare inte hade upplevt. Statistik visar att det kryllade av hästar, nötkreatur, får, getter, grisar och höns i den norska huvudstaden. Det luktade djur och djurspillning i Kristiania. Djuren gav ifrån sig läten som präglade ljudrummet på ett sätt vi inte kan uppleva längre i Norden. Hundar och grisar strövade fritt; kor och småkreatur betade på små gräsplättar och i dikeskanterna. Kvävetillförseln bidrog till att växter och träd frodades. Den urbana faunan och floran påverkades på många sätt av husdjurens närvaro.

Precis som i Stockholm vid samma tid växte också djurskyddsfrågan fram och bidrog till förändrade attityder till djuren. I den moderna staden inle-

dande skede från 1800-talets mitt spelade hästar, grisar och hundar en mycket viktig roll, något som sällan beaktats av kulturhistoriker som studerat modernitetens framväxt. När djuren försvann ur den moderna storstaden, försvinner de också ur historieskrivningen. Djuren i staden reducerades till någon kuriöst och glömdes bort i historieskrivningen, även om det som Thorsen visar finns gott om samtida källor där uppgifter om djuren i staden kan sökas: fotografier, berättelser, memoarer och litteraturen. Det finns data att hämta i såväl vetenskaplig som populärvetenskaplig litteratur, liksom ur olika statistiska sammanställningar. Tidens veterinärer rapporterade om det arbete de utförde och mot slutet av 1800-talet var många organiserade i djurskyddsföreningar, vars publikationer också innehåller intressanta tidsbilder. Thorsen fördjupar sig i hästens, kreaturens och fågellivets (i såväl bur som frihet) liv och leverne i Kristiania.

”Vad är en stad?”, frågar sig Thorsen. Är den byggnader, monument, gator, parker, fontäner och kloaker? Eller är den livet mellan husen, trafiken, ljuset som tänds och släcks, ljuden och lukten av kroppar i rörelse, svett, smuts och våt päls. Svaret är att staden utgör summan av allt detta. Djuren har utgjort en väsentlig del av stadsmiljön och relationen mellan djur och människa har även i det urbana ekosystemet varit betydelsefulla. Thorsens bok är baserad på en omfattande och bred empiri som ger oss fördjupade kunskaper om djurens och människornas samlevnad i Kristiania under senare hälften av 1800-talet. Som mer förtrogen med svenska förhållanden kan jag notera att det finns många likheter med Stockholm, och det skulle vara intressant att få jämförande studier från vår huvudstad.

DJUR OCH KRIG. Att våra sällskapsdjur påverkas av krig har vi blivit bryskt påminda om i samband med det ryska anfallskriget på Ukraina som bröt ut i februari 2022. Många hundar har övergivits i Ukraina och flera organisationer verkar för att hjälpa dem med mat. Vi har också sett hur flyktingar tagit med sig hundar, katter och andra sällskapsdjur när de flytt landet, och sådana djur har även nått Sverige. Det finns regler för att ta in djur till Sverige; 2022 rådde ett force majeure-undantag för sällskapsdjur som kommer med sina ägare från Ukraina. I mitten av maj meddelade Jordbruksverket att man kontrollerat över 900 hundar och katter som kommit från Ukraina. I Sverige uppstod samtidigt på sociala medier en diskussion huruvida man kunde ta med sig sina hundar och katter i skyddsrum i händelse av att kriget skulle komma hit. Det har tidigare skrivits böcker om hur djurparker drabbades eller hur fågel-

livet påverkades av världskrigen. Under andra världskriget dödades många burfåglar i samband med bombningar, och på kontinenten blev de uppätta när livsmedelsbristen blev för stor, berättar Hilda Kean i boken *The great cat and dog massacre. The real story of World War II's unknown tragedy* (University of Chicago Press, 2017). Många sällskapsdjur avlivades inför de förväntade tyska flygbombningarna av Storbritannien 1939. I september 1939 avlivades 400 000 hundar och katter på myndighetsinitiativ. Det innebär att under krigets första dagar avlivades 26 procent av Londons hundar och katter. Boken ger många intressanta insikter i hur djur drabbas under krig. En historia som nu fått oroande aktualitetsvärde.

HISTORISKA ELEFANTER. Det väckte ett visst uppseende för några år sedan när ett bevarat elefantfoster i Naturhistoriska riksmuseet samlingar som Linné hade beskrivit som en indisk elefant, och som länge ansågs vara typexemplar, i själva verket visade sig vara en afrikansk elefant. I stället har ett från 1600-talet bevarat skelett i Florens, beskrivet av John Ray 1693, nu blivit utsett till lektotyp för indisk elefant (*Zoological Journal of the Linnean Society* 170, 222–232). Elefanter har också länge funnits i menagerier och kringresande cirkusar. De är omgärdade med en särskild kulturell intensitet och därför finns en omfattande kulturhistoria förknippade med dem. I raden av böcker i ämnet elefantens kulturhistoria kan nämnas *Mensch und Elefant*, red. Wolfgang Stein (Umschau-Verlag, 1994) och Dan Wylie, *Elephant* (Reaktion Book, 2008). I Sverige har elefanter uppträtt och väckt många människors förtjusning av och till sedan 1804. Själv minns jag från 1960-talet att när cirkuselefanterna kom till min hemstad paraderade de på gatan nedanför vår skola och vi fick ledigt av vår snälle folkskollärare för att beskåda dem.

En som uppenbarligen fascinerats av elefanter är Torsten Jahn, som gjort ett imponerande detektivarbete och dykt djupt i källorna för att kartlägga elefanter på menagerier i Europa. Resultatet har blivit en diger volym om 435 sidor i stort format med titeln *Elefanten in Europa. 18. und 19. Jahrhundert* (Schüling Verlag, 2021). Här presenteras åtskilliga enskilda elefanter i ord och bild, men också elefanthållning i kringvandrande menagerier och mera permanenta sådana. Boken är indelad i fem delar, där den första avhandlar enskilda elefanter i kungliga samlingar. Det andra avsnittet handlar om kringfarande menagerier på den europeiska kontinenten. Av de menagerier med elefanter som också besökte Sverige nämns Heinrich Scholz, Alexander Eisfeldt och Gottlieb Kreutzberg (som visade den afrikanska elefantungen Pepita i

Humleträdgården 1862). Den tredje delen avhandlar kringfarande menagerier under 1800-talet på de brittiska öarna. Det finns en rad fina, ofta dramatiska, här återgivna illustrationer från 1800-talet, särskilt från Edmond Manders och George Wombwells ökända menagerier i England. Del fyra skildrar elefanter i zoologiska trädgårdar på de brittiska öarna; förutom Regent's Park också i Liverpool, Dublin med flera. Därpå följer avsnitt fem som redogör för djurparker på kontinenten, varav många anlades under 1800-talet. Köpenhamns zoo öppnades exempelvis 1859 och visade inledningsvis huvudsakligen nordiska djur. Först efter tjugo år fick man elefanter, Chang och Eng, genom den danska konsuln i Bangkok. Elefantkon Eng avled snart på grund av felaktig utfodring, ett öde den delat med många. Publikens godbitar har sällan varit nyttiga för djuren. Ett intressant kapitel i denna avdelning handlar om europeiska djurhandlare, ett ämne som egentligen tarvar en närmare undersökning. Borde kunna vara ett ämne för en doktorsavhandling i historia. Det växte fram en omfattande organiserad handel under senare hälften av 1800-talet, där stora firmor försåg djurparker, menagerier och cirkusar med vilda djur i Europa och Nordamerika. En i boken återgiven prislista från Carl Hagenbeck med över 25 namngivna elefanter talar sitt tydliga språk. I boken återges också ett större antal 1800-talsvykort med menageri- och djurparks-elefanter. Avslutande avsnitt sju förtecknar kända menagerieelefanter och deras öden samt listar olyckshändelser där elefanter varit involverade. Listan är lång och visar att elefanter knappast är några harmlösa djur i fångenskap.

Boken är tyskt faktatät, definitivt vederhäftig, kanske inte speciellt problematiserad, men här finns mycket att hämta för elefant- och zoonördar. Språket är rakt på sak utan onödig samtidsjargong. Vi tackar och tar emot. Visst saknar jag några uppgifter från Sverige, men annars finns mycket nytt också för mig. För den som annars vill hålla sig à jour rörande dagens utveckling av elefanthållning och djurparker runt om i världen rekommenderas *Zoo Grapevine & International Zoo News*, grundad av Independent Zoo Enthusiasts Society 1995. Tidskriften utkommer med fyra nummer per år, och innehåller både nutids- och historiskt inriktade artiklar, och har dessutom en gedigen recensionsavdelning. Vi kan konstatera att det i synnerhet på tyskspråkigt område utkommer många historiska monografier över olika zoologiska trädgårdar och zoodjursmonografier på kontinenten. *Zoo Grapevine* ger möjlighet att hålla den intresserade uppdaterad.

Ingvar Svanberg

Notiser och meddelanden

TILL 300-ÅRSMINNET AV FREDRIC HASSELQUIST (1722–1752). I år är det 300 år sedan Fredric Hasselquist föddes, en av de första av Linnés många resande lärjungar. I likhet med de flesta av de berömda lärjungarna är hans liv och verksamhet väl kända sedan tidigare, men med anledning av 300-årsminnet ska vi här erinra oss huvudlinjerna i hans visserligen korta men mycket produktiva levnad.

Hasselquist föddes den 2 januari 1722 i ett prästhem i Törnevalle i Östergötland. Hemmet var fattigt, föräldrarnas äktenskap olyckligt, modern intogs så småningom på Vadstena hospital på grund av ”melankoli och depression”, även fadern avled tidigt. Den unge Hasselquist stöddes därefter av sin morbror, David Pontin, kyrkoherde i församlingen, men när även morbrodern gått bort, stod han vid 14 års ålder utan förmyndare och försörjning. Han fick dock fortsätta sin skolgång i Linköping mot att han hjälpte yngre barn med undervisningen. Höstterminen 1741 skrevs Hasselquist in vid Uppsala universitet, Östgöta nation, med avsikten att läsa medicin och sökte sig tidigt till Linnés undervisning. Han ska ha varit utåtriktad, deltog aktivt i nationalslivet, deklamerade egna dikter, men tvingades till flera avbrott i sina studier, dels på grund av sjukdom, lungbesvär följde honom livet ut, dels för att han var tvungen att försörja sig. Så undervisade han yngre studenter från Östergötland i botanik, och utövade bitvis dessutom en viss läkarpraktik. I juni 1746 disputerade han för Linné pro exercitio på avhandlingen *Vires plantarum*, och kom efter detta direkt under Linnés beskydd med bland annat lärorika besök i dennes tjänstebostad, nuvarande Linnémuseet. Några år senare, 1749, disputerade Hasselquist i medicin pro gradu för Nils Rosén, på ett antal teser om hur man föreskrev behandlingar och ställde diagnoser och så vidare.

I en föreläsning 1747 hade Linné påpekat för sina studenter, att Palestinas växt- och djurliv var lika okänt, som ”de mest avlägsne Indier”. Detta väckte Hasselquists intresse och han beslöt att bli den som upptäckte eller beskrev floran och faunan i dessa områden, viktigt för att förstå och tolka Bibelns texter rätt. Det här var ämnen som låg i tiden, inte minst genom Olof Celsius den äldre som år 1745–1747 hade utgivit sitt stora arbete om Bibelns växtvärld, *Hierobotanicon sive de plantis Sacrae Scripturae*. Det blev ju mer eller mindre uppenbart att enda sättet att besvara dessa frågor var att resa till dessa trakter, ett uppdrag som Hasselquist på detta sätt gav sig själv, givetvis med stöd av Linné. Efter stora problem med resans finansiering, akademiska stipendier

och insamlade medel från både samfund och enskilda, avreste Hasselquist den 7 augusti 1749 med skeppet *Ulrica* från Stockholm.

I november anlände han till Smyrna, nuvarande Izmir, i Turkiet där han blev omhändertagen av den svenske konsuln Anders Rydelius. Här stannade Hasselquist under vintern och fram till och med våren 1750, utforskade ortens växt- och djurliv och påbörjade samlingar av naturalier, samt iakttog med en viss häpnad hur den praktiska läkekonsten utövades. Vid det här laget hade hans reskassa sinat och i flera brev vädjade han till Linné om fortsatt finansiering av resan, som annars skulle bli omöjligt att genomföra, framförallt till Palestina, som ju var det huvudsakliga resmålet. När resan sedan fortsatte, var det dock inte i första hand till Palestina utan till Egypten, detta på ett uppdrag som tillkommit utöver det uppgjorda reseprogrammet. Han hade nämligen förordnats som vicekonsul i Alexandria av det svenska sändebudet i Konstantinopel, Gustaf Celsing, detta i syfte att tillvarata svenska handelsintressen. Jämfört med de stora handelsnationerna, framförallt Frankrike och Storbritannien, som gjorde stora export- och importvinster i Orienten låg det svenska handelsutbytet med asiatiska länder på en klart lägre nivå. Det var det nybildade Levantiska handelskompaniets förhoppning att det, genom att tillsätta den unge svensken, skulle uppnå större lönsamhet och mer varierad import av exotiska produkter, som tyger, färgämnen, kryddor med mera. Själva uppdraget som medförde flera resor in i Egypten och ett längre uppehåll i denna region än vad som från början var avsett kom dock att misslyckas radikalt, detta på grund av ett invecklat intrigspel, med främst franska handelsmän inblandade.

Däremot medförde den längre och påtvingade vistelsen i Egypten möjligheter till omfattande naturvetenskapliga observationer och undersökningar samt insamlande av material i en skala som Hasselquist själv knappast hade kunnat förutse. Resultaten från Egypten utgör hans livsverk i precis lika hög grad som de från Palestina. I brev till Linné beskriver han landet som "et bland de märkvärdigaste på vårt jord klot". Hans undersökningar rörde bland annat, "musas" det vill säga bananens anatomi, samt befruktningen hos dadlar och fikon, där han kunde bekräfta de linneanska tankegångarna. Stort intresse ägnas dessutom allt som rörde ekonomi och hushållning, till exempel beredningen av salmiak och andra typer av hälsopreparat. I Egypten besökte Hasselquist också pyramiderna och fick se mumier och deras gravar, men hävdade att han egentligen var mer fascinerad av att studera Nilens flödande samt en mängd olika djur och växter i floddeltat. Det hindrade dock

inte honom och hans medarbetare att ta mänskliga mumier med sig och införliva dessa med de övriga samlingarna. En fråga som Hasselquist ägnade särskild uppmärksamhet handlade om Johannes Döparens spis i öknen, de omtvistade "Johanni gräshoppor". Så står det nämligen i evangelierna, men hade ifrågasatts av många senare uttolkare, medan Hasselquist kunde visa att gräshoppor fortfarande äts av öknens beduiner, det fanns alltså en överensstämmelse med grundtexten i evangelierna och i landets naturalhistoria.

Från Egypten reste Hasselquist vidare i mars 1751 först till Damiette och sedan till Jaffa, dit han kom i april. De följande tre veckorna besökte han Jerusalem, samt gjorde utflykter till Jeriko, Döda havet samt Betlehem och Nasaret med flera heliga platser, vilket resulterade i ytterligare undersökningar och insamlande av observationer och specimina rörande den bibliska naturalhistorien. Därefter återvände han till Cypern i en månad för att sedan resa tillbaka till Smyrna. Där tillbringade han hösten 1751 med att ordna sina anteckningar och samlingar, och inväntade möjligheten att få besöka Konstantinopel. Det besöket blev dock inte av på grund av en grasserande pestepidemi, och andra katastrofer, jordbävningar med mera som skördade mängder av liv. Avsikten var sedan att återvända till hemlandet med sina samlingar, men den 9 februari 1752 avled Hasselquist, uppenbarligen efter att ha återfått symtom på den lungsjukdom han haft med sig från Sverige, och begravdes på den engelska kyrkogården i Smyrna.

Själva resan och det ihärdiga arbetet med att observera, insamla och beskriva de naturalhistoriska fynden kan man följa dels i korrespondensen med Linné från december 1749 till och med december två år senare, inalles tjugotre bevarade brev, varav fyra från Linné, dels, och framförallt i den av Linné utgivna *Iter Palaestinum eller Resa til Heliga Landet förrättad ifrån år 1749 til 1752. Med beskrifningar, rön, anmärkningar öfver de märkvärdigaste naturalier på hennes Kongl. Maj:ts befallning utgifven af Carl Linnaeus* (1757), som bygger på Hasselquists egna efterlämnade texter, inklusive de flesta av de bevarade breven från honom. Här finns inledningsvis Linnés berömda företal, där han ger sin syn på Hasselquists liv och verk, följt av själva reseberättelsen från augusti 1749 till och med juli 1751 på 185 sidor, samt därefter flera hundra sidor med "Descriptiones" utav den naturalhistoria han mött i Egypten och Palestina, ett avsnitt om "Philologia sacra", ett tiotal sidor om medicinska förhållanden, ett avsnitt om handelsfrågor samt alltså ett stort antal brev. Utav de brev som bevarats, samt av andra brev i Hasselquists korrespondens under resan, Linné var definitivt inte den enda korrespondenten, det framgår

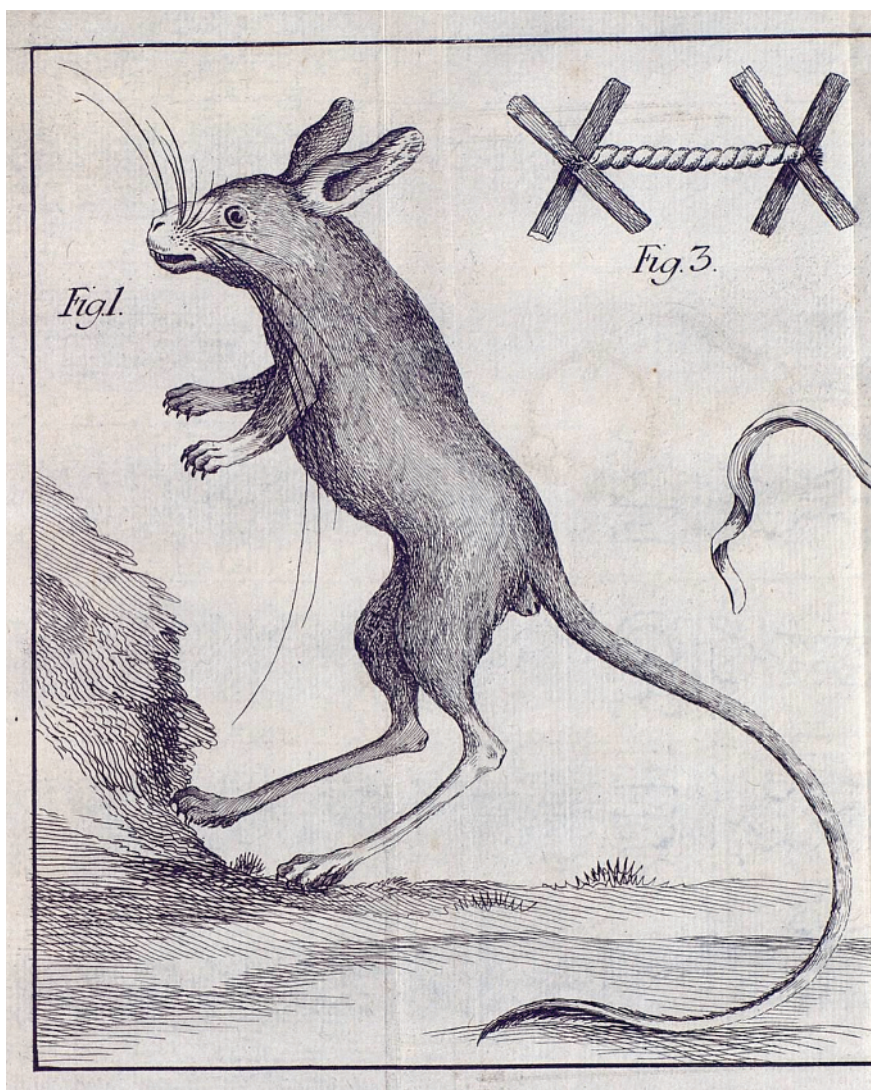

Illustration ur "Egyptiska Bärgr-Råttan. Beskrifven", Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 13, 1752, 123–128.

att flera brev skickats dem emellan, men på olika sätt inte nått fram till adressaten, bland annat på grund av problem med portobestämmelser med mera.

Hasselquist höll Linné underrättad om sina observationer och sina naturalhistoriska fynd och skickade kontinuerligt in texter för publicering, varav tio artiklar publicerades i Vetenskaps societetens acta, och ytterligare fem i Vetenskapsakademiens handlingar, samtliga publicerade 1750–1752. Till de senare hör till exempel, en kortfattad redogörelse för en på sin tid mycket omtalad åkomma i det syriska Aleppo, något som han skulle återkomma utförligare till i *Iter Palaestinum*, en beskrivning av den egyptiska ”Bärg-Falken”, om salmiaktillredningen i Egypten, samt om gräshoppor som föda hos araberna och den egyptiska ”Bärg-Råttan”. Så länge som resan fortfarande pågick publicerade Linné dessutom i *Lärda tidningar* ett antal av de brev Hasselquist skickade honom från december 1749 till september 1751. Han blev också den lärjunge som fick mest publicerat under själva resan.

Efter Hasselquists bortgång följde en flerårig aktion för att få hem hans samlingar till Sverige. Det visade sig vara ett komplicerat företag eftersom Hasselquist hade varit tvungen att sätta sig i skuld och borgenärerna tagit hans ägodelar i beslag. Det var Rydélius i Smyrna som kontaktade Linné därom, varefter en lång rad inflytelserika aktörer i det linneanska nätverket tillfrågades, såsom Vetenskapsakademiens sekreterare, Pehr Wilhelm Wargentin samt vännen och kollegan Abraham Bäck som i sin tur informerade Carl Gustaf Tessin. Han hade visserligen nyligen avgått som kanslipresident, men hade fortfarande stort inflytande inom rikets ledning. Även om hans, senare så bekanta, samarbetssvårigheter med drottningen Lovisa Ulrika redan hade börjat visa sig, så visade hon sig, som den upplysta monark hon ville framstå som, vara intresserad av att lösa in skulderna, och på så sätt få de värdefulla samlingarna till Sverige. Sommaren därpå, 1753, kom så till Drottningholm och drottningens naturaliekabinett, samlingar med insekter, olika specimina inlagda i sprit, stenprover, en mumie i sin kista, samt ett antal arabiska manuskript, avsedda för Uppsala universitetsbibliotek jämte medicinska preparat och herbarier med pressade växter. Samlingarna katalogiserades och beskrevs senare av Linné som fick bege sig till Drottningholm för att utföra detta.

Intresset för en beskrivning av resan och de iakttagelser Hasselquist var stort, inte bara i Sverige, utan även utomlands. Om detta vittnar det faktum att *Iter Palaestinum* översattes till tyska 1762, engelska 1766, franska 1769 och holländska 1771, samtliga med merparten av breven till Linné inkluderade, den engelska utgåvan med illustrationer från Hasselquists egna verk och den

mojeliget är ~~fränt~~ fullgöra min skyldighet,
så väl at lemna Hr. Archiatern underrättelse
om mina göromål under min resa, som ock at
på något sätt årsätta saken af den förmön
hvilken jag ej kan äga, at närvarande så vi
sa min vördnad.

Sedan mit fästa, har jag sedt mig vidare om
kring i Agypten, och haft tillfälle at lära kän
na et land som säkert är et bländande märkvar
digaste på värd jord klot.

Hvad jag här haft tillfälle at göra i Natural
historien, tackas Hr. Archiatern inhämta af
hooföljande förteckningar. Jag kunde öka dessa med
et större antal, men jag har velat opnämna de
förnämsta, och dem jag haft tid at utarbeta så
mycket mojeliget är, under en resa der man ej
har tillgång på ~~fluctorer~~ ^{fluctuerer}, som äro nödige at jämn
föra. Jag bifogar några beskrifningar, hvilka
om Hr. Archiatern finner värdige at gillas,

Ur brev från Fredric Hasselquist till Carl von Linné, Kairo den 7 februari 1751, i
The Linnaean Correspondence, LI170. Originalmanuskriptet tillhör The Linnean
Society, London.

holländska med listor över abonnenter i Nederländerna! *Iter Palaestinum* utgavs dessutom som faksimil i Sverige av bokförlaget Rediviva 1969.

Breven till och från Hasselquist och Linné, tidigare utgivna i *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* I:7 (1917), återfinns numera i *The Linnaean Correspondence* i den digitala plattformen Alvin på Uppsala universitetsbibliotek <https://www.alvin-portal.org/> Där finns självfallet också Linnes korrespondens med Bäck, Tessin och Rydellius samt med Vetenskapsakademiens sekreterare. De brev Linné publicerade i *Lärda tidningar* har utgivits på nytt i *Herr Archiatern och Riddaren Linnaeus i Lärda Tidningar 1745–1780*, red. Ove Hagelin, Hagströmerbibliotekets skriftserie 1654-5354 (2007). Forskningen över Hasselquists liv och verk är relativt omfattande, här kan särskilt framhållas Carl-Otto von Sydow, "Hasselquist, Fredric", i *Svenskt biografiskt lexikon* 18 (1969–1971), Sverker Sörlin & Otto Fagerstedt, *Linné och hans apostlar* (2004) samt Thord Silverbark, *Dr. Hasselquists resa. Linnélärjungen i Mellersta Östern 1749–1752* (2008), och i samtliga verk anförda källor och litteratur, i synnerhet Silverbarks framställning vad gäller Hasselquists uppdrag som vicekonsul samt för förhandlingarna om att få hem samlingarna. En nyligen publicerad artikel är Sabira Ståhlberg & Ingvar Svanberg, "Fredrik Hasselquist. Linnélärjungen som utforskade Anatolien, Egypten och Palestina", i Olof Heilo (red.), i temanumret "Resenärer" av *Dragomanen. Årsskrift för Svenska forskningsinstitutet i Istanbul* (2021), 31–42.

Eva Nyström

PETER FORSSKÅL'S LAST DAYS in the Yemen highlands. Peter Forsskål (born in Helsinki in 1732, died in Yarim in 1763) is remembered as a student and apostle of Professor Carl Linnaeus, a dedicated Enlightenment era naturalist and philosopher ahead of his time. Nearly 260 years have elapsed since his untimely death, and only recently has he justifiably earned, and kept a place amongst the unforgettable naturalists of the mid-eighteenth century.

The Danish scientific expedition to Southwest Arabia, a group of six young men with Danish, Swedish, and German backgrounds representing different disciplines, started with great expectations from Copenhagen in early 1761. They reached Yemen in a little less than two years via Marseille, Malta, Constantinople, and Egypt (Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern*, 1 (Copenhagen, 1774); Lawrence Baack,

Undying curiosity, Carsten Niebuhr and the Royal Danish Expedition to Arabia (1761–1767) (Stuttgart, 2014)).

After landing at al Luhayyah, on the Red Sea coast in north-western Yemen in late October 1762, the explorers spent months conducting intensive and enthusiastic fieldwork in friendly cooperation with locals. This, however, ended abruptly when the party reached al Muchā in April 1763. Severe problems with the authorities began to mount. Additionally, the hot, damp, and unhealthy climate affected the well-being of the whole group. The adverse conditions resulted in the first casualty, the death of the group's philologist.

The journey continued to Ta'izz, a flourishing town at the foot of Jebel Sabir at the altitude of 1,400 metres. Even here, they were under great stress as problems continued. The dilemma on whether to continue to San'a, the capital, where they had an appointment with the imam or return to al Muchā was the key question. Travelling on one's own inside Yemen was not an option for foreigners in the eighteenth century. Formal consents were necessary. After several indecisive to and fro shifts, permission to continue finally came. The camels were loaded and the group was ready to restart their journey, but tragically Peter Forsskål's health had collapsed. Nevertheless, true to himself, he refused to delay any longer and they departed for San'a. The group commenced from Ta'izz on June 28th, in a low mood with Forsskål's condition extremely unstable. All wished to settle the business with the imam and join the English fleet, which was to sail from al Muchā to India in August, with the summer monsoon and then continue back to Europe. The desire to return home as soon as possible had grown, but it was not to be.

The small caravan of five expedition members with camels and donkeys with their drivers had left Ta'izz for San'a by the northeast highland route via Sumara Pass. (On highland Yemen experiences, see Hugh Scott, *In the High Yemen*, 2nd edition (London, 1947), especially chapter XIII: "Through the highlands to San'a", 98–116. Scott has described the grand beauty and the interesting nature of Yemen highlands in this documentary book on the British Museum entomological expedition to Yemen in 1936–1937. Peter Forsskål is here frequently referred to.)

The road winded along steep hillsides and valleys. The district was not uninhabited. There were many small villages along the way. They rested in roadside inns, rest houses, and in caravanserais along the journey. By July 2nd they had reached the town of Ibb, at 2,000 metres in altitude on a mountain spur. They left Ibb along a paved road. However, the paved road gave way to

An engraving of the town of Yarim after the drawing by Carsten Niebuhr from his Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern, 1 (Copenhagen, 1774). It shows the view from the room where Peter Forsskål was lying on his deathbed. This is a mirror image, engraved by A. J. Defehrt (1723-1774).

the difficult highland terrain replete with sharp turns and bridges. The camels had to be led one by one through the worst places. The progress slowed. This was hard for Forsskål, whose condition was again getting worse. Eventually, on July 4th, they reached the small village of Mensil on the slopes of Jebel Sumara, a 3,000 metre high mountain. By then, their mental and physical fatigue was immense. In Mensil, they paused in a comfortable caravanseraï, but for only one night after a dispute with the camel drivers who were in a hurry. Forsskål was able to rest only for a while. After zigzagging on slopes of Jebel Sumara, the road descended abruptly onto the highland Yarim plateau.

Eventually, Forsskål's condition became unbearable. Finally, the group had to take a longer break in the small town of Yarim on the plateau. They settled at an inn but had to leave because of restless and curious locals. A hut was hired where Forsskål could rest. He never recovered but passed away in slumber on the morning of July 11th, at 9:30, 1763, after falling into restful sleep the previous evening. (On Forsskål's last days and death, see Niebuhr 1774, 394–405; Lulu Anne Hansen & Martin Rheinheimer, "Niebuhr im Jemen

After 229 years, in November 1992, I was travelling with a British Museum group from Ta'izz to San'a via Yarim. As the site of Peter Forsskål's death, Yarim was for me, the number one goal on this historically oriented excursion. It was getting late, and we had to hurry. Our tour leader Dr. Selma al'Raid was well prepared. She was obviously familiar with the place and the bus was directed without delay to a viewpoint. There was just enough time before twilight for me to take this snapshot in the light of the setting sun. Although the hut where Forsskål died has long since disappeared, it must have been nearby. The viewing spot could hardly have been a better one. Photo: Marjatta Rautiala.

und die Ehre des Reisenden in der Fremde", in Martin Rheinheimer (ed.), *Grenzen in der Geschichte Schleswig-Holsteins* (Neumünster, 2006), 237–280. On Forsskål's death, 261–268.)

To arrange a respectable burial for a European was no easy matter in this Muslim country. The burial of Peter Forsskål was complicated, carried out by night, and in great haste. He was buried in a coffin in the European manner. However, that should not have been done because the grave and the coffin was ransacked in hope of treasures. A reburial had to be done elsewhere without the coffin, which was given to the gravediggers in payment. News of the reburial reached the others only later after the group had continued towards San'a. During the bygone decades many have tried to locate Peter Forsskål's

grave but failed, and to this day, his final burial place is unknown. In highland Yemen, the memory of Forsskål has faded into oblivion. In Europe, he is remembered thanks to Carsten Niebuhr, the sole survivor of the Arabian journey, who came home after a 7 year odyssey. He finally organized and published the Forsskål-material which over the years had reached Europe. (On Niebuhr's collected papers as well as other important documents concerning the expedition to Arabia, see Baack 2014, 23, n. 19.)

Marjatta Rautiala

GUINEA PIGS IN EIGHTEENTH-CENTURY SWEDEN. The domestic guinea pig, *Cavia porcellus* (Linnaeus, 1758) got its Swedish name *marsvin* (known since 1638) from its trans-ocean origin ('pig from other side of the ocean'). It was already domesticated in the Andes as an important source of protein in pre-Columbian times, probably between 4,000 and 7,000 years ago. Scholars assume that it originates from the montane guinea pig, *Cavia tschudii* Fitzinger, 1867. The domestic species reached Europe with the Spanish and Dutch seafarers in the early sixteenth century. The Swiss naturalist Conrad Gessner first described the guinea pig in Europe in 1554 in his *Historia animalium*. He made an illustration based on a live specimen he had received from a friend in Paris. He named the animal *cuniculus vel porcellus indicus*, i.e., 'a rabbit or rather piglet from India'. Later, he had obtained a pair of guinea pigs from another friend. He could thus give precise information about their colour polymorphism, feeding habits and extraordinary fertility. Gessner adds that he has not tried to eat the flesh. Skeleton remains dated 1574–1575 have recently been recovered at Hill Hall, a manor in Essex, England, and are the oldest known archeological evidence for guinea pigs in Europe (Sheila Hamilton Dyer, "Animal Bones", in P. Dury & R Simpson (eds.), *Hill Hall: A singular house devised by a Tudor intellectual* (London, 2009), 346). Another skeleton has been found in a site in Mons, Belgium, of somewhat later date (Fabienne Pigière et al., in *Journal of Archeological Science* 39 (2012), 1020 ff.).

We do not know exactly when guinea pigs reached Sweden. In a protocol from Stockholm Palace in 1666, roots and cabbage are mentioned as fodder for the young King Charles XI's *Mahrswyn* (i.e., guinea pig). The king liked to surround himself with exotic pets and had many species in the castle. It was not until the eighteenth century that information about guinea pigs became

A Guinea pig from Carl Linnaeus's dissertation De mure indico defended by Johannes Justus Nauman 1754.

more detailed. When Carl Linnaeus in the summer of 1746 visited Karlstad he writes that “guinea pigs are here in Sweden a foreign species, which in a few places, for the sake of amusement, are fed and raised in the house”. The guinea pigs observed by Linnaeus belonged to Nils Lagerlöf (1688–1769), Superintendent of the Diocese of Karlstad. Linnaeus describes the guinea pigs in his *Wästgöta-Resa* (1747), 244–245.

Apparently, Lagerlöf donated some guinea pigs to Linnaeus in the late summer of 1748. In a letter to botanist Eric Gustaf Lidbeck (1724–1803) on August 30, 1748, Linnaeus writes: “I received 3 guinea pigs yesterday from your honest priest in Wermeland. Thank him for them as a man of honour. They are quite funny and talk all day”. An obviously enthusiastic Linnaeus was delighted by the guinea pigs that “spoke” in their cage.

A few years later, in 1751, the disciple Pehr Kalm arrived back from North America. He brought three guinea pigs to Sweden, one of which was a pregnant female. It is not known whether Linnaeus received any of them. The next time Linnaeus's guinea pigs are mentioned in the sources is in the dissertation, *De mure indico*, from 1754 (available in a Swedish translation by Johnny Strand from 2007). The treatise gives a detailed account not only of

the zoological description of the guinea pig, but also of how they were fed, of their behaviour, reproduction and care. Apparently, they were well cared for in Linnaeus's home on Svartbäcksgatan in Uppsala. The thesis shows that Linnaeus studied them carefully. Even in the 1760s, Linnaeus had guinea pigs in his care. The guinea pigs were housed in the orangery, where they reproduced without difficulty. We do not know if Linnaeus gave guinea pigs to other interested persons.

In a letter to Linnaeus from 5 June 1763, physician Johan Otto Hagström shares his observations of what guinea pigs eat. Among other things, Hagström writes that guinea pigs appreciate *Gagea lutea*. In addition, he writes that, as well as carrots, guinea pigs like to eat *Galium verum*, *Pimpinella saxifraga* and spruce (*Bref och skrivelser* VI, 257–259). Grill had a stuffed specimen in his private Museum Naturalium at Söderfors manor, but we do not know if he had it while it was still alive before it died or received it from elsewhere (P. G. Lindroth, *Museum Naturalium Grillianum Söderforssiene* 1788, 4).

The guinea pig was originally domesticated to serve primarily as human food in the Andes. In Europe it seems to have been primarily a companion animal in the eighteenth century. Linnaeus's thesis mentions that the guinea pig can be cooked and that it tastes better than chicken, but does not reveal any personal experience of eating it. Bengt Bergius refers in *Tal, om läckerheter* I (1785), 147–149, like Linnaeus, several foreign sources concerning the culinary properties of the guinea pig. They would be especially tasty if they were kept outdoors, he wrote. However, no experiences from Sweden are reported. During the nineteenth century, guinea pigs became more common in Sweden, both as laboratory animals in medicine and as pets.

Ingvar Svanberg

LINNEANA! Linné och 1700-talet i arkiven och praktiken. 1700-talet har lämnat många spår, men hur ska man närma sig dem för att förstå 1700-talets värld, dess smaker, dofter, erfarenheter och sätt att resonera? I tvådagars-symposiet "Linneana! Linné och 1700-talet i arkiven och praktiken" tog som utgångspunkt de materiella spåren efter Carl von Linné och hans krets. Genom linneanska manuskript som handlar om medicin, botanik och resande närmade sig symposiet 1700-talet ur olika vinklar och utforskade botanik och medicin genom alla sinnen; visuellt, kroppsligt och sensoriskt. Det gick av

stapeln i Orangeriet, Linnéträdgården, Uppsala den 19–20 maj 2022 och samlade ett åttiotal deltagare. De som presenterade bidrag var Nils-Otto Ahnfelt, Linda Andersson Burnett, Helena Backman, Lo Barck, Isabelle Charmantier, Cajsa Ekstav, Hjalmar Fors, Emma Hagström-Molin, Hanna Hodacs, Staffan Müller-Wille, Eva C. Nyström, Kristiina Savin, Anna Svensson, Roger Tallroth, Nils Uddenberg och Annika Windahl Pontén. I symposiet ingick avsmakningssessioner av kaffe- och tesurrogat samt av livselixiret Hjärnes Testamente. Deltagarna inbjöds också att dansa menuett och polska. Symposiet var ett samarbete mellan institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, och Hagströmerbiblioteket, Karolinska Institutets och Svenska Läkaresällskapets historiska bibliotek.

Hjalmar Fors

THE LIBRARY OF LEUFSTABRUK. Den 8–10 juni hölls ett internationellt symposium för inbjudna forskare kring Leufstabiblioteket på Lövestabruk med anledning av det avslutade projektet ”The Library of Leufstabruk”. Projektet, bekostat av Riksbankens jubileumsfond, har lett till att samtliga tryckta böcker i det tidigare privata 1700-talsbiblioteket nu är katalogiserade i den nationella bibliotekskatalogen Libris. Nederländska verk är även upptagna i den holländska databasen Short Title Catalogue Netherlands (STCN). Boksamlingen ägs sedan 1980-talet av Uppsala universitetsbibliotek. De flesta volymerna står kvar på plats i den vackra biblioteksbyggnaden, ritad och inredd av Jean Eric Rehn och uppförd 1757–1758.

Grundaren av biblioteket bruksägaren och entomologen Charles De Geer (1720–1778) och Carl von Linné hade goda personliga förbindelser, inte minst genom Vetenskapsakademien där Charles De Geer blev upptagen redan vid 22 års ålder. Böcker av Linné och hans lärjungar finns i biblioteket, liksom tre handskrifter av Linnés hand, *Catalogus plantarum rariorum Scaniae* (1728), *Hortus Uplandicus* (1730) samt *Adonis Uplandicus* (1731). Handskrifterna, liksom andra verk av stort kulturhistoriskt och ekonomiskt värde i Leufstabiblioteket, har flyttats in till Universitetsbibliotekets specialsamlingar på Carolina Rediviva av bevarandeskäl. Tyvärr finns inte Linnés brev till Charles De Geer bevarade, men De Geers brev till Linné, vilka i dag finns på Linnean Society i London, finns publicerade och kommenterade i Thomas Totties bok *Ädle och Höglärde H. Archiater. Om Charles De Geer och hans brevväxling med Carl von Linné* (2007).

De ungefär 10 000 titlarna omfattar en mängd ämnen, däribland naturvetenskap och skönlitteratur, är största delen på franska och tryckta på kontinenten, och till stor del inköpta genom bokhandlare i Nederländerna eller Stockholm. Entomologen Charles De Geer har även köpt in naturvetenskaplig litteratur av Olof Rudbeck den yngre, och efter dennes död även på en därpå följande bokauktion (se vidare Erik Hambergs artikel ”Rudbeckarnas botaniska böcker hos Charles De Geer i Leufsta”, *SLÅ* 2018, 75–98). Eftersom biblioteket tillhört familjen De Geer, har biblioteket något av en holländsk prägel. Bland symposiets deltagare syntes därför flera tillresta från Haag och Amsterdam.

Symposiets första dag hölls på Carolina Rediviva. Överbibliotekarie Lars Burman hälsade välkommen och därefter hölls två föredrag med anknytning till den holländska katalogen STCN, dels av före detta chefen för specialsamlingarna vid nationalbiblioteket i Haag Marieke van Delft, dels av bokhistorikerna Ester van Gelder och Ann-Marie Hansen. Därefter berättade konstvetare Per Widén om Leufstabibliotekets gravyrsamling och musikvetare Monika Glimskär om Charles De Geer och musiken, med utgångspunkt från noter i tryck och handskrift ur samlingarna. Dagen avslutades med en visning med exempel ur det material ur Leufstabiblioteket som i dag förvaras på Carolina Rediviva, däribland handskrifter, planschverk, gravyrer och notblad.

Andra dagen hölls symposiet i Orangeriet i parken till Lövestabruks herrgård. Under förmiddagen låg fokus på Leufstabruk och boksamlingarna. Ett föredrag av Göran Rydén, professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet, satte in järnbruket i ett internationellt sammanhang. Föredrag av idéhistoriker Linn Holmberg, författare Carina Burman och idéhistoriker Erik Hamberg gjorde fördjupningar i boksamlingen och dess innehåll. På eftermiddagen breddades perspektivet med föredrag om andra privata böcker och boksamlingar, hållna av idéhistoriker Jacob Orrje, Jonas Nordin, professor i bokhistoria i Lund, samt Pierre Delsaerdt, professor i historia i Antwerpen. Dagen avslutades med liten orgelkonsert i Lövestabruks kyrka, visning av herrgård och bibliotek, samt middag på herrgården med underhållning i form av levande musik och dans, med noter ur Leufstabiblioteket.

Tredje dagen var symposiet tillbaka på Carolina Rediviva igen, och fortsatte med utblickar och jämförelser med andra boksamlingar av litteraturvetare Tim Berndtsson, forskningsbibliotekarie Henning Hansen, Outi Merisalo, professor i filologi i Jyväskylä, och Marc Purcell, chef för specialsamlingarna på universitetsbiblioteket i Cambridge. Under senare delen av dagen kom

åter Leufstabiblioteket och Charles De Geer i fokus, med föredrag om bokhandeln Luchtmans i Leiden av Irene van Dijk, en ingående studie av en kort resedagbok skriven av Charles De Geer under hans resa från Utrecht mot Stockholm 1738 av Reinder Storm, samt en reflektion över vad vi inte hittar bevarat i Leufstabiblioteket i dag, hållet av bibliograf Alex Alsemgeest, som varit medverkande i projektet vid sidan av bibliotekarierna Peter Sjökvist (projektledare) samt Helena Backman, båda vid Uppsala universitetsbibliotek.

Efter dessa dagar är förhoppningen att forskare och studenter ska fortsätta intressera sig för samlingarna, och genom den katalogisering som nu är klar finna uppslag till forskningsämnen som kan ge oss nya insikter kring bibliotek och boksamlande under 1700-talet i allmänhet och Leufstabiblioteket i synnerhet. Inte bara projektet utan även denna konferens var generöst bekostat av Riksbankens jubileumsfond.

De ovan nämnda breven från De Geer till Linné och de tre handskrifterna i Leufstabiblioteket av Linnés hand finns fritt tillgängliga i digital form via databasen Alvin (www.alvin-portal.org).

Helena Backman

BANKS, SOLANDER OCH ISLAND – symposium och seminarium i Reykjavik, 1772–2022. Den 29 augusti 1772, en lördag, landsteg Joseph Banks och Daniel Solander på Island vid Hafnarfjörður, den dåvarande hamnen, i dag en förort till Reykjavik. De hade ankommit med briggen *Sir Lawrence*. Deras möte med islänningarna och den danska koloniala förvaltningen, anförd av stiftsamtmannen Lauritz Thodal och amtmansparet Stephenson, guvernören Ólafur och dennes hustru Sigríður Magnúsdóttir (själv dotter till en amtmann och en "Lady", som Banks skriver i sin dagbok), har skildrats förr i Banks- och Solanderlitteraturen, men sällan särskilt utförligt.

Expeditionens rykte har inte heller varit det bästa. Den blev nödortfiktig förberedd och skedde sent på säsongen. Banks hade egentligen förberett sig för, och satsat avsevärda egna medel på, att följa James Cook på *Resolution* samma år för en andra världsomsegling, men drog sig ur i ett sent skede på grund av vad han uppfattade som Amiralitetets alltför torftiga villkor ombord. Han fick snabbt ändra sina planer och valde att använda de medarbetare han redan städslat – däribland vetenskapsmän, illustratörer, musikanter, fyra svenskar och en fransk kock – och den utrustning han anskaffat för att i stäl-

let med sin hyrda brigg bege sig till Island. Där, föreställde sig Banks, hade ingen ”good naturalist” verkat och således kunde även ett kort besök ge rik utdelning. Föreställningen var inte alldeles korrekt. Danska naturalhistoriker hade varit där och två franska expeditioner hade nyligen angjort Island, 1767 och 1771–1772. Naturalhistoriskt gav resan inte heller särskilt mycket. Föga blev publicerat och den lilla *Flora Islandica* Solander skrapade ihop utgör inget undantag och ligger ännu otryckt i London.

Resan fick ändå betydelse, fast i andra avseenden, betydligt större än de rent vetenskapliga. Island blev till att börja med mer känt. En av svenskarna på resan var Uno von Troil, brett studerad i Uppsala, sedermera svensk ärkebiskop, vars *Bref rörande en resa til Island* kom ut 1777 (ny uppl. 1933) och snart blev vida läst på flera av de stora europeiska språken. Mer skulle komma, främst genom Banks egen karriär. Standardverket om den isländska expeditionen, och om Banks och Island, Anna Agnarsdóttirs *Sir Joseph Banks, Iceland and the North Atlantic 1772–1820* (London: Routledge & The Hakluyt Society, 2016), ger en god överblick, både av det större politiska sammanhanget och av det vetenskapliga arbetet under den dryga månad besöket varade.

Den drygt sjuhundrasidiga volymen ägnas huvudsakligen åt en ederad och kommenterad redovisning av dagböcker, brev och andra dokument från och kring hela Banks isländska och nordatlantiska engagemang. Den som följer alla dessa dokument får den mest detaljerade skildring som finns av skeendet sensommaren 1772 med botaniska och geologiska exkursioner, inte minst bestigningen av den ryktesomspunna vulkanen Hekla, och spridda iakttagelser av folkliv och kultur. Men volymen ger också en djup inblick i Banks geopolitiska roll som beskyddare av Islands fortbestånd som danskt territorium i den känsliga konflikten med Storbritannien under Napoleonkrigen. Som helhet tecknar volymen bilden av ett större historiskt sammanhang som snarare än av de rätt så hastiga naturalhistoriska undersökningarna orsakades av själva resan, de nätverk som formades, och det anglo-isländska engagemang detta födde – hos Banks för Island.

För att markera minnet av dessa händelser och denna, kanske lilla, men i längden inte så obetydliga vändpunkt i isländsk historia ordnades på själva tvåhundrafemtioårsdagen av landstigningen ett internationellt symposium. Den ägde rum på det isländska nationalbiblioteket i Reykjavik under rubriken *Sir Joseph Banks, Solander and the Iceland Expedition 1772 – 250 Years*. Agnarsdóttir var själv en av initiativtagarna jämte universitetet i Reykjavik, Háskóli Íslands, där hon är professor emerita. Verksamhet inblandad var också

den svenska ambassaden genom ambassadör Pär Ahlberger och hans medarbetare. Ahlberger var tidigare posterad i Canberra där han var en nyckelperson bakom utställningen *Paradise Lost: Daniel Solander's Legacy*, invigd i Wellington 2019, som sedan dess ambulerat i Australia-Pacificregionen. Konstnärer i regionen hade inbjudits som lyfte fram naturalhistoriska, koloniala och konstnärliga aspekter på Banks och Solanders resa med Cook's *Endeavour*. Ambassaden i Reykjavik har på motsvarande sätt engagerat sig i linneanska förbindelser, den här gången med en utställning av tio samtidskonstnärer producerad av Íslensk Grafík, *Solander 250 – Bréf frá Íslandi*, som visar både de nya isländska och de tidigare antipodiska verken.

Symposiet fick stor officiell uppmärksamhet eftersom det alltmer kommit att ingå i periodiseringen av den isländska nationsbildningen. Här fick den danska överhögheten möta ett större geopolitiskt spel mellan två kontinenter som efterhand skulle leda till att Island blev självständigt 1944. Symposiet skulle egentligen inledas av presidenten, Guðni Jóhannesson, själv professor i historia. Då han i sista stund fick förhinder i samband med ett statsbesök i Slovenien ersattes han raskt av ingen mindre än premiärminister Katrín Jakobsdóttir, som jämte universitetets rektor Jón Atli Benediktsson öppnade evenemanget.

De följande föredragen speglade på olika sätt den växande forskningen om expeditionen. Under rubriken "Aspirations of exploration" inledde Anna Agnasdóttir med "A very very short introduction to the Iceland Expedition of 1772". Efter henne talade jag själv om "Natural history and the 'improvement of the world' – Iceland and other northern and southern dimensions". Inlägget var dels ett försök att visa på de ekonomisk-botaniska och geopolitiska dragen i 1700-talets globala naturalhistoria, oavsett om den bedrevs med utgångspunkt i London, Uppsala, Köpenhamn eller Paris. Dels var det ett försök att dra en lång linje mellan Banks vision av ett globalt utvecklingsprojekt och det som verkligen blivit fallet under antropocen, en mänsklig påverkan i planetär skala men inte nödvändigtvis en "improvement". Så följde nestorn i isländsk vulkanologi, Páll Einarsson, professor emeritus i geofysik, som i "Banks and the Icelandic volcanoes" kunde berätta om tidens vulkansvärmeri och om Banks stora, men svikna, förväntningar på att få uppleva vulkanutbrott på Island, men också om framstegen i dagens vulkanologi. (Solander, även han som bekant geologiskt intresserad, deltog i Hekla färden men klarade sig i det hemska vädret med köld och piskande vind inte ända upp till toppen av vulkanen.)

I nästa avdelning, "Scientific writings", talade först Neil Chambers, Executive Director för The Sir Joseph Banks Archive Project (London), om "Sir Joseph Banks and the publishing world of his day". Chambers inlägg visade i detalj hur engagerad Banks var i andra forskares och resenärers publicering av skildringar och resultat från och om Island och Nordatlanten. Vi fick också inblickar i den mäktiga utgivningen av Banks samlade brev som hunnit med ett dussintal volymer; just nu pågår arbete med den afrikanska korrespondensen. Þóra Ellen Þórhallsdóttir och Gísli Már Gíslason, båda professorer vid Islands universitetet, i botanik respektive limnologi, gjorde därefter en fascinerande genomgång av vilka naturalhistoriska fynd som resan egentligen resulterat i, dels sådana de presenterats av Banks och Solander själva, dels sådana de framstår i ljuset av dagens kunskapsläge. Deras rubrik, "Banks and Solander: The scientific papers of the Iceland expedition", är ett understatement bakom vilket döljer sig både en inblick i vad som redan var känt av vad de två trodde sig upptäcka (eller bara upptecknade från befintliga källor) och i hur fynden överensstämmer med vad som i dag anses vara arter och varieteter på Island. Därtill fick vi höra om namngivningspraktiker och etymologier.

Slutligen följde en avdelning kallad "The legacy and discussion". Den inleddes av Sumarliði R. Ísleifsson, professor i kulturell kommunikation, som i "The Banks expedition, images, historical importance and representations" svarade för en analys av den visuella dokumentationen av resan. Anna Agnarsdóttir avslutade sedan med "Revisiting Banks and Iceland 1772–2022", ett försök att koppla ett större grepp och visa på den betydelse Banks och indirekt expeditionen 1772 haft för Island som nation. Detta var huvudämnet redan för hennes doktorsavhandling vid London School of Economics 1989. Oavsett hur övertygad man vid det laget blivit om giltigheten av Banks roll som isländsk välgörare kan man inte komma ifrån att symposiet på ett intressant sätt kom att kretsa kring relationen mellan naturalhistoria som vetenskap och som politik. En politik som inte nödvändigtvis visade sig bli den avsedda – "the improvement of the world" – utan en helt annan – vidmakthållandet av ett danskt imperium och, långt senare, tillkomsten av en självständig nordatlantisk nation. Sådana samband kan inte uppfattas som kausala i någon enkel mening, men samband kan heller inte helt förnekas.

Aftonen dagen därpå kompenserade den då hemkomne presidenten för sin frånvaro dagen innan genom att ställa till ett fint gästbud för de medverkande och andra särskilt inbjudna på sitt residens Bessastaðir ett stycke

utanför Reykjavik. Byggnaden stod på platsen redan 1772 och vi vet att Banks och Solander besökte den, eftersom den var stiftsamtman Thodals residens dit de begav sig snart efter ankomsten. Kring och även under byggnaden har det påträffats rika kulturlager och residensets källare har efter noggranna utgrävningar gjorts om till en arkeologisk utställningslokal av det ovanligare slaget. Guidade av presidenten fick vi gäster bese fynden, liksom den lika enkla som vackra kyrkobyggnaden på tunet utanför, kring vilken höstsvulkan sänkte sig i den vindstilla kvällen, i takt med solen som tyst gled ned bortom Atlantens rand.

Ytterligare verksamheter med anledning av 250-årsminnet kommer att följa i takt med att utställningen *Bréf fra Íslandi* vandrar runt på Island fram till början av 2024 med svenska ambassaden i en central roll. På ambassadörens residens, Fjólágu 9, anordnades också, dagen före symposiet, ett seminarium under rubriken *New Perspectives in Environmental History – Solander 250*. Inläggen kretsade kring förlust, biologisk och existentiell. Antropologen Gísli Pálsson talade om artutrotning utifrån sin kommande bok, *An Awkward Extinction. The Great Auk and the Loss of Species* (Yale University Press). Filosofen Sigríður Þorgeirsdóttir, specialist på Nietzsche, feminism och naturfilosofi, ställde frågan ”Do we need a different way of thinking when the earth is in a state of burn-out and how would it be?” Själv talade jag om ”Anthropocene extinctions – to also loose” och försökte förklara varför ”förlust” i vår tid är mer än utrotning av arter: ”We loose languages, glaciers, cold, moist, memories, landscapes, climates... These changes are part of the Great Acceleration, speeding up human impacts on all scales. [- -] Loss is also personal, linking the subjective anthropocentric to the objective anthropocenic.”

Sverker Sörlin

LINNÉS VÄNNERS VERKSAMHET under 2022. Initiativet till Linnés Vänner, som sedan 2007 är en vänförening till de linneanska trädgårdarna, togs i oktober 1992 av akademiörtagårdsmästaren vid Linnéträdgården Gunnar Petersson och dåvarande föreståndaren för Botaniska trädgården Örjan Nilsson. Det fanns ett behov av att stimulera intresset för det linneanska arvet bland uppsalaborna. Under mottot ”Låt Uppsala blomstra” bildades så föreningen Linnés Vänner i mars 1993. Planeringen för 30-årsjubileet 2023 pågår därför för fullt. Intresset för Linnés Vänner ökar glädjande nog varje år och för närvarande

har vi 720 medlemmar (oktober 2022). Medlemmarna är mycket engagerade i föreningen, vilket gör att våra föredrag och aktiviteter är mycket välbesökta. Styrelsemedlemmen Lars Holmer uppdaterar i stort sett dagligen föreningens Facebook-sida med intressanta nyheter och artiklar. Det innebär att medlemmarna kan hålla sig informerade om allt viktigt som sker i Linnés värld: www.facebook.com/linnesvanner.se.

Även innevarande år har i viss mån präglats av covid-19-pandemin. Årsmötet fick därför äga rum per capsulam torsdagen den 24 februari och vårens föredrag senarelades. Den 7 april kunde vi emellertid komma igång med våra medlemsmöten. Först ut var Mats Eriksson som berättade om samlingarna vid Evolutionsmuseet i Uppsala och vilken funktion dessa fyller i dag. Den 25 april mötte medlemmarna upp till ett traditionsenligt arbetspass i Linnéträdgården och gjorde fint inför öppnandet den 1 maj. Mycket populärt var Lars Holmers guidning i Uppsala domkyrka ur ett geologiskt perspektiv den 13 maj. Många medlemmar anmälde sig, varför visningen fick gå i repris den 2 september. Trädgårdsfest Linné ägde rum den 21 maj. Linné fyllde ju 315 år vilket firades med en blomstrande 1700-talsfest med musik, hantverk, mat och familjeaktiviteter. Som vanligt hade Linnés Vänner ett bokstånd och informerade om föreningen. Försäljningen av böcker med linnéanknytning intresserade många besökare och hade även den här gången införskaffats av Anna-Kersti Månsson. Den 8 juni samlades ett åttiototal medlemmar till "Vårkväll i Botan", då även Linnés Vänner pris delades ut för nionde gången. I år gick det till Björn Cederberg för hans folkbildande verksamhet som entomolog och det ideella arbetet för våra vildbin med särskild inriktning på humlorna. Priset var på 5 000 kronor. Medlemmarna samlades utanför orangriet för snittar, drycker och samkväm i det vackra vårvädret som förgyllde sammankomsten. Därefter berättade trädgårdsdirektören Mats Block om pågående och kommande projekt i trädgården samt om vad Linnés vänner bidragit till under året. Per Erixon visade med stort engagemang utställningen "Flying Seeds", som är ett projekt av inbjudna konstnärer från Japan. Årets resa för medlemmarna gick den 13 augusti till Engso slott utanför Västerås. På hemvägen besöktes Skultuna bruk.

Under hösten har föreningen fortsatt med olika aktiviteter. Den 2 september gav Lars Holmer på nytt en visning av domkyrkan ur ett geologiskt perspektiv. Den 4 september firades Botans Dag där det kunde noteras en livlig kommers i Linnés Vänner stand. Besökarna ville prata Linné, botanisera bland böcker och anmäla sig som medlemmar i föreningen. Anna-

Kersti Månsson hade även denna gång köpt in spännande linnélitteratur, som snabbt gick åt. Under hösten återupptogs föredragsverksamheten. Den 22 september berättade årets pristagare Björn Cederberg "Om humlor och andra bin" och den 20 oktober föreläste Ingvar Svanberg över ämnet "Vilka var samerna Linné mötte i Jättendal, Hälsingland 1732?" Alla föredragen sker i samarbete med Folkuniversitetet i Uppsala, vilket ger föreningen god reklam. De som så önskar kan läsa mera om Linnés Vänners fortsatta aktiviteter – den 10 november föreläser Anna Konvicka om "Faraos blommor. Växtsymbolik och botaniska skatter i Tutanchamuns grav" och den 7 december Erik Hamberg "Med Linnélärjungen Carl Fredrik Adler till Kina" – på <http://www.linnesvanner.se>.

Årets bidrag om 30 000 kronor till de linneanska trädgårdarna gick till renovering av sittplatsen i "Idéhörnet i Nya trädgården" och inköp av två nya betongbänkar. Därtill beviljades ytterligare ett bidrag på 25 000 för renovering av apkojorna i Linnéträdgården. Sedan föreningens bildande har Linnés Vänner kunnat bidra med runt 800 000 till de linneanska trädgårdarna.

Ann-Mari Jönsson

LINNÉS VÄNNERS RESA till Ängsö slott och Skultuna mässingsbruk. Efter ett par års uppehåll på grund av pandemin var det 2022 återigen dags för en "Linnés Vänners resa". Lördagen den 13 augusti gick resan, där ett femtiotal medlemmar deltog, till Ängsö slott (äldre stavning Engsö) i Mälaren i Västerås kommun samt till Skultuna bruk i Västmanland. Under bussresan till slottet berättade styrelseledamoten och konstvetaren Anna Konvicka mycket sakkunnigt och fascinerande om dess historia vad avser såväl tidigare ägarförhållanden som extern arkitektur och rumsinredning. Ängsö omnämns redan 1185 i ett kungligt dokument och även 1272 under namnet Engsev då det tillhörde Riseberga nunnekloster i Närke. Från 1453 kom det genom arvskifte att tillhöra släkten Sparre som sedan ägde stället i flera generationer. På 1480-talet uppfördes ett stenhus och delar av detta ingår i det nuvarande slottet. Godset kom sedan att vandra runt mellan släkterna Trolle, Posse och Sparre. Släkten Sparre ägde Ängsö fram till 1710 då det köptes av Christina Piper, maka till Carl Piper, vid det tillfället fånge hos tsar Peter i Ryssland. Christina bodde dock aldrig på slottet och ett tjugotal år senare gjorde hon om Ängsö till ett fideikommiss inom den Piperska släkten. Sonen Carl Fredric Piper lät un-

der 1740-talet, genom att anlita slottsarkitekten Carl Hårleman, restaurera godset till dess nuvarande utseende. Det var fortfarande helt medeltida vad gäller de nedre delarna, men Hårleman byggde till en våning, nämligen den översta samt mansardtaget, krönt av en lanternin. Flera rumsinredningar finns bevarade från denna tid. Här finns också en stor porträttsamling. Dessutom tillförde han två trädgårdsflyglar och en bostadsflygel i två våningar.

Det finns inte någon klar Linnéanknytning till Ängsö slott, inget som tyder på att Linné besökt platsen. Däremot var hans samtida, författaren Olof von Dalin vän till familjen Piper och vistades längre perioder på slottet. Hårleman tillhörde ju också kretsen kring Linné, var dennes vän och arkitektrådgivare vad avser Orangeriet samt restaureringen av professorsbostaden i Uppsala universitets botaniska trädgård (nuvarande Linnéträdgården). Ängsö slott och gods ägdes i form av fideikommiss inom släkten Piper ända fram till 1971. Familjen Piper bebor ännu i dag delar av Ängsö, själva slottsbyggnaden däremot utnyttjas numera endast som museum och har inte varit bebodd sedan 1959. Några år senare, 1965, blev Ängsö slott byggnadsminne som visas sommartid för allmänheten och ägs sedan 2010 av Westmannastiftelsen.

Väl framme vid slottet, fick Linnévännerna besöka och vandra runt i den stora parken under guidning av Anders Hasselroot. Dessutom fick gruppen under Hasselroots ledning se lite närmare på Ängsö kyrka, ansedd som en av högmedeltidens förnämsta landsortskyrkor, som dock var stängd för dagen. Därtill följde en guidad visning i själva slottsbyggnaden och på samtliga våningsplan. Efter visningar och lunch gick bussfärden vidare mot Skultuna Messingsbruk som sedan år 1607 ligger på samma ställe i en dalgång längs Svartån. Under bussresan på väg dit berättade Anna Konvicka om inte bara brukets utan även om mässingsgjuteriets historia samt visade några ljusstakar från sin egen familjs samling med olika exempel på stämplar. På bruksområdet finns en rad intressanta historiska byggnader från 1800-talet, i dag fyllda med olika aktiviteter såsom Skultuna Flagship Store, det nyrenoverade Skultuna Bruksmuseum samt Skultuna Fabriksbutiker som säljer designprodukter från ett 20-tal varumärken. Efter en mycket intressant och lärorik dag med olika aspekter på Västmanlands historia och inte minst slotts- och parkarkitektur anträdde bussfärden tillbaka till Uppsala.

Eva Nyström

Gunnar Broberg föreläser om Linné i Brygghuset, Krapperup, den 24 april 2022. Foto: Per Stobaeus.

SKÅNSKA LINNEANER INTOG KRAPPERUPS SLOTT. Den tidigare, på grund av covidens uppskjutna resan, kunde äntligen bli av söndagen den 24 april 2022. Busslasten från Lund med exkursionssugna linneaner, kompletterade med gäster från Lunds universitetshistoriska sällskap, laddade batterierna med förmiddagsfika i Slottsboden innan de guidade visningarna av slottet inleddes. Krapperups slott med anor från 1500-talet ligger tre mil norr om Helsingborg, strax söder om Kullaberg. Slottet är omgivet av en vacker park, som är öppen för allmänheten året runt. Sedan 1967 drivs Krapperup av en stiftelse med uppgift att bland annat stödja vetenskap och forskning (se vidare www.krapperup.se).

Efter en gedigen buffélunch i Brygghuset vidtog dagens Linnéföreläsningar med introduktion av Sällskapets förre praeses Gunnar Broberg och med presentation av nuvarande praeses Davd Dunér tillsammans med Per Stobaeus. Temat var det i slottsbiblioteket påträffade exemplaret av Linnés skrift *Genera plantarum* (se *SLÅ* 2019, 140–144), som ägts av författaren och med handskrivna notater, dock icke Linnés egna i samband med hans Krapperupsbesök 1749. Boken och anteckningarna analyseras i boken *Exemplar auctoris* (2019). Ett annat fynd har gjorts på slottsvinden, nämligen ett herbarium med anknytning till familjen Gyllenstierna (se *SLÅ* 2019, 157–159), som återges i en skrift med kommenterar, *Det gamla herbariet på slottets vind* (2019), av de bägge Skånelinneanerna Lennart Engstrand och Roland von Bothmer. Krapperup ligger granne med en av Skånes främsta vingårdar, Kullabergs Vingård. Dagen avslutades med en föreläsning av hortonom Lotta Nordmark, SLU Alnarp, om Skåne som en av framtidens vinregioner. Deltagarna fick också vara med om en generös vinprovning med en av senare års vita viner ”Im-melen”.

Anm. Krapperupsexkursionen kom till vår sorg att bli det sista tillfälle som vi fick lyssna till Gunnar Brobergs initierade kommentarer kring mästaren Carl von Linné. Ett par dagar senare avled Gunnar Broberg genom en tragisk olyckshändelse.

Christer Hjort

SKÅL I ALNARSPARKEN. Skånska Linnesällskapet, SkåL, har i sina stadgar inskrivet att årsmötet ska äga rum den 19 augusti det vill säga dagen för Carl Linnaeus inskrivning vid Lunds universitet år 1727. I år inföll dagen på en fredag, varför ett avsteg gjordes och årsmötet förlades till måndagen den 22 augusti på SLU Alnarp. Dagen inleddes med ett "Optional program", där filosofie doktor Anna Maria Pålssdottir tog emot i Rehabträdgården och berättade om naturens betydelse för människors hälsa och välbefinnande. Alnarps rehabiliteringsträdgård fungerar som en forskningsarena för utveckling av hållbara hälsofrämjande utomhusmiljöer. Alnarpsmedarbetarna Lotta Nordmark och Anna Peterson tog sedan med deltagarna på en guidad vandring i Alnarpsparken, som bjöd på en överväldigande sensommarprakt. Som avslutning följde ett besök på Lantbruksmuseet där Ann-Britt Karlsson guidade runt. Den tekniska utvecklingen inom lantbruket kunde här följas genom studiet av utställda maskiner och traktorer från det senaste dryga århundrandet.

Det gemensamma programmet inleddes av vice dekan Håkan Schroeder, som presenterade SLU:s forskning och utbildning i Alnarp. En av Sällskapets nyinvalda medlemmar filosofie doktor Gunnel Hedberg höll sedan en Linnéföreläsning "Ett Linnéporträtt i litografi". Anförandet inleddes med nedslag i grafikens historia: från träsnitt på 1300- och 1400-talen, över kopparstick under 1400-talet, till xylografi och stålstick. Litografi eller stentryck tillkom 1796–1798 då sten i press började användas. Linné anses var den mest avbildade personen utanför kungahuset. Flera olika Linnéporträtt har använt samma förlaga, bland annat efter Jean Eric Rehns Linnéporträtt. Artilleriofficeren och tecknaren Augustin Ehrensvärds kända kopparstick från 1740 användes som förlaga under Linnéjubileet 2007. Tycho Tullbergs bok *Linnéporträtt* (1907) nämndes som ett imponerande arbete. Alexander Roslins porträtt, Versaillesporträttet, från 1775, överfördes till litografi. Linné var då 68 år. Det så kallade Gripsholmsporträttet finns även på sedlar och flera frimärken.

I den andra Linné föreläsningen presenterade kommunikatör Jonatan Jacobson Nordiskt Genresurscenter (NordGen) och dess verksamhet för att upprätthålla en genbank för de nordiska länderna och sprida kunskap om genetiska resurser. Syftet är att främja och bevara ett hållbart utnyttjande av en genetisk mångfald av växter, skog och husdjur för det nordiska lantbruket. Genetisk mångfald är en förutsättning för en hållbar matproduktion och för att nå flera av de globala hållbarhetsmålen. Genetisk mångfald ger bättre motståndskraft och krävs för växtförädling, men syftar också till bevarande av kulturellt arv och för framtiden. NordGen hanterar en fröbank med omkring 33 000 olika fröprover, vilka används inom forskning, växtförädling, utbildning och direkt användning. NordGen har sitt huvudkontor i Alnarp, Sverige, men har även kontor i Ås, Norge, och bedriver verksamhet inom husdjur, skog och växter. NordGen ansvarar, tillsammans med norska lantbruks- och matdepartementet och organisationen Crop Trust, för driften av frövalvet, Svalbard Global Seed Vault. Frövalvet är världens största säkerhetslager för frö från jordens mångfald av odlade grödor. Här långtidslagras kopior av frön som bevaras i genbanker över hela världen för att bidra till att världens framtida livsmedelstillgång tryggas.

Årsmötet avslutades med en Linnéinspirerad måltid av den prisbelönta matkreatören och kocken Kjell Peterson, som rullat fram sitt mobila kök vid ingången till Alnarpsgården.

PS. En glädjande nyhet når oss från Lunds universitetshistoriska sällskap, som beslutat tilldela Botaniska trädgårdens avgående föreståndare Bente Eriksen Sällskapets pris 2022. Bente Eriksen får priset för sitt framgångsrika arbete med att vidareutveckla Lunds universitets Botaniska trädgård och göra trädgården alltmer tillgänglig såväl för Lunds universitet, dess personal, studenter och gäster, som för Lunds stad, dess invånare och besökare. Hon har också lagt en god grund för Botaniska trädgårdens fortsatta verksamhet. Trädgården utvidgas de närmsta åren med nytt växthus och ny undervisningssal. Även SkåL hyllar sin ledamot, som nu söker sig till extramurala marker.

Christer Hjort, David Dunér & Widar Narvelo

Gunnar Broberg 1942–2022.
Foto: Agneta Helmius.

VI MINNS GUNNAR BROBERG. Med Gunnar Brobergs bortgång den 30 april 2022 har vi förlorat en mångårig kollega, mentor och vän. Han var en framstående idé- och kulturhistoriker, en viktig föregångare inom kulturzoologisk forskning och en internationellt berömd Linnékännare. Här vill vi gärna lyfta fram hans tid i Uppsala och hans insatser för Svenska Linnésällskapet.

År 1975 disputerade Gunnar på avhandlingen *Homo sapiens L. Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära*, en faktatät, kreativ och snillrik bok som vittnar om respondentens redan nu mycket omfattande beläsenhet och vetenskapliga mognad. Avhandlingen liknar inte till formen någon av samtidens historiska dissertationer som vanligen inleddes med diskussioner rörande metod och källkritik, utan det är snarare en samling uppsatser i ämnet. Boksyntheten som var Gunnars särmärke framträdde redan nu. Han drog sig inte för att beställa fram ytterligare en källskrift, bok eller tidskrift för att se om där fanns något som kunde vara användbart. Var en tanke tänkt var den intressant! Stort som smått kom med. Han tillhör den sista generationen av humanister som inte ryggade för att källskrifterna var skrivna på latin, eller för den delen andra språk än engelska och svenska, något som har blivit alltmera sällsynt. Vägen var därmed utstakad. Under årens lopp har Gunnar sedan dess skrivit, redigerat och faktagranskat åtskilligt om Linné. Till jubileumsåret 1978 utgav han häftet *"Brunögd, lätt, hastig, gjorde allting prompt". Carl von Linné 1707–1778*. Hans Linnéintresse avsatte sidospår i form av biografiska artiklar om Petrus Artedi, Johan Moraeus, Lars Roberg, Olof Rudbeck den yngre,

Kilian Stobaeus och andra. Linnélärjungarna ägnade han mindre intresse, men uppmuntrade andra att skriva. Han skrev dock ett kapitel för en Carl Peter Thunberg-antologi 1993. Dessutom var han medredaktör för en volym om Anders Sparrman 2012.

Sedan 1978 var han redaktör för *Svenska Linnésällskapets årsskrift (SLÅ)*, en uppgift han skötte med nit. I årsboken utvecklade han en omfattande recensionsavdelning, där det som skrevs om Linné i Sverige och i världen uppmärksammades, ofta i anmälningar som undertecknades av Gunnar själv. Det gav honom en unik kännedom om det som gavs ut om Linné. Inte bara vetenskapliga och populärvetenskapliga arbeten rörande Linné och hans samtid recenserades, utan även romaner, teveserier, barnböcker och till och med serietidningar uppmärksammades. Under jubileumsåret 2007 ägnades ett nummer av såväl *Fantomen* som *Bamse* åt Linné, vilka vederbörligen omnämndes i *SLÅ*. Även botaniska arbeten, kulturhistoria, trädgårdshistoria, zoologihistoria, äldre reseberättelser och annat fick plats. Genom att följa *SLÅ*:s bokanmälningar kunde man hålla sig à jour med vad som publicerades. Anmälningarna var i allmänhet generösa och gav anledningar till utblickar, oftast var framställningen fyndig och gärna försedd med en trevlig slutknorr. Någon enstaka gång härsknade han dock till. Det var när någon författare i allt för uppblåsta ordalag marknadsförde en skrift som enligt Gunnar inte alls höll måttet. Då kunde han utsätta författaren för något som måste betecknas som en rejäl sågning. Men det tillhörde undantagen. Det låg inte för honom att sära andra människor som publicerat sig.

Till detta kom Gunnars arbete i styrelsen för Svenska Linnésällskapet. Han satt i styrelsen sedan han blivit redaktör 1978. Inför Linnéjubileet 2007 kom sällskapet att bilda ett särskilt publiceringsutskott – där Gunnar var ivrig påskyndare – och fram till 2012 utkom inte mindre än 21 Valda avhandlingar i nyöversättning av Johnny Strand. Dessutom gavs några sedan längre utgångna avhandlingar ut i nytryck. Till 300-årsjubileet togs initiativ till en matbok med Linné-tema. Gunnar var en av redaktörerna till den vackert illustrerade volymen som fick titeln *Till livs med Linné* (2007), som han var med och lanserade med oss i sällskapets monter på Bokmässan i Göteborg. Själva jubileumsdagen firade Gunnar med oss andra i styrelsen i Botaniska trädgården i Uppsala. En viktig insats gjorde Gunnar redan från starten 1995 i styrgruppen för den digitala utgivningen av Linnés korrespondens, alltid beredd att svara på frågor – han kunde svara på allt – och diskutera projektet på alla sätt.

”Blomsterkonungen Linné” är en kliché som är svår att komma förbi. Det är emellertid inte många skrifter där Gunnar fokuserar på Linnés växtintresse. Han var, tillsammans med Gunnar Eriksson, Bengt Jonsell och Roland Moberg, med och utgav 1985 Åke Ohlmarks efterlämnade översättning av andraupplagan av *Flora svecica* (1755). Därtill skrev han den innehållsrika artikeln om ”Fruentimmersbotaniken. Notiser om kvinnors växtkunskap” i *SLÅ* 1991 samt en artikel om botanisten Nils Johan Andersson samma år. Annars är det Linné och djuren som gett uppslag till olika arbeten. ”Järven, Filfrassen, Frossaren – en studie i zoologisk exotism” som publicerades i *Lychnos* 1973 är en beaktansvärd studie över ett av våra mest fascinerande, men ofta lite förbisedda, stora rovdjur. Linné var viktig för ämnesvalet. Med åren blev det åtskilliga uppsatser om katter, råttor, ugglor och spindlar, men även om äldre ornitologihistoria och djurförsökens historia. I *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden* medverkade han med kapitlet ”Människor och djur”, en typisk Brobergsk kulturhistorisk artikel full av anekdoter ur 1600-talskällor.

Förstlingsverken ägnades (1967, 1971) för övrigt jämten Magnus Orrelius, som, inspirerad av den samtida Linné, gav ut den första zoologiska handboken på svenska. Gunnars uppslagsrika monografi *Kattens historia. Sverige speglad i djurets öga* (2004) på dryga 552 sidor är ett fortfarande oundgängligt pionjärarbete inom det vetenskapsfält som numera kallas forskningen om människa-djur-relationer. Av mejlväxling framgår att Gunnar så småningom tänkte sig en uppdaterad version. Nog borde förlaget ha tryckt en andraupplaga. Katten var också hans ämne på Berättarfestivalen i Ljunby 2007, där djur var årets tema. Även lodjuret hann Gunnar behandla i ”Lodjuret – sällsynt i galleriet”, som ingår i en antologi om lodjur utgiven 2014.

Länge ägnade han sig åt vetenskapshistoriska studier av synen på samer, studier som också tog avstamp i det Linné skrivit, främst då i Lapplandsresan 1732. Viktig är förstås hans ”Lappkaravaner på villovägar. Antropologin och synen på samerna fram till sekelskiftet 1900” i *Lychnos* 1981–1982 och ”Gustaf von Dübens Lapplandsresor” i en volym där Düben beskriver sina resor (1989), ett bortglömt arkivfynd Gunnar fann i Karolinska institutets bibliotek några år tidigare. Studierna av den vetenskapliga synen på samerna ledde så småningom till forskningen om rasbiologin i Sverige. Den lilla essän om samer i ”Bakom och framför kameran”, utgiven av Västerbottens museum 1990 icke att förglömma.

I förordet till den svenska utgåvan av Keith Thomas, *Människan och naturen* (1988) berättar Gunnar om den brittiska kollegans jakt på notiser i källorna:

Det kan låta som en rätt kuriös syssla, men har egentligen mycket litet av lätt-sinne över sig. Arbetssättet är minst sagt tidsödande, eftersom det principiellt inte utesluter något material. Hans intresse för alla dessa notiser betyder att han ser historien som ett enda väldigt splittrat sammanhang där varje skärva säger något om helheten [...]. Ur pusslet framträder en 'mentalitet', som aldrig är helt konturskarp, bland annat av det skälet att den ständigt är i rörelse.

Vi känner igen såväl arbetssätt som historiesyn hos Gunnar som fyllde mappar med notiser, tidningsklipp, bilder, särtryck och fotostatkopior inför olika planerade projekt. Det kommer tydligt till uttryck i många av hans skrifter, inte minst i artikeln om lappkaravaner, kattboken och det år 2016 utkomna mäktiga *Nattens historia. Nordiskt mörker och ljus under tusen år*, ett svårfångat ämne där excerpterna räckte till en volym om 432 sidor! Likt Keith Thomas böcker blir Gunnars skrifter likaså ofta trevligt underhållande att läsa.

När Gunnar 1990 flyttade till Lund för att tillträda professuren i idé- och lärdomshistoria fortsatte han att ha täta kontakter med kolleger i Uppsala, inte minst genom styrelsesammanträdena inom sällskapet där vi träffade honom regelbundet, eller vid de återkommande besöken på Carolina Rediviva. Under många år ägnade han sig åt forskning rörande svensk rasbiologi och tvångssteriliseringar där han utgav flera skrifter, något som uppmärksammandes av media både i Sverige och utomlands. Det har också lyfts fram av flera av hans minnestecknare. Trådarna flyter dock hela tiden samman och Linné var förstås den forskare som han tog spjörn mot när han valde ämnen, vare sig det nu rörde sig om djurens plats i människors liv, kostens betydelse, miljöhistoria, resandets historia eller äldre tiders människosyn.

År 1903 utgav Thore M. Fries ut en mycket omfattande biografi över Linné i två band. Den har på många sätt varit den definitiva levnadsteckningen som senare författare har haft att förhålla sig till. Såväl svenska som engelska Linnékännare och andra som känt sig manade har i de biografier som därefter getts ut i stort sett följt Fries. Men vem skulle inte skriva en ny Linnébiografi som tog hänsyn till över hundra års Linnéforskning, ofta publicerad i *SLÅ*, och därmed sätta in Linné i en samtida vetenskaplig kontext om inte Gunnar? I själva verket kan man se Gunnars forskargärning som en enda lång förberedelse till biografen. Hans beläsenhet i så väl samtida originalskrifter, brevväxlingar och den omfattande forskning som utförts gjorde honom väl lämpad för uppgiften. Den över 500 sidor digra boken *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* kom så äntligen ut 2019. Till skillnad från tidigare biografier,

som ägnats ungdomen och de formativa åren, lägger Gunnar större vikt vid professor Linné och den äldre vetenskapsmannen. Innan Covid-19-pandemin 2020 hann Gunnar ge sig ut på en turné, där han kunde presentera den nya boken på bibliotek, boklådor och i allehanda sammanhang. Förväntningarna var stora och boken bedömdes överlag positivt i tidningar, tidskrifter och allehanda sociala medier. ”Standardverk” och ”lärdomshistoria när det är som bäst” var välförtjänta omdömen som recensenterna använde sig av.

En av de sista skrifterna handlade likaså om Linné. I kölvattnet efter den globala antirasistiska rörelsen Black Lives Matter uppstod också i Sverige en diskussion rörande historiska personer. Minnesmärken och monument ifrågasattes. Debatten var ibland upphetsad och ilskan riktades även mot Linné, bland annat inleddes en namninsamling för att statyer av Linné skulle avlägsnas, starka känslor kom i svallning och många kulturskribenter kände sig manade att stödja tilltaget. I *SLÅ* 2020 skrev Gunnar den viktiga essän ”Var Linné rasist?”, där han besvarar frågan nyanserat i vetenskapshistoriens ljus (ämnet hade han redan tangerat i avhandlingen), en artikel som borde ha publicerats så att även en bredare läsekrets kunnat hitta fram till den. Ytterligare en Linnéskrift var under utgivning när Gunnar gick bort, nämligen *Nemesis divina. Den gudomliga vedergällningen* (2022), ursprungligen sammanställt som den åldrade Linnés testamente, karakteriserat som ett slags moralens ekologi, till sonen Carl.

Vi minns Gunnar som en generös kollega, rådgivare och inspirerande mentor. Han tog sig alltid tid att lyssna, hans läste manus och kom med övergripande synpunkter (några kriorättningar ägnade han sig aldrig åt), tvekade aldrig att medverka i planerade antologier och handböcker om han tillfrågades och inkom ofta i sista stund med utlovade bidrag. Frågade man honom om något delade han frikostigt med sig av referenser och uppslag. Samtidigt mottog han gärna upplysningar och tackade vederbörligen i publikationerna. Han svarade prompt på mejl och han efterfrågade intresserat tidender från det akademiska Uppsala. Gunnar var gammaldags lärd på ett numera sällsynt sätt och kunde svara på det mesta. Samtidigt var han försynt. Trots att det för honom inte sällan kunde ta timmar (!) att förflytta sig från utlåningsdisken på Carolina Rediviva till det överfyllda forskarbordet i D-salen eftersom alla han mötte längs vägen ville samtala med honom, tappade han aldrig tålamodet. Man kunde resonera med honom om allting. Uppenbarligen hade han ett genuint intresse för människor.

Ut
 »I skogar,
 på berg och i dalar»
 LINNÉ I DIKTEN
 Ingvar!
 man är vörn.
 nen 66

En typisk Gunnar Broberg-
 dedikation.

GUNNAR BROBERGS BIBLIOGRAFI i urval, sammanställd av Eva Nyström och Ingvar Svanberg. Gunnar Broberg var en flitig skribent, som under sin tid som akademisk forskare hann publicera ett stort antal titlar i vitt skilda ämnen inom idé-, kultur-, person- och vetenskapshistoria. I festskriften *Lärdomens bilder* (2002) ingår en något så när fullständig bibliografi över publikationer utgivna fram till 2001. I föreliggande sammanställning har vi begränsat oss till referenser som rör Linné och hans krets samt vad vi bedömt som relevanta arbeten angående Gunnars intresse för linneaner. Vi har däremot, med ett par undantag när, inte tagit med korta meddelanden och anmälningar som publicerats i *SLÅ*. Smärre meddelanden i *SLÅ* uppgår till inte mindre än 455. Vår bibliografi täcker ändå dryga hundra titlar, som förtecknats kronologiskt. Gunnar tillhörde en generation där författaren fick särtryck av alster som publicerades i tidskrifter och årsböcker. Det var innan pdf:arnas tid. Särtrycken spred han till kolleger och vänner, ofta försedda med kluriga eller humoristiska formuleringar. På vidhängande illustrationer ges ett exempel på detta, något som också får representera Gunnars författarskap i det lilla formatet. Förutom *SLÅ* (som förstås står för *Svenska Linnésällskapets årsskrift*) har vi undvikit förkortningar. Vi tackar Jakob Christensson och Lars Molin som hjälpt oss att kolla upp några bibliografiska uppgifter.

1967

”Magnus Orrelius, en frihetstida moralist och skribent”, *Personhistorisk tidskrift* 65:3 (1967), 109–145.

1971

"Magnus Orrelius' Historia Animalium", *SLÅ* 1968–69 (1971), 41–77.

1973

"Järven, filfrassen, frossaren. En studie i zoologisk exotism", *Lychnos* 1971–72 (1973), 181–216.

1975

Homo sapiens L. Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära. Lychnos-bibliotek, 28 (Uppsala, 1975), 319 s. Diss.

1976

"Då sörmlänningarna skulle upptäcka Sörmland", i *Södermanlands-Nerikes Nation, Majhälsning till landsmännen* 49, (1976), 5–13.

1977

"Förord", "Viktigare arbeten om Linné" samt "Litteratur om Linné", i Wilfrid Blunt, *Carl von Linné* (Stockholm, 1977), 7–8, 249, 250–251.

"Linné och ekologin", i *biologen. medlemsblad för biologilärarnas förening* 4 (1977), 11–18.

1978

"*Brown-eyed, nimble, hasty, did everything promptly*". *Carl Linnaeus 1707–1778* (Stockholm, 1978), 52 s.

"*Brunögd, lätt, hastig, gjorde allting prompt*". *Carl von Linné 1707–1778* (Stockholm, 1978), 45 s.

"Brunögd, lätt, hastig, gjorde allting prompt". Carl von Linné 1707–1778, i *Gud skapade, Linné ordnade*, utgivet i samband med en utställning gjord av Riksutställningar i samarbete med The Linnean Society of London, Uppsala Universitet, Svenska Institutet, (Stockholm, [1978]), 75 s.

"Den unge Linné speglad i några hittills obeaktad dokument", *SLÅ* 1972–74 (1978), 7–21.

"Lever jubilarer? Linné 1778–1978", *Förr och nu. Tidskrift för en folkets kultur* 1978:4, 4–12.

"Linné och Willa Biörngossen", i Ragnar Granit (red.), *Utur stubbotan rot. Essäer till 200-årsminnet av Carl von Linnés död utgivna av Kungl. Vetenskapsakademien* (Stockholm, 1978), 149–164.

"'Och Gud såg att det war godt'. Moses, Linné och Darwin", i Carl von Linné, *Om jämvikten i naturen* (Stockholm, 1978), 3–48.

1979

"Linnaeus and Genesis. A Preliminary Survey", *SLÅ* 1978 (1979), 30–42.

1980

(red.), *Linnaeus. Progress and Prospects in Linnaean Research. Based on lectures held at the London-Uppsala-Stockholm symposium 1978 Research on Linnaeus - progress and prospects* (Stockholm, 1980).

"Linné och linneanerna", i Bo Lindberg (red.), *17 uppsatser i svensk idé- och lärdoms historia* (Stockholm, 1980), 183–200.

1981

"Naturen på bild. Anteckningar och linneanska exempel", *Lychnos* 1979–80 (1981), 231–256.

1982

"Lappkaravaner på villovägar. Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900", *Lychnos* 1981–82 (1982), 27–86.

Gunnar Broberg, Allan Ellenius & Bengt Jonsell, *Linnéminnen i Uppsala*, utgiven av Svenska Linnésällskapet (Uppsala, 1982), 48 s.

1983

”Från Aristoteles till Brehm”, i Gunnar Broberg, Allan Ellenius & Tomas Anfält (red.), *Bilden av naturen. Utställning i Uppsala universitetsbibliotek maj-september 1983* (Uppsala, 1983), 5–16.

Gunnar Broberg, Allan Ellenius & Bengt Jonsell, *Linnaeus and his garden*, utgiven av Svenska Linnésällskapet (Uppsala, 1983), 48 s.

”Homo Sapiens. Linnaeus’s Classification of Man”, i Tore Frängsmyr (red.), *Linnaeus. The Man and His Work* (Berkeley & Los Angeles CA, 1983), 156–194.

1985

”Anna Maria livnärde sig på konstnärliga uppdrag”, *Uppsala Nya Tidning* 2 juli 1986.

”Olof Rudbeck d.y. och hans tid”, i Olof Rudbeck d.y., *Fogelboken. Historisk, konstvetenskaplig och ornitologisk kommentar* av Tomas Anfält, Allan Ellenius, Gunnar Broberg & Tomas Tottie (red.), (Stockholm, 1985), 15–41.

”Petrus Artedi in his Swedish context”, i *Proceedings of the V Congress of European Ichthyologists* (Stockholm, 1985), 11–15.

Gunnar Broberg & Karin Johannisson, ”Styr som örnen din färd till fjällen”. Några linjer i den tidiga turismens idéhistoria”, i Halvar Sehlin (red.), *Svenska Turistföreningen 100 år. Svenska turistföreningens årsskrift 1986* (Uppsala, 1985), 56–79.

1986

Svensk flora. Flora Svecica [översättningar från latin av Helge Erickson och Åke Ohlmarks; fackgranskning av Gunnar Broberg, Sven Kilander & Roland Moberg] (Stockholm, 1986).

1987

”Moraeus, Johan”, i *Svenskt Biografiskt Lexikon* 25 (Stockholm, 1985–87), 716–717.

"Olof Rudbecks föregångare", i Olof Rudbeck d.y., *Iter Lapponicum. Skissboken från resan till Lappland 1695:2. Kommentardel* (Stockholm, 1987), 11–21.

"Una dinastia academica", i *Svezia penuta. Le ornitografie di Olof Rudbeck*, (KOS: rivista di cultura e storia delle scienze mediche, naturali e umane 32 (1987), 16–41.

1988

"En barock fågel", i Hedvig Brander Jonsson, Gunnar Broberg & Lena Johannesson (red.), *Historiens vingslag. Konst, historia & ornitologi. Till Allan Ellenius* (Stockholm, 1988), 283–294.

"Förord", i Keith Thomas, *Människan och naturen* (Stockholm, 1988), 5–12.

1989

"Artedi, Petrus", *Nationalencyklopedin*, vol. 1, Höganäs 1989, 579–580.

"Om den kungliga svenska folks(j)älen – före och nu: Prins Wilhelm möter King Kong", *Expressen* 18 mars 1989.

"The Swedish Museum of Natural History", i Tore Frängsmyr (red.), *Science in Sweden. The Royal Academy of Science 1739–1989* (Canton MA, 1989), 9–21.

1990

"Bakom och framför kameran", i Leif Lindin & Ingvar Svanberg (red.), *Bilder av samer, Västerbotten 1990.2* (Umeå, 1990), 136–147.

"Den linneanska bildvärlden", i Allan Ellenius (red.), *Bilden som källa till vetenskaplig information. Föredrag vid Vitterhetsakademiens symposium 13–14 april 1989*, Kungl. Vitterhetsakademiens konferenser 23 (Stockholm, 1990), 29–57.

"Människa och monument", i Gunnar Broberg & Ulf Marken (red.), *"I skogar, på berg och i dalar". Linné i dikten* (Uppsala, 1990), 7–18.

"Rasism", i Ingvar Svanberg & Harald Runblom (red.), *Det mångkulturella*

Sverige. En handbok om etniska grupper och minoriteter (Stockholm, 1988; ny uppl. 1990), 313–318.

”The Broken Circle”, i Tore Frängsmyr, J. L. Heilbron & Robin R. Ryder (red.), *The Quantifying Spirit in the 18th century* (Berkeley CA, 1990), 45–71.

1991

”Fruentimmersbotaniken. Notiser om kvinnor och växtkunskap”, *SLÅ* 1990–91 (1991), 177–231.

Gunnar Broberg, Mats Persson & Sven Widmalm (red.), *Gyllene äpplen. Svensk idéhistorisk läsebok*, 1–2 (Stockholm, 1991).

”Strandhugg hos Peter Sparre”, i *Idéhistoriens virvlar. Festskrift till Rolf Lindborg*, Symposium bibliotek (Stockholm, 1991), 61–84.

”Tjugofem år till”, i Gunnar Broberg, Hertha Hanson & Elisabeth Mansén (red.), *Idé- och lärdomshistoria i Lund 25 år*, Ugglan, Lund Studies in the History of Science and Ideas, 1 (Lund, 1991), 32–38.

Gunnar Broberg & Sverker Sörlin, ”Umgänget med muserna”, i Gunnar Broberg & Sverker Sörlin (red.), [Tema: Museum], *Tvärsnitt* 1991:1–2 (Uppsala, 1991), 3–13.

1993

”Artedi, Petrus”, i Kari Marklund (red.), *Norrländsk uppslagsbok: ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen*, 1 (Höganäs, 1993), 42.

”En treklöver. Linné, Mennander och Browallius – 1730-talets män”, i Hannu Laaksonen (red.), *Åbo akademi i rikets universitetsliv 1640–1808* (Åbo, 1993), 32–40.

”En värld av under”, *Nordisk Museologi* 1993:2, 19–27.

”Världens ändpunkt och vändpunkt – Thunberg vid Kap”, i Bertil Nordensstam (red.), *Carl Peter Thunberg. Linnean, resenär, naturforskare 1743–1828*, Bi-

drag till Kungl. Vetenskapsakademiens Historia XXV (Stockholm, 1993), 57–85.

1994

”Förord”, i Gunnar Broberg & Gunnar Ahlström (red.), *Upplysningens miljöer – Ett nordiskt perspektiv*, 11–13 november 1993, Kulturen Lund, Ugglan, Lund Studies in the History of Science and Ideas, 2 (Lund, 1994), 3.

”Homo Sapiens. Linnaeus’s Classification of Man”, i Tore Frängsmyr (red.), *Linnaeus. The Man and His Work*, Uppsala Studies in History of Science, vol. 18. Rev. ed. (Canton MA, 1994), 156–194.

”Orrelius, Magnus”, i *Svenskt Biografiskt Lexikon* 28 (Stockholm, 1992–94), 357–360.

1995

Gunnar Broberg & Torgny Nordin, ”Linné lever! Systematiken och känslan för naturen är fortfarande aktuell”, *Populär historia* 1995:6, 50–53.

1996

[Bryk], *Bokvännen*, 50–431 (1996), 36.

Gunnar Broberg & Jakob Christensson, ”Den idéhistoriska bilden. Inledande reflektioner”, i Gunnar Broberg & Jakob Christensson (red.), *Den idéhistoriska bilden*, Ugglan. Lund Studies in the History of Science and Ideas, 5 (Lund, 1996), 7–17.

1997

”Italian sources in Linnaeus’s scientific works”, i Marco Beretta & Tore Frängsmyr (red.), *Sidereus Nuncius & Stella Polaris. The Scientific Relations Between Italy and Sweden in Early Modern History*, Uppsala Studies in History of Science, 24. (Canton MA, 1997), 105–110.

”Till skräck och lärdom. Ugglan som symbol”, i Gunnar Broberg (red.),

Ugglan i dikt och bild, Ugglan. Lund Studies in the History of Science and Ideas, 10 (Lund, 1997), 79–116.

1998

”Historien luktar rök. Stadsbränderna tolkades som Guds straff – men de gav också chansen till ny start”, *Populär historia* 1998:2, 8–12.

”Linnaeus and the linnean project”, i Enrique Martinez Ruis & Magdalena de Pazzis Pi Corrales (red.), *Carl Linnaeus and Enlightened Science in Sweden/ Spain and Sweden. Encounters throughout History* (Madrid, 1998), 59–68.

”Naturkänslan och den linneanska traditionen”, i Hans Henrik Brummer & Allan Ellenius (red.), *Naturen som livsrum* (Stockholm, 1998), 22–38.

”Roberg, Lars”, i *Svenskt Biografiskt Lexikon* 30 (Stockholm, 1998), 246–249.

”Sjvetnsko-rossijskije nautjnyje svjazi xviii seko”, i Aleksandr Kobak, Susanne Concha Emmrich, Bengt Jangfeldt & Michail Miltjik (red.), *Švedy na beregach Nevy. sbornik statej, sostaviteli* (Stockholm, 1998), 251–259.

1999

”Det linnéanska universitetet”, i Gunnar Eriksson & Karin Johannisson (red.), *Den akademiska gemenskapen. Universitetets idé och identitet. Ett symposium till Tore Frängsmyrs 60-årsdag*, Skrifter, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, 21 (Uppsala, 1999), 51–63.

2000

”Den mediala katastrofen. Lissabon 1755”, i Gunnar Broberg & Svante Nordin (red.), *Risk och historia. Sex uppsatser om katastrofer och livets vanskligheter*, Ugglan, Lund Studies in the History of Science and Ideas, 14 (Lund, 2000), 9–65.

”Djurförsökens historia”, i Monika Starendal (red.), *Får man forska på djur? Forskarnas debatt om djurförsök*, Källa 53, Forskningsrådsnämnden oktober 2000 (Stockholm, 2000), 88–103.

”Ett släktalbum”, *Biblis* 11–12 (2000), 6–7.

”Linnaeus, Carl” i Arne Hessenbruch (red.), *Reader’s Guide to the History of Science* (London, 2000), 417–419.

”Rudbeck d y, Olof”, i *Svenskt Biografiskt Lexikon* 30 (Stockholm, 1998–2000), 657–661.

2001

”Det antropologiska fotoalbumet”, i Lars M. Andersson, Lars Berggren & Ulf Zander (red.), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna* (Lund, 2001), 145–160.

”Rättfångare och soffdekoration”, i Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunón (red.), *Människan och naturen* (Stockholm, 2001), 420–424.

2002

”Förord”, ”Viktigare arbeten om Linné” samt ”Litteratur om Linné”, i Wilfrid Blunt, *Carl von Linné* (Stockholm, 2002), 252, 252–254.

”Förord”, i Carl von Linné, *Om Smålands Natural Historia*. Med trägravyrer av Sven Ljungberg (Stockholm, 2003), 9–29.

2004

”Mina bibliotek”, *Ikoner* 7:6 (2004), 30–34.

Kattens historia. Sverige speglad i djurets öga (Stockholm, 2004), 553 s.

”Systema naturae incognita”, *SLÅ* 2002–03 (2004), 3–48.

2005

”Förintade och förbjudna ord. Anteckningar om ras och rasism”, i Bo Lindberg (red.), *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 59 (Stockholm, 2005), 108–117.

”Linné läser bibeln”, i Tord Larsson & Birger Larsson (red.), *Den gamla översättningen. Karl XII:s bibel och dess receptions historia*. Föredrag vid en konferens i Lund den 21–25 februari 2003 anordnad av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund (Lund, 2005), 219–228.

”Mat och levnadskonst. Arkiater Linné ger goda råd”, *Lychnos* 2005, 151–174.

”Människor och djur”, i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden* (Lund, 2005), 407–442.

Tsunamin i Lissabon. Jordbävningen den 1 november 1755, i epicentrum och i svensk periferi (Stockholm, 2005). 185 s.

”Varför reser Linné? Varför springer samen?”, i Roger Jacobsson (red.), *Så varför reser Linné? Perspektiv på Iter Lapponicum 1732*, Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar, Acta Regiae Societatis Skytteanae 56 (Umeå, 2005), 19–52.

2006

Carl von Linné, Svenska Institutet (Stockholm, 2006), 43 s. Denna volym föreligger även i tysk, fransk, spansk, holländsk, engelska och rysk översättning.

”Natura non facit saltus (Linné). Om sammanhang och skillnader”, i Gunnar Broberg, Jonas Hansson & Elisabeth Mansén (red.), *Filosofiska citat. Festskrift till Svante Nordin* (Stockholm, 2006), 50–64.

2007

”Carl von Linnés författarskap – tryckta verk och manuskript”, i Anna Sjögren, Roland Moberg & Annika Windahl Pontén (red.), *Låt inte rättor eller mal fördärva. Linnésamlingar i Uppsala*. Uppsala universitets jubileumsbok – 2007 (Uppsala, 2007), 103–123, 214.

”Den vandrande gränsen. Var slutar Europa?”, i Gunnar Broberg, Jonas Hansson, Sten Högnäs & Rebecka Lettevall (red.), *Europas gränser. Essäer om europeisk identitet* (Nora, 2007), 207–240.

”Doctor Kilian – enögd men vidsynt”, i Gunnar Broberg, Björn Dal, Mats

Jørgensen & Bengt I. Lindskog (red.), *Linné och de lärde i Lund*, Lunds universitetshistoriska sällskap (Lund, 2007), 101–123.

Gunnar Broberg & Ingvar Svanberg, "Linnés avhandling om svinet," i Carl von Linné, *Om svinet (Sus scrofa) 1759*, Valda avhandlingar av Carl von Linné 68 (Uppsala, 2007), 25–26.

"Linnésällskapets årsskrifter", *Parnass*. De litterära sällskapens tidskrift för och om skönlitterära klassiker [Tema: Carl von Linné] 2007:1, 14–15.

"Sjuttonhundratalets vetenskap. Vad hände och vad händer?", *Lychnos* 2007, 270–272.

"Till livs, till nytta", i Gunnar Broberg & Gunilla Lindell (red.), *Till livs med Linné. Om mat hälsa & levnadskonst* (Stockholm, 2007), 99–156.

2008

"Den största juvel i medicinen", i Birger Bergh, Gunnar Broberg, Bengt Jonsell & Bengt I. Lindskog (red.), Carl von Linné, *Clavis medicinae. Medicinens tvenne nycklar*, Atlantis väljer ur världslitteraturen (Stockholm, 2008), 9–67.

"Jaktens förvandlingar", i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Karl Johan-tiden* (Stockholm, 2008), 387–429.

"Linné läser om livet", i Birger Bergh, Gunnar Broberg, Bengt Jonsell & Bengt I. Lindskog (red.), Carl von Linné, *Clavis medicinae. Medicinens tvenne nycklar*, Atlantis väljer ur världslitteraturen (Stockholm, 2008), 203–208.

"The Dragonslayer", *TijdSchrift voor Skandinavistiek* 29 (2008), 29–43.

(red.), *Til at studera läkedom. Tio studier i svensk medicinhistoria* (Lund, 2008), 426 s.

"Vetenskap", i Charlotte Christensen-Nugues, Gunnar Broberg & Svante Nordin (red.), *Kunskapens kretsar. Essäer om kunskap, bildning och vetenskap genom tiderna*, Symposier på Krapperrups borg (Stockholm, 2008), 31–43.

2009

Gunnar Broberg & Charlotte Christensen-Nugues, "Homo Sapiens. 250 years as an animal and a moral being", *SLÅ* 2008 (2009), 7–30.

"Linné 300, Darwin 200. Fortfarande med oss. Ett samtal mellan Bengt Olle Bengtsson, Gunnar Broberg och Nils Uddenberg", *SLÅ* 2009 (2009), 145–157.

2010

"Från kryddkrämare till modernt apotek", *Populär historia* 2010:2, 16.

"The people of Linnaeus's world", i Lars Hansen, Eivor Cormack & Viveka Hansen (eds.), *The Linnaeus Apostles. Global Science and Adventure* (London & Whitby, 2010), Vol. 1, Introduction, 103–127.

2011

"Collegium anatomicum Doct. Rudbeckii. Ett stycke ur den svenska sexualundervisningens historia", *SLÅ* 2011, 7–22.

"Stobaeus, Kilian", i *Svenskt Biografiskt Lexikon* 33 (Stockholm, 2007–11), 538–541.

2012

Gunnar Broberg, David Dunér & Roland Moberg, "Förord", i Gunnar Broberg, David Dunér & Roland Moberg (red.), *Anders Sparrman. Linnean, världsresenär, fattigläkare* (Uppsala, 2012), 9–10.

"Nyfiken i en strut!", i Eva Österberg, Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenqvist (red.), *Dygdernas renässans* (Stockholm, 2012), 211–227.

2014

"Academic attraction abroad. Swedish-Dutch scholarly relations in the seventeenth and eighteenth centuries", i Kristian Gerner (red.), *The Swedes and the Dutch were made for each other* (Lund, 2014), 92–110.

”Hjortbergstavlan, en återblick. Sten Lindroth möter Gustaf Fredrik Hjortberg”, *SLÅ* 2014, 7–38.

”Lodjuret – sällsynt i galleriet”, i Roger Bergström, Kjell Danell & Ingvar Svanberg (red.), *Lodjuret* (Stockholm, 2014), 123–141.

2015

”Föda för tanken”, i Bengt Bergius, *Tal om läckerheter: oavkortad illustrerad utgåva av en global mathistorisk klassiker med appendix för excerpter ur gamla reseskildringar av Bengt Bergius, tillika försedd med utförliga förteckningar över i talet använd litteratur och i detta nämnda orter, folkgrupper, djur och växter samt nyskapat sakregister*, Jakob Christensson (red.), Skogs- och Lantbruks-historiska Meddelanden 65 (Stockholm, 2015), vii–viii.

”Särtrycket, kunskapen och det kulturella kapitalet”, *Biblis* 68 (2014/2015), 50–55.

2016

”In the Shadow of Thunberg and Sparrman. Hendrik Jacob Wikar at the Cape”, *SLÅ* 2016, 53–70.

Nattens historia. Nordiskt mörker och ljus under tusen år (Stockholm, 2016), 432 s.

2017

Gunnar Broberg & David Dunér (red.), *Beredd till bådadera. Lunds universitet och omvärlden*, Lunds universitetshistoriska sällskaps årsbok, 2017 (Lund, 2017), 440 s.

”Preface”, i Viveka Hansen, *Textilia Linnaeana. Global 18th Century Textile Traditions & Trade*, Lars Hansen (red.), Mundus Linnæi series 5 (London, 2017), II.

”Tankar efter filmen Sameblod”, *Signum* 2017:3, 53–54.

2018

”Årsskriften fyller jämt”, *SLÅ* 2018, 7–14.

2019

Carl Linnaeus. De man die de natuur rangschikte, i översättning av Ger Meesters (Amsterdam, 2020). 518 s.

Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné (Stockholm, 2019). 516 s.

”Resan”, i Ritwa Herjulfsson (red.), *Exemplar auctoris. Linnés Genera plantarum i Krapperups slottsbibliotek*, Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen ([Nyhamnsläge], [2019]), 39–57.

2020

”Linné var besk mot människan – inte rasist”, *Aftonbladet* 22 juni 2020.

”Var Linné rasist?”, *SLÅ* 2020, 119–124.

2021

”När en Linnee ej vaknar mer”, *SLÅ* 2021, 7–8.

2022

”Nemesis Linnaeana”, i Carl von Linné, *Nemesis Divina. Den gudomliga vedergällningen*. Förord av Peter Englund. Urval, introduktion, kommentarer och ordförklaringar av Gunnar Broberg, Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien (Stockholm, 2022), xi–xxix.

Eva Nyström & Ingvar Svanberg

GUNNAR BROBERG LEVDE PÅ 1700-TALET. Man kan lätt se framför sig Gunnar Broberg i rosa sammetsrock och vita silkesstrumpor, med puder på axlarna och en linnea i knapphållet, med en kaffekopp av ostindiskt porslin i handen knaprande på mandelskorpor, stillsamt jovialiskt och med glimten i ögat kon-

verserande med goda vänner, gråa eminenser, vilsekomna disciplar och vittra damer i blommiga robes à la française, i en trivsamtalssalong draperad i sidentyger omsluten av målade papperstapeter. Rokokoporträtt och zoologiska planscher hänger på väggarna. Vaxljusen flämtar i draget, kakelugnen sprakar. En katt sover i soffan. Och utanför de handblåsta glasen vilar natten.

Sällskapet har lämnat middagsbordet. De dallrande aladåberna, stuvad gädda, rullsylta, röda kräftor, kalvdans, gyllenstekta äpplen på fat är uppätta, punschen och bischoffen med pomerans urdrucken. De har satt sig ner i salongen för att konversera, om senast nytt i *Lärda tidningar*, om händelser i den stora världen, jordbävningen i Lissabon, eldsvådor, nyheter från hovet, nya rön i Vetenskapsakademiens handlingar, nya reseskildringar från Kina, Afrika och Amerika. Men också händelser i den lilla världen, akademiska intriger och tjänstetillsättningar, skvaller om skandaler och skabrösa historier.

Gunnar Broberg levde på 1700-talet. Inte det att han tvingades leva i 1700-talets verkliga ljus och mörker, bland dess blomsterängar och smutsiga gränder, dragiga uthus och glödande eldstäder, med dess välbehag och sjukdomar, frivoliteter och tungsinnighet. Men han upplevde det. Han umgicks med 1700-talets människor. De var hans vänner.

Med starkt empiriskt spårinse och inlevelse sökte han tråda in i 1700-talets tänkande, människornas erfarenheter och upplevelser, sökte förstå en tids människor utifrån deras egna villkor, deras val i den tid de levde, dess speciella förutsättningar och tankeliv. Hans texter ger ofta en stark, nästan fysisk påtaglig närvaro av mänskliga röster och sinnesintryck. Historien skulle kännas, till och med smakas, som i antologin *Till liv med Linné* (2007), om Linnés dietetik med tillhörande recept. Man kan känna 1700-talet genom hans texter.

Obestridligen var Gunnar Broberg världens främste kännare av Linné. Hans avhandling *Homo sapiens L. Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människolära* (1975) är ännu i dag den mest grundliga och gedigna analysen av Linnés syn på och klassificering av människan, en avhandling som det är svårt att komma runt för den som vill sätta sig in i den linneanska antropologin i dess historiska sammanhang. Avhandlingen kan summeras i en sats: *Nosce te ipsum*, känn dig själv, som det stod inristat i Apollotemplet i Delfi, och som också är temat för det avslutande kapitlet (282–286). Linné använde satsen i *Systema naturae*, som han vidgade i senare upplagor till en karakteristik av människan, teologiskt, moraliskt, politiskt, men också patologiskt: ”att du är en uppsvälld bubbla ända tills du spricker, och upphängd i ett hårstrå i den flyende tidens ögonblick.” (10:e uppl., 1758)

I åtskilliga uppsatser kom han att fördjupa kunskapen om Linné och hans tid. I fyrtio år, från 1978 fram till 2018, var han huvudredaktör för *Svenska Linnésällskapets årsskrift* i vilken han bidrog med närmare 500 artiklar och notiser, fler än någon annan. I sista numret han medverkade i hade han med en dikt av en okänd författare, "När en Linnee ej vaknar mer" (SLÅ 2021, 7–8).

Brobergs livsgärning som Linnéforskare kröntes med *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* (2019), där han knöt ihop flera decenniers studier av Linnés liv och tänkande. I inledningen beskriver han sitt inkännande och sympatiska sätt att närma sig människan som var föremålet för hans studie: "Jag vill fånga honom i steget, jag vill höra hur han talade, jag vill hälsa på hemma hos honom. Jag vill också väcka gamla texter till liv." (9) Inlevelsefullt och kunnigt som ingen före honom lyckas Broberg skildra människan Linné, en person full av ärelystnad och monumental självkänsla, men också av humor och sensibilitet. Allt detta gör Broberg med lätthet, med lekfulla vändningar och festliga citat, där det sinnliga, hörsel- och luktminnen, gör Linné och det svenska 1700-talet levande och närvarande.

Brobergs texter drivs just av levandegörandet av historien, det som gör den närvarande, konkret och förnimbar för själva sinnena, hur historien och människors liv sträcker sig genom tiden. "En människas biografi börjar långt före födseln och fortsätter långt efter döden" (27), skriver han i Linnébiografen. Det var som om Broberg kände igen sig något av sig själv i den gamle Linné på slutet av sitt liv, med krämpor och sviktande hälsa. Men de var på många sätt diametralt olika. Linné var ettrig, självhävdande och bråkig. Gunnar var stillsam, vänlig och med ett stort mått av mänsklig omtanke. Men de förenades i den barnsliga upptäckarlusten, glädjen inför kunskap, förmågan att se det stora i det lilla, se den lilla detaljen som förklarar helheten. Linné var inte hans bror, inte hans vän, det var han själv.

Under statyvältningarna blev han därför något bekymrad över de missuppfattningar som uppstått kring Linnés människolära. Han tog det nästan personligen. Han gav sig mycket sällan in i debatt. Nu tvingades han till att gå i svaromål. Med sina grundliga kunskaper om rasbiologins historia, Linnés människolära och 1700-talets tankeliv visade Broberg på det missriktade i att beskylla Linné för att vara rasbiolog och rasismens fader. Granskar man de historiska källorna och sätter Linné i hans historiska sammanhang visar sig historien inte vara så enkel och moraliskt otvetydig som vi vill göra den. Historien, skriver Broberg, kan inte "handla om 'rena' personer, för då hör ingen dit." (SLÅ 2020, 123) Historien är komplex, liksom vår tid. De förenklade,

presentistiska, moraliska domarna bröt mot det historiska hantverket, och de bröt mot själva satsen *Nosce te ipsum*, som manade till besinning, uppmanade till självkännedom och varnade för hybris och Nemesis. Det var vår tids tro på sin egen förträfflighet som förmörkade historien.

Broberg hade precis slutfört kommentarerna till Linnés *Nemesis divina*, om den gudomliga vedergällningen, för utgivning i Svenska Akademiens klassikerserie, när han hastigt avled. *Nemesis divina*, skriver han i sin inledning, ”är ett stort herbarium med pressade människoöden eller ett florilegium av allsköns mänskliga laster.” (xiii) Märkt av mörkt, tärande grubbel, är den åldrade Linnés anteckningar en uppgörelse med den meningslösa ondskan i världen, själva kärnan i teodicéproblemet. Det måste finnas en högre mening. Det finns en gudomlig ordning bakom det skenbara.

Nemesis divina, den kanske mest förbryllande av Linnés texter, med sitt myller av människoöden och anekdotiska berättelser om människors hemliga i det närmaste tragikomiska liv var Broberg bättre skickad än någon annan att närma sig. Människointresset var i centrum för Broberg och de tanke- och livsförhållanden i vilka människor levde. Tusentals människors tankar och livsöden passerar förbi i Brobergs böcker och uppsatser, Linné förstås, men också andra från det linneanska 1700-talet, Artedi, Hjortberg, Moraeus, Orrelius, Roberg, Rudbeck den yngre, Stobaeus och många till.

Ibland skymtas Linnés lärjungar, Sparrman och Thunberg med flera, som afrikaresenären Wikar. Mängder av 1700-talets olika människor möter han i källorna, läkare och vetenskapsmän, lärda kvinnliga botanister, naturalhistoriker, resenärer, kyrkoherdar, samer och afrikaner, pigor och drängar. Gunnar kände de flesta. Vid sin bortgång skrev han på en bok om lärda möten, om människor på resa som möts och samtalar, ett ämne karakteristiskt för Broberg som forskare och människa, med två ord: möten och samtal.

Men i Brobergs 1700-tal finns också djuren, människans vänner, som frosande järvar, barocka fåglar och lärda ugglor, svin, lodjur och katter – vars relation till människan speglas i *Kattens historia. Sverige speglat i djurets öga* (2004) – och så förstås djuret människa, *Homo sapiens* L., den förnuftiga människan i ordningen primater. Hans forskning handlade om liv.

Broberg underströk behovet av öppenhet och bredd i den idéhistoriska forskningen, att eftersträva ”mångfalden som – förhoppningsvis – ger oss helheten”, som han skriver i en av sina få metodologiska debattartiklar (*SvD* 2/12 1992). Hans metod och sätt att ta sig an historien kommer till fulländat uttryck i hans mest poetiska verk *Nattens historia. Nordiskt mörker och ljus un-*

der tusen år (2016), om halva dygnet som tillhör natten, men som få historiker har gett sig in i. Även i detta verk jagar han igenom ljusets århundrade efter 1700-talets natt och mörker, in i upplysningens dunkel. Boken är en mosaik av bitar som inte alltid vill passa ihop, som han själv uttrycker det, ett "natt-reportage av en historisk notisjägare" (11), collageartat och kaleidoskopiskt låter boken historiens röster höras i natten.

Historien handlade för Broberg om människor och liv, det som ger oss en djupare förståelse av vad det är att vara människa. Med underfundig humor, inlevelse och språkekvilibrisk ordkonst drog han fram de talande exemplen som gjorde 1700-talets människor livs levande. Deras tankar trädde fram ur historiens tystnad. Med inkännande förståelse, inte sällan med ömhet och medkänsla, tog han del av människors livsöden, som förmedlades med en närhet och sinnlighet som får läsaren att känna en förnimmelse av historiens närvaro. Vi träder in i 1700-talet.

David Dunér

Gunnar Brobergs doktorspromotion i aulan i Uppsala universitetshus den 4 juni 1976. Från vänster: ceremonimästaren Folke Rudberg, filosofie doktor Gunnar Broberg, promotor Jonas Palm (professor i grekiska), samt director musices Carl Rune Larsson.

Svenska Linnésällskapet egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapetets verksamhetsberättelse 2021

Året som gick: Verksamheten i Svenska Linnésällskapet har under år 2021, liksom året innan, måst gå på sparlåga på grund av covid-19-pandemin. Eftersom fysiska möten, utflykter och sammankomster inte kunde genomföras under våren 2021, medverkade Sällskapet i stället i en serie live-streamade föredrag som arrangerades av Linnés Uppsala i samarbete med Svenska Linnésällskapet, Uppsala linneanska trädgårdar, SLU, Uppsala universitet, Uppsala kommun, Destination Uppsala och Länsstyrelsen. I denna föredragsserie som sändes på Facebook på onsdagar under perioden 7 april–26 maj och kallades ”Lunch med Linné och hans vetenskaper” deltog från Sällskapet sida Annika Windahl Pontén den 7 april (”Hushållet von Linné – stickade täcken, sidenklädning och vetenskaplig verksamhet”), Karin Gerhardt den 14 april (”Linné och bröd som födoämne”) samt Erik Hamberg den 5 maj (”När Linnésällskapet återställde Linnéträdgården”). Samtliga medlemmar med internetuppkoppling fick inbjudan och möjlighet att lyssna på föredragen vid sändningstillfället eller i efterhand på Youtube, där de är tillgängliga. Föredragen sändes från SLU:s AV-studio i Ultuna. Sällskapets arkiv, som varit deponerat på Uppsala universitetsbibliotek, Carolina Rediviva, sedan 1970, överlämnades till biblioteket som donation vid en ceremoni den 15 november. Därmed säkerställs att materialet vårdas och blir tillgängligt för forskare och en Linnéintresserad allmänhet inför framtiden. Årsskriften för 2021, sammanställd av David Dunér, distribuerades till medlemmarna i början av januari 2022. Sällskapets årsmöte fick även 2021 flyttas fram till hösten. Det genomfördes den 26 september i Linnéträdgårdens orangeri med en efterföljande buffé. Höstsammankomsten kunde därpå anordnas den 17 november i Svenska Läkaresällskapets lokaler i Stockholm. Vid denna höll universitetslektor Hanna Hodacs, Uppsala, föredrag om ”Linné, kaffe och te – globala perspektiv”. Kvällen avslutades med en gemensam middag.

Styrelsens sammansättning: Vid årsmötet den 26 september omvaldes Carl Frängsmyr till ordförande för ett år. Till vice ordförande för ett år omvaldes Karl Grandin. Till ledamöter i styrelsen omvaldes Claes Östberg för ett år samt Mikael Ahlund, Lars Beskow och Karin Gerhardt för tre år (fram till årsmötet 2024). Styrelsen har i sin helhet därmed utgjorts av ordförande Carl Frängsmyr, vice ordförande Karl Grandin, skattmästare Claes Östberg (fram till årsmötet 2022), sekreterare Erik Hamberg (fram till årsmötet 2023), redaktör David Dunér (fram till årsmötet 2022), museiprefekt Mikael Ahlund samt ledamöterna Helena Backman (fram till årsmötet 2023), Lars

Beskow och Karin Gerhardt. Därtill kommer Jon Ågren, som sedan 2007 är utsedd av Uppsala universitet.

Styrelsens sammankomster: Styrelsen har hållit sex sammanträden: 9 februari, 23 mars, 1 juni, 15 september, 26 september samt 9 november. De tre första genomfördes som zoom-möten via internet.

Valberedning: Vid årsmötet utsågs Eva Nyström till ny sammankallande efter Anna Rask-Andersen som avböjt omval. Till övriga ledamöter valdes Annika Windahl Pontén (omval) och Laila Österlund (nyval). Valberedningens mandat löper på ett år.

Revisorer: Vid årsmötet omvaldes revisionsföretaget PwC till auktoriserad revisor. Till revisor av föreningsformalia omvaldes Birgitta Johansson-Hedberg. Till revisors-suppleanter utsågs Anja Rautenberg (omval) och Björn Holm (nyval). Samtliga mandat löper på ett år.

Linnémuseet: Under 2021 har Uppsala linneanska trädgårdar skött den publika verksamheten vid Linnéträdgården och Linnémuseet. Gustavianum, Uppsala universitetsmuseum, har enligt avtal med Svenska Linnésällskapet haft det antikvariska ansvaret för Linnémuseets samlingar. Besöksantalet i Linnéträdgården var 14 604. Antalet registrerade besökare i Linnémuseet uppgick till 4 939, varav 4 530 var betalande och 409 barn. På grund av den rådande pandemin var uthyrningen av Orangeriet synnerligen begränsad. Pandemin påverkade också museets öppettider och storleken på de grupper som kunde vistas i byggnaden samtidigt. Den provisoriska entrébyggnaden, som funnit i Linnéträdgården i flera år, revs under hösten för att ge plats för arkeologiska utgrävningar. Dessutom hade bygglovet gått ut.

Medlemsutveckling: Den 1 januari 2021 hade Svenska Linnésällskapet 417 medlemmar och vid årets slut, den 31 december samma år, uppgick medlemsantalet till 395. Medlemsantalet fördelade sig på följande kategorier per den 31/12 2021, respektive den 1/1 2021: hedersmedlemmar 8 (9), ständiga medlemmar 31 (32), utrikes heders- & ständiga medlemmar 4 (3), betalande svenska medlemmar 307 (323), betalande utländska medlemmar 9 (9), familjemedlemmar 36 (34), ungdom 0 (6). Drygt 20 nya medlemmar tillkom under året.

Styrelsen

Svenska Linnésällskapets styrelse 2022

Ordförande

Carl Frängsmyr
Börjegatan 10 B, 753 13 Uppsala
070-756 69 51
carl.frangsmyr@ub.uu.se

Vice ordförande

Karl Grandin
Torngatan 34, 754 23 Uppsala
070-261 41 00 (tj.)
karl.grandin@kva.se

Sekreterare

Erik Hamberg
Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala
070-530 62 25
erik.n.a.hamberg@gmail.com

Skattmästare

Cyril Holm
Ferievägen 17, 168 41 Bromma
0707-94 94 54
cyrilholm@gmail.com

Redaktör

David Dunér
Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box
192, 221 00 Lund
046-222 09 61 (tj.)
David.Duner@kultur.lu.se

Prefekt för Linnémuseet

Mikael Ahlund
Gustavianum, Uppsala universitet, Akademi-
gatan 3, 753 10 Uppsala
070-167 90 17
mikael.ahlund@gustavianum.uu.se

Universitetsrepresentant

Jon Ågren
Skolgatan 7, 753 12 Uppsala
018-12 12 10 (bost.), 018-471 28 60 (tj.)
jon.agren@ebc.uu.se
Utsedd av Uppsala universitet.

Övriga ledamöter

Helena Backman
S:t Johannesgatan 18, 753 12 Uppsala
018-471 39 89 (tj.)
helena.backman@ub.uu.se

Lars Beskow

Larsbergsvägen 55, 181 38 Lidingö
08-767 53 35, 070-559 56 22
lars.beskow@beskowark.se

Karin Gerhardt

Ål III, 748 94 Örbyhus
070-942 90 55
karin.gerhardt@slu.se

Revisor av den ekonomiska förvaltningen

PwC, Box 179, 751 04 Uppsala
010-212 60 35

Revisor av föreningsformalia

Birgitta Johansson-Hedberg
Roburvägen 23 A, 181 33 Lidingö
0702-18 02 83
birgittajh@telia.com

Revisorssuppleanter

Björn Holm
Walleriusvägen 10, 752 36 Uppsala
070-845 65 30
drwesterlund@yahoo.com

Anja Rautenberg

Kungsgatan 30 A, 753 21 Uppsala
0704-79 83 90
anja.rautenberg@gmail.com

Valberedning

Eva Nyström
Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala
070-491 34 47
evanystrom949@gmail.com

Annika Windahl Pontén

Styrbjörnsgränd 12, 753 34 Uppsala
018-25 84 54
annika.windahl_ponten@uadm.uu.se

Laila Österlund

Kungsängsgatan 41 C, 753 22 Uppsala
070-574 31 87
laila.osterlund4@gmail.com

Svenska Linnésällskapets Årsskrift
Redaktör David Dunér (se ovan)

Linnémuseet

Besöksadress: Svartbäcksgatan 27, Uppsala
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
018-13 65 40, 018-12 65 47 (fax)
Bokningar: 018-471 28 38, bokning@botan.uu.se
Webbadress: www.linnaeus.se
E-postadress: museum@linnaeus.se

Öppettider 2023: kl. 11.00–17.00 tisdag–söndag från 1 maj till 30 september. Boka-
de gruppvisningar året runt. Entré: vuxen
80 kr., gruppentré 40 kr., barn under 18

år gratis inträde tillsammans med vuxen.
För mer information kontakta bokning@
botan.uu.se, 018-471 28 38.

Svenska Linnésällskapets adress

Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
Webbadress: www.linnaeus.se
Bankgiro: 625-1169
Organisationsnummer: 81 76 00-4409

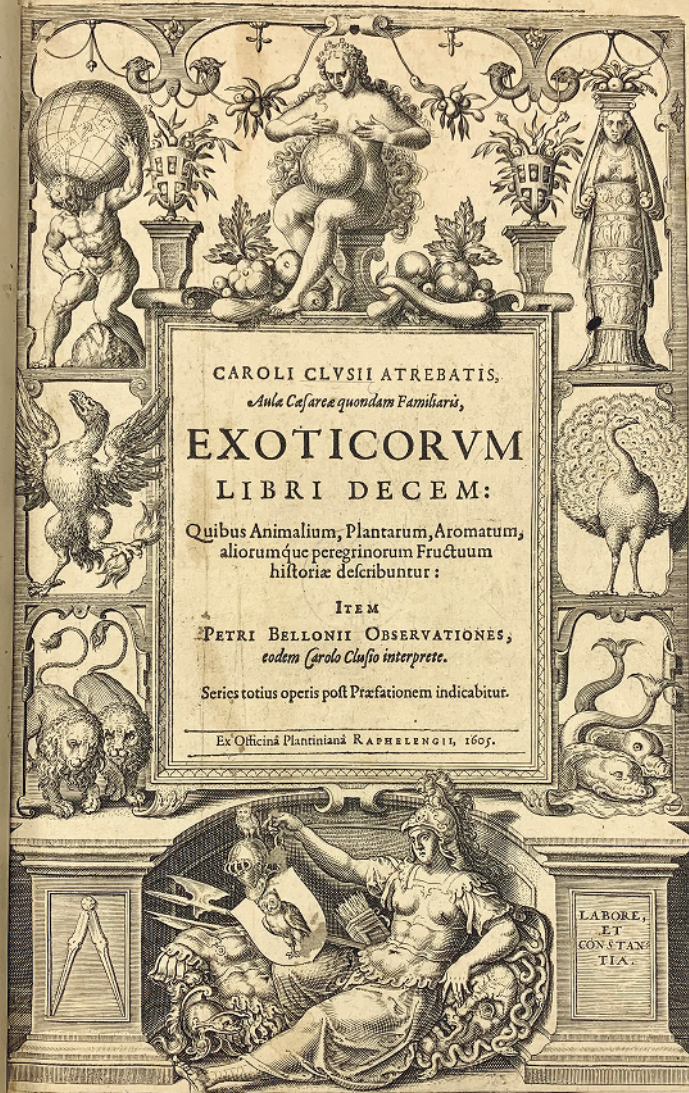
Medlemsavgift 2023 är 250 kr. för medlem
boende i Sverige. 100 kr. för extra famil-
jemedlem. 350 kr. för medlem boende ut-
anför Sverige. Ständigt medlemskap kan
erhållas av fysisk person mot erläggande
av 20 x årsavgiften.

Övriga meddelanden

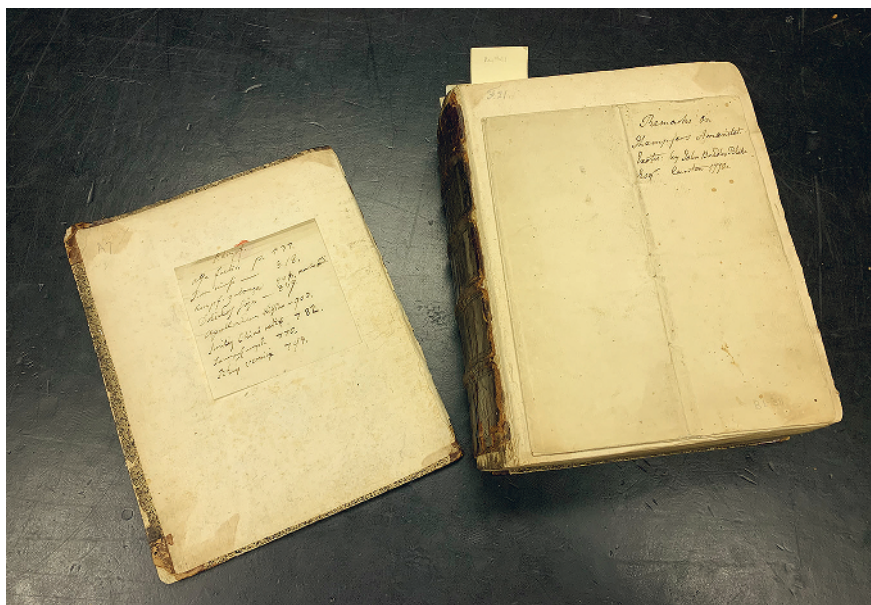
UTFLYKT TILL HELSINGFORS. Under helgen den 6 till 8 maj genomförde Svenska Linnésällskapet en utfärd till Helsingfors och Konstmuseet Sinebrychoff, å vilket visades expositionen "Linné och glimtar av paradiset". Såväl Linnémuseet som Museum Gustavianum hade bidragit med föremål till utställningen, vilken visades från februari till augusti 2022. Utställningens främsta syfte var att spegla trädgårdens historia i Finland, ett tema som främst knöt an till Linnés lärjunge Pehr Kalm och dennes strävan att förena trädgårdskonst med botanisk forskning. Trädgårdstemat rymde även framåttänkande perspektiv, eftersom Anna Sinebrychoff 1875 tillhörde Finska trädgårdsför-
eningens grundare. Av konst innefattade utställningen bland annat Walter Runebergs byst av Linné, vilken utfördes i samband med tvåhundraårsminnet av Linnés födelse 1907 och numera tillhör universitetsmuseum i Helsingfors. Utöver Linnéutställningen beskådade de ditresta medlemmarna den ordinarie utställningen kring Paul och Fanny Sinebrychoffs hemmiljö och konstsamling, vilken 1921 övergick i finska statens ägo efter testamentarisk donation. Museet, beläget vid Bulevarden i Helsingfors, är i dag en del av Finlands Nationalmuseum och utgör landets enda museum för äldre europeisk konst.

Carl Frängsmyr

Ex Bibl. Linn. 1784. J. E. Smith.

Linnés exemplar av Clusius Exoticorum libri decem... bär John Edward Smiths namn, daterat 1784, på titelbladet.

Skinnbandets främre pärm har släppt på Kaempfers Amoenitatum exoticarum..., något som nu kommer åtgärdas med hjälp av medel från Svenska Linnésällskapet.

ADOPTERADE BÖCKER hos Linnean Society of London. Svenska Linnésällskapet har adopterat två unika böcker med stort behov av konservering på Linnean Society of London. Detta stöd innebär även en gest från Sällskapetets sida för att visa på att Linnean Societys verksamhet och samlingar är ett gemensamt linneanskt kulturarv, viktigt att bevara för eftervärlden.

Denna idé väcktes då vår skattmästare Cyril Holm besökte Linnean Societys bibliotek den 16 september i år. Här togs han emot av bibliotekarie Will Beharrell, som visade sällskapetets vackra lokaler och samlingar. Höjdpunkten var naturligtvis att få se Linnés egen samling av böcker och manuskript, liksom hans herbarium och fisksamling, som förvaras på tryggest möjliga sätt i ett eget säkerhetsrum. Linnean Society lever som rapporterades i senaste årsskriften under hotet att bli vräkt från Burlington House i London, tillsammans med de andra akademier som i dag finns i byggnaden. Efter Cyril Holms hemkomst diskuterades därför inom styrelsen hur vi i Svenska Linnésällskapet skulle kunna stötta Linnean Society som en gest gentemot de krafter som vill flytta deras verksamhet. Vid ett styrelsemöte under hösten tog Sällskapetets styrelse det gemensamma beslutet att adoptera ett par böcker hos Linnean Society. Detta innebär att vi bekostar konserveringen av dessa volymer som är i skyndsamt behov av räddning för att inte falla i bitar. Kostnaden går oförkortat till konserveringsinsatser. Sällskapet valde att adoptera två volymer för sammanlagt 700 GBP:

Linnés eget exemplar av Carolus Clusius *Exoticorum libri decem: quibus animalium, plantarum, aromatum, aliorumque peregrinorum fructuum historiae describuntur*, tryckt 1605. Flamländaren Clusius (även Charles de l'Écluse) var en av 1500-talets mest inflytelserika botaniker, som bland annat anlade den botaniska trädgården i Leiden. Bokens signum hos Linnean Society: BL.827A

Engelbert Kaempfers *Amoenitatum exoticarum politico-physico-mediciarum*, tryckt 1712. I detta verk beskriver Kaempfer sina resor i Central- och Östasien ur ett naturvetenskapligt perspektiv. Hans beskrivningar av japanska växter utgjorde en viktig källa till kunskap under de tvåhundra år då Japan var stängt för västerländska besökare. Signum hos Linnean Society: BL.311

Med denna insats vill vi visa att Svenska Linnésällskapet värnar om Linnean Society of London och dess samlingar. Bibliotekarie Will Beharrell och Isabelle Charmantier, chef för samlingarna på Linnean Society, har tackat oss för vårt generösa stöd.

Helena Backman

Glaspaviljongen i Linnéträdgården uppförd 2007 som Linnémuseets biljettförsäljning och museishop. Arkitekter: Hidemark & Stintzing Arkitekter AB. Paviljongen revs i oktober 2021. I september 2022 genomfördes en arkeologisk undersökning av platsen, som inbringade ett antal fynd som belyser Linnés tid då han bodde i prefektbostaden. Bland annat hittades lämningar av de ekonomibyggnader som Linné lät uppföra, samt vardagsföremål som hushållskeramik och kinesiskt porslin, ett stort antal planteringskrukor, mängder av ben och annat köksavfall. Ett nytt besökscentrum kommer förhoppningsvis stå färdigt till sommaren 2023. Foto: Erik Hamberg.

Valda avhandlingar av Carl von Linné

Sällskapet har sedan 1920-talet ett pågående projekt att översätta Linnés avhandlingar till svenska. Avhandlingarna beställer man enklast via Svenska Linnésällskapets hemsida: www.linnaeus.se. Klicka på Skrifter i menyraden, och sök vidare där. Priser inklusive moms är 50 kronor. Frakt och emballage tillkommer. Med bokförsändelsen kommer en faktura med 30 dagars betalningstid. Det går också bra att beställa skriftligen till Svenska Linnésällskapet, Box 15093, 750 15 Uppsala.

1. Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala (Herbationes Upsalienses). 1921. *Nytryck 1908, 2008.*
2. Växternas förvandling (Metamorphosis plantarum). 1921.
3. Växternas sömn (Somnus plantarum). 1921.
4. Amman som styvmoder (Nutrix noverca). 1947.
5. Hinder för läkekonsten (Obstacula medicinae). 1948.
6. Observationer till materia medica (Observationes in materiam medicam). 1949. *Slutsåld.*
7. Sjukdomsgrupperna (Genera morborum). 1949.
8. Granskning av de enkla läkemedlen ur växtriket (Censura medicamentorum simplicium vegetabilium). 1950.
9. Två sörmlandsfloror (Flora Åkeröensis & Pandora et Flora Rybensis). 1950.
10. Officinella växter (Plantae officinales). 1950.
11. Adonis Stenbrohultensis (med en inledning om Linné och Stenbrohult). 1951.
12. Den lärda världens omdöme om Med. Dr Carl Linnaei skrifter (Orbis eruditi judicium). 1952.
13. Levnadsordning vid en surbrunn (Diaeta acidularis). 1953. *Slutsåld.*
14. Om vintersjukdomar (De morbis ex hyeme). 1954. *Slutsåld.*
15. Läkemedlens lukt (Odores medicamentorum). 1954.
16. Levnadsordning under människans olika åldrar (Diaeta per scalam aetatis humanae). 1954. *Slutsåld.*
17. Svenska vattunymfer (Najades Svecicae). 1954. *Slutsåld.*
18. Pharmacopaea Holmensis. Bihang: Utkast till Materia medica 1761. 1954.
19. Elektriskt-medicinska satser (Consectaria electrico-medica). Med en inledning om Linné och elektriciteten. 1955.
20. Hantverkarnas sjukdomar (Morbi artificum). 1955.
21. Menniskans cousins (Linnés originalmanuskript till Antropomorpha). 1955. *Slutsåld.*
22. Menniskans förvandling (Metamorphosis humana). 1956.
23. Caroli Nic. fil. Linnaei Bibliotheca medica. 1956.
24. Det förändrade köket (Culina mutata). 1956.
25. Grönsakstorget (Macellum olitorium). 1956. *Nytryck 2008.*

26. Spetälska (Lepra). 1957.
27. Ålderdomen enligt Salomo (Senium Salomoneum). 1957.
28. Grunderna till hälsan (Fundamenta valetudinis). 1958. *Slutsåld*.
29. Om salladsväxter (De acetariis). 1958. *Nytryck 2008*.
30. Linnés stambok (Libellus amicorum). 1958.
31. Läkemedlens smak (Sapor medicamentorum). 1958.
32. Uppsalafebern (Febris Upsaliensis). 1959.
33. Om lymfkärnen (De venis resorbentibus). 1959.
34. Om chokladdrycken (De potu chocolatae). 1959. *Nytryck 2006*.
35. Inledning till dieten. Fyra föreläsningskoncept. 1960.
36. Om dragsjukan (De raphania). 1960.
37. Om smultron (Fraga vesca). 1961. *Nytryck 2006*.
38. Promotionsprogram. 1961.
39. Tvåkönad alstring (Generatio ambigena). 1962.
40. Berusningsmedel (Inebriantia). 1963. *Nytryck 2006 i samarbete med NBV. Slutsåld*.
41. Rektorsprogram. 1963.
42. Nyttan av rörelse (Motus polychrestus). 1963. *Nytryck 2006*.
43. Den beboeliga luften (Aer habitabilis). 1964. *Slutsåld*.
44. Om brödet som födoämne (De pane dietetico). 1964. *Nytryck 2007*.
45. Nordbornas styvmoderliga Ceres (Ceres noverca arctoum). 1964.
46. Andningens dietetik (Respiratio dietetica). 1965.
47. Om ormbett (De morsura serpentum). 1965. *Nytryck 2006*.
48. Ätliga frukter (Fructus esculenti). 1965. *Nytryck 2008*.
49. Kaffedrycken (Potus coffeae). 1966. *Nytryck 2007 i samarbete med Lindvalls kaffe*.
50. Om omväxling i födan (De varietate ciborum). 1966. *Nytryck 2008*.
51. Botanikens grundvalar (Fundamenta botanica). 1967. *Nytryck 2020*.
52. Medicinens dubbla nyckel (Clavis medicinae duplex). 1967.
53. Om följderna av dietetiska fel och deras behandling (De effectu et cura vitiorum diae-teticorum generali). 1967.
54. Starkt luktfärdig läkemedel (Medicamenta graveolentia). 1968.
55. Om bruket av varm och kall mat och dryck (Circa fervidorum et gelidorum usum). 1968. *Nytryck 2008*.
56. Om den kemiska metoden att undersöka läkemedlens krafter (De methodo investigandi vires medicamentorum chemica). 1969. *Slutsåld*.
57. Växternas krafter (Vires plantarum). 1970. *Nytryck 2008*.
58. Ambrosiska läkemedel (Ambrosiaca). 1970.
59. Om bruket av Mentha (De menthae usu). 1971. *Nytryck 2008. Slutsåld*.
60. Blomsteruret (Horologium plantarum). 1971. *Nytryck 2007*.
61. Sädesslagens förvandling (Transmutatio frumentorum). 1971.
62. Kvassiveden (Lignum qvassiae). 1971.
63. Botaniska författare (Auctores botanici). 1973.
64. Om marsvin (De mure Indico). 2007.

65. Om renen (*Cervus rheno*). 2007.
66. Om den akademiska trädgårdskonsten (*De horticultura academica*). 2007.
67. Om får (*Oves*). 2007.
68. Om svinet (*Sus scrofa*). 2007.
69. Om blodigeln (*De hirudine*). 2007.
70. Om växterna som nybyggare (*De coloniis plantarum*). 2008.
71. Mossornas användning (*Usus muscorum*). 2008.
72. Johannesörter (*Hypericum*). 2008.
73. Om binnikemasken (*Taenia*). 2008.
74. Hybridväxter (*Plantae Hybridae*). 2009.
75. Resa till Kina (*Iter in Chinam*). 2010. *Slutsåld*.
76. Purgande medel (*Medicamenta purgantia*). 2010.
77. Färgväxter (*Plantæ Tinctoriæ*). 2010.
78. Växten Alströmeria (*Planta Alströmeria*). 2010.
79. Rabarber (*Rhabarbarum*). 2011.
80. Armsalamander (*Siren lacertina*). 2011.
81. Medicinska droger ur djurriket (*Materia medica in regno animali*). 2011.
82. Skvattram (*Ledum palustre*). 2011.
83. Skörbjugg (*Scorbutus*). 2011.
84. Svenska träd (*Arboretum Svecicum*). 2012.
85. Om havets natur (*Natura pelagi*). 2022.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733*. *Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke mar-

keras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigerings. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Textbidrag skickas till redaktören, professor David Dunér, Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box 192, 221 00 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se. Telefon: 046-222 09 61. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast den 1 juni 2023.

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSSKRIFT

2022

DANIEL BONGE, Om lax och laxfångst	7
PETER SJÖKVIST, Bokliga gåvor till Charles De Geers bibliotek på Leufstabruk	65
PÄR AHLBERGER, Solander 250. En resa från Söderhavet till Arktis	89
ERIK HAMBERG, Linnéträdgården 100 år	113

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar	133
Linneana • Den gudomliga vedergällningen; Om havets natur; Hantverkarnas sjukdomar; Linneanska arter; Världens avförtroll- ning (David Dunér)	133
Linneaner • En orientalistes linneanska resa; Den romantiska biolo- gin; Herbariet med dofter av svunna somrar (David Dunér)	140
Varia • Akademiska förlustelser; Paradoxer; Övervintring i Antarktis (David Dunér); Den gröna näringen (Ylva Haidenthaller); Ytter- ligare en volym (Erik Hamberg); Stockholmsfåglar; Nötskrikan (Simon Sorgenfrei); Djur i staden; Djur och krig; Historiska ele- fanter (Ingvar Svanberg)	145
Notiser och meddelanden • Till 300-årsminnet av Fredric Hasselquist (Eva Nyström); Peter Forsskål's last days (Marjatta Rautiala); Guinea pigs (Ingvar Svanberg); Linneana! (Hjalmar Fors); The Library of Leufstabruk (Helena Backman); Banks, Solander och Island (Sverker Sörlin); Linnés vänners verksamhet (Ann-Mari Jönsson); Linnés vänners resa (Eva Nyström); Skånska linneaner intog Krapperups slott (Christer Hjort); SkåL i Alnarpsparken (Christer Hjort, David Dunér & Widar Narvelo); Vi minns Gun- nar Broberg; Gunnar Brobergs bibliografi (Eva Nyström & Ingvar Svanberg); Gunnar Broberg levde på 1700-talet (David Dunér)	158

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2021	207
Svenska Linnésällskapets styrelse 2022	208